

**Видання здійснено
за підтримки
Видавництва "Джура"
(Тернопіль),
а також за інституційної
підтримки
Міжнародного Фонду
"Відродження" (Київ)**

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА

Тарас Возняк
(головний редактор)
Ірина Магдиш
Олесь Пограничний
Михайло Москаль
Любомира Бойцун
Петро Гуцал

**Особлива подяка
Василю Ванчурі**

В окремих статтях збережено
правопис оригіналу

Адреса редакції:
e-mail: info@ji.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua
www.ji.lviv.ua

© Редакція журналу «І», 2010

**Тернопіль. Вступ.
Тим разом не окупантів**

Дивним чином три столиці Галичини не є найдавнішими містами. Львів не конкурент Белзу, Івано-Франківськ (Станиславів) – Галичу, а Тернопіль – Тереховлі. Тим не менше, вони зробили добру «урбаністичну кар'єру». Першим стартував, звичайно ж, Львів – ще за галицьких королів та Речі Посполитої він став визнаною столицею краю. Натомість юні Тернопіль та Станиславів цілком і повністю зобов'язані методичності австрійської адміністрації, яка після розбору Речі Посполитої у 1772 році зробила їх регіональними адміністративними центрами. Щоправда, доля Тернополя ледь не зійшла на манівці, коли на якийсь час Тернопіль та околиці на початку XIX ст. були передані Російській імперії. Так і став би Тернопіль російським повітовим (у гіршому випадку) або російським губернським (якщо б «поталанило») містом.

Однак обійшлося і Тернопіль став третьою короною довкола галицької галки. І його розвиток пішов за галицькою парадигмою. По-різному можна оцінювати сам фе-

номен галицької ідентичності, галицьких політичних та культурних преференцій, галицького регіонального та українського патріотизму. Комусь він не подобається. Хтось ним пишається. А хтось (і ми його знаємо) використовує його для розколу українства. Але факт залишається фактом – без галицької твердості, що б про неї не говорили, як би її не нищили, українство було б безсумнівно слабшим.

Тому, по-суті не галицький, а подільський в етнографічному сенсі регіон, одним з центрів якого і є Тернопіль, увійшовши у галицький контекст, не лише перейнявся галичанством, але й істотно зміцнив саму галицьку платформу, яка стала одним із стовпів відновлюваного українства.

Відкритість Тернополя вітрам історії врешті-решт призвела і до його руйнації – дві світові війни жорстко пройшлися його вулицями. Він завжди був на головних напрямках військових операцій. У XX сторіччі чомусь знову відродилася мода проводити військові операції не в полі, а посеред міста, використовуючи будівлі, вулиці і населення як свого роду «рельєф на місцевості». Вартість людсь-

кого життя чи цінність архітектурної пам'ятки до уваги зовсім не бралися. По-суті, старий Тернопіль значною мірою знищений. Ледь не одна вулиця залишилася неторканою.

Що не доруйнували дві війни – знищила комуністична влада. Було зруйновано візуальну доміную місту – неоготичний костюл, який безсумнівно був його окрасою. На місці австрійського Тернополя було збудоване соціалістичне «місто сонця» з його обов'язковими хрущовками. Історичні пам'ятки ховалися поміж «красот» цього нового міста.

Так само драстично було знищено і тонку людську верству Тернополя. Питомих тернополян залишилося дуже мало, що ледь не перервало культурну спадкоємність міста. Банальністю є нагадувати про долю польської чи жидівської компонент культурного ландшафту Тернополя. Нацисти і більшовики вирішили ці питання остаточно і по своєму. Але так само дощенту було знищено у 1940–50-х роках і культурну українську компоненту Тернополя. Місто мусило знову вчитися ставати містом, а не населеним пунктом на території – жити на міський ґрунт, опановувати міські гонори, вчитися пити каву по-галицьки і т. под.

Зрештою, «відкритість вітрам історії» була долею Поділля – турецькі і татарські набіги були тут радше не виключенням, а нормою. Тому й таке багате Поділля не лише «молоком і медом», але і твердинями, якими воно буквально всіяне. Тернопіль був однією з них.

«Молоко і мед» дійсно текли ріками Поділля – таких багатих земель і фільварків важко було знайти де-інде. Що не могло не плодоносити й на ниві культури. Сьогодні уся Галичина відкрила для себе феномен Йоганна Георга Пінзеля. Однак розквіт його таланту стався завдяки «молоку і меду», які текли ріками Поділля, і з яких черпали багатющі меценати на кшталт магнатів Потоцьких, Сенявських, Тарновських.

Сьогодні безсумнівно також приносить свою стилістику у місто. На разі вона, скажімо так, – різна. Однак, важливо на майбутнє вже засобами сучасної архітектури спробувати делікатно поновити зв'язок з старим Тернополем. Так само, як на суспільному рівні поновити зв'язок із старою громадою міста, громадою, якої вже немає, але спадкоємцями якої є сучасні тернополяни.

Тарас Возняк

Ternopil'. Vstup. Tym razem ne okupantiv

Dyvnyym čynom try stolyci Halyčyny ne je najdavnišymy mistamy. Lviv ne konkurent Belzu, Ivano-Frankivsk (Stany-slaviv) – Halyču, a Ternopil' – Terebovli. Tym ne menše, vony zrobyly dobru «urbanistyčnu kar'jeru». Peršym startuvav, zvyčajno ž, Lviv – šče za halyč-kyx koroliv ta Reči Pospolytoji vin stav vyznanoju stolyceju kraju. Natomist' juni Ternopil' ta Stanyslaviv cilkom i povnist'u zobov'jazani metodycnosti avstrijškoji administraciji, jaka pisla rozboru Reči Pospolytoji u 1772 roci zrobyla jix rehionalnymy administratyvnymy centramy. Ščopravda, dofa Ternopoľa led' ne zija na manivci, koly na jakyjś čas Ternopil' ta okolicy na počatku XIX st. buly peredani Rosijskij imperiji. Tak i stav by Ternopil' rosijskym povitovym (u hiršomu vypadku) abo rosijskym hubernským (jakaščo b «potalanylo») mistom.

Odnak obijšloša i Ternopil' stav treťoju koronoju dovkola halyčkoji halky. I joho rozvytok pišov za halyčkoju paradyhmo-ju. Po-riznomu možna očiňuvaty sam fenomen halyčkoji identyč-nosti, halyčyx polityčnyx ta kul'turnyx preferencij, halyčko-ho rehional'noho ta ukrajinskoho patriotyzmu. Komuš vin ne podobajeťša. Xtoś nym pyšajeťša. A xtoś (i my joho znajemo) vy-korystovuje joho dl'a rozkołu ukrajinstva. Ale fakt zalyšajeťša faktom – bez halyčkoji tverdo-sti, ščo b pro neji ne hovoryly, jak by jiji ne nyščyly, ukrajinstvo bulo b bezsumnivno slabšym.

Tomu, po-suti ne halyčkyj, a podil'skyj v etnografičnomu sensi rehion, odnym z centriv jakoho i je Ternopil, uvijšovšy u halyčkyj kontekst, ne lyše perejnavša halyčanstvom, ale j istotno zmicnyv samu halyčku platformu, jaka stala odnym iz stovpiv vidnovľuvanoho ukra-jinstva.

Vidkrytist' Ternopoľa vitram istoriji vrešti-rešt pryzvela i do joho rujnaciji – dvi svitovi vijny žorstko projšlyša joho vulyčamy. Vin zavždy buv na holovnyx napřamkax vijškovyx operacij. U XX storičči čomuś znovu vid-rodylaša moda provodyty vijsko-vi operaciji ne v poli, a posered mista, vykorystovujučy budivli, vulyci i naselenňa jak svoho rodu «reľjef na miscevošti». Vartist' ľudského žytt'a čy cin-

nist' arxitekturnoji pam'jatky do uvahy zovsim ne bralyša. Po-suti, staryj Ternopil' značnoju miroju znyščenyj. Led' ne odna vulyca zalyšylaša netorkanoju.

Ščo ne dorujnuvaly dvi vijny – znyščyla komunistyčna vlada. Bulo zrujnovano vizualnu do-minantu mista – neohotyčnyj košťol, jakyj bezsumnivno buv joho okrasoju. Na misci avstrij-skoho Ternopoľa bulo zbudova-ne socialistyčne «misto sonča» z joho obov'jazkovymy xruščov-kamy. Istoryčni pam'jatky xova-lyša pomiž «krasot» čoho novo-ho mista.

Tak samo drastyčno bulo znyščeno i tonku ľudsku verstvu Ternopoľa. Pytomyx ternopol'an zalyšyloša duže malo, ščo led' ne perervalo kul'turnu spadkojem-nist' mista. Banalnist'u je naha-duvaty pro doľu polskojci čy žy-divškoji komponent kul'turnoho landšaftu Ternopoľa. Nacysty i bilšovyky vyrišyly ci pytanňa ostatočno i po-svojemu. Ale tak samo doščentu bulo znyščeno u 1940-50-x rokax i kul'turnu ukrajinsku komponentu Terno-poľa. Misto musylo znovu včy-tyša stavaty mistom, a ne nasele-nym punktom na terytoriji – žyty na miškyj štyb, opanovuvaty miški honory, včytyša pyty kavu po-halyčky i t. pod.

Zreštoju, «vidkrytist' vitram istoriji» bula doleju Podill'a – tu-rečki i tatarški nabihy buly tut radše ne vykľučennám, a nor-moju. Tomu j take bahate Podill'a

ne lyše «molokom i medom», ale i tverdyňamy, jakymy vono bukval'no vsijane. Ternopil' buv odnijeju z nyx.

«Moloko i med» dijsno tekly rikamy Podill'a – takyx bahatyx zemeľ i fil'varkiv važko bulo znajty de-ynde. Ščo ne mohlo ne plodonosyť j na nyvi kul'tury. Šohodni uša Halyčyna vidkryla dl'a sebe fenomen Johanna Georga Pinzel'a. Odnak rozkvit joho talantu stavša zavďaky «moloku i medu», jaki tekly rikamy Podill'a, i z jakyx čerpaly bahaťušči mecenaty na kštalt mah-nativ Potočkyx, Seňavskýx, Tarnovskýx.

Šohodenňa bezsumnivno takož prynosyť svoju stylistyku u misto. Na razi vona, skažimo tak, – rizna. Odnak, važlyvo na majbutné vže zasobamy sučasnoji arxitektury sprobuvaty delikatno ponovyty zv'jazok z starym Ternopolem. Tak samo, jak na suspiľnomu rivni ponovyty zv'jazok iz staroju hromadoju mista, hromadoju, jakoji vže nemaje, ale spadkojemčamy jakoji je sučasni ternopol'any.

Taras Vozňak

Найважливіші факти	8	з історії Тернополя
Петро Гуцал	14	Власники Тернополя
Любомира Бойцун	30	Старовинні церкви Тернополя
Петро Гуцал	42	Тричі був Тернопіль столицею
Микола Лазарович	56	Друга столиця ЗУНР
Микола Лазарович	78	Активні діячі ЗУНР на Тернопільщині
Іван Боберський	92	Щоденник
Любомира Бойцун	104	Родина Барвінських
Богдан Остап'юк	108	Пантелеймон Куліш у Тернополі
Богдан Остап'юк	114	Богдан Лепкий у Тернополі
Пилип Гайда	118	Іван Франко у Тернополі
Любомира Бойцун	124	Забави, утіхи, бали у Тернополі
Любомира Бойцун	128	Театральне життя Тернополя
Любомира Бойцун	132	Музичне життя Тернополя
Тарас Возняк	136	Тернопільські євреї
Віра Стецько	146	Пінзель через призму музейної збірки
Любомира Бойцун	152	Путівник вулицями Тернополя
	154	Де були колись оборонні вали?
	158	Де була колись Камінна гора
	162	Майдан Волі
	166	Вулиця Івана Франка як острівець старого Тернополя
	170	Вулиця Коперника
	174	Продовжуючи мандрівку давніми Стрілецькими
	178	Вулиця Степана Качали
	182	Вулиця Кульчицької
	186	Бульвар Шевченка
	190	Вулиця Руська
	194	Вулиця Грушевського
	198	Старий і Малий Ринок
	202	Вулиця князя Острозького
	206	Вулиці Широка, Торговиця й Оболоня
	210	Колеса давнього Тернополя
	216	З історії Міської каси ощадности
	220	Шевченка, 1. Будинок TSL
	224	На перехресті століть (будинки «Українбанку»)
	228	Вулиця Перля
	232	Вулиця кардинала Йосифа Сліпого
	236	Ім'я Лучаківського на карті міста
	240	Вулиця Львівська
	244	Вулиця Листопадова
	248	Вулиці біля Старого парку
Околиці	252	Тернополя

найважливіші факти

тернопіль. церква різдва христового

з історії тернополя

1540. Краківський каштелян, Великий коронний гетьман Ян Тарновський отримує від польського короля Зигмунта I привілей на заснування міста у Теребовлянському повіті, на пустищі над річкою Серет. Усіх мешканців нового міста на 15 років звільняють від повинностей і податків.

1544. Будівництво замку і церкви над ставом. Місто обороняється від нападів татар.

1548. Тернопіль отримує магдебурзьке право і звільнення на 20 років від данини і громадських виплат.

1550. Король Сигізмунд II Август своїм привілеєм зобов'язує купців, які їдуть із Галича, Коломиї, Коропця до Кременця та інших міст Волині, проїжджати через Тернопіль і сплачувати мито від кожного воза, а міщан увільняє від усіх оплат, крім пограничного.

1566. Ян Кшиштоф Тарновський, син гетьмана, отримує привілей складування товару, як у Львова, а також привілей будови укріплень для міста і фортеці.

1567. Місто переходить у власність дітей Софії з Тарновських, доньки гетьмана, княгині Острозької, дружини князя, гетьмана Костянтина Острозького.

1575. На місто нападають татари і розграбовують його.

1602–1608. Спорудження кам'яної церкви Різдва Христового.

1623. Місто переходить у власність Великого коронного канцлера Томаша Замоїського, чоловіка Катерини Острозької.

03 травня 1623. У місті засновують католицьку парафію і споруджують костьол над ставом біля замку. Костьол проіснував до 1784 р.

1653. Тернопіль знищили і спустошили війська Хмельницького.

1672. За статистикою, у місті на той час є замок, костьол, церква, синагога, ринок, 13 вулиць і 12 кам'яниць, 420 дерев'яних домів, 2 500 душ населення, з яких 420 жидів, а решта – українці і поляки. Новий власник – Александр Конєцпольскі – відбудовує місто.

1675. Турки руйнують місто. З 420 будинків тоді залишилося тільки 46.

1690. Власницею міста стає Марисенька, дружина короля Яна III Собеського, яка відбудовує місто і повертає йому колишній блиск.

1694. Того року стався останній татарський напад на місто.

1710. Російські війська окупувають Тернопіль.

1733. Після смерті короля Августа II росіяни знову займають Тернопіль.

1724. Від того року традиційними стають кінні ярмарки на день Св. Анни (26 липня).

1737. Новим господарем міста стає Великий коронний гетьман Йозеф Потоцький.

1747. До міста прибувають оо. домініканці, які у 1749 р. починають спорудження костьолу Св. Вінцента.

1740 і 1752. Жидівська громада міста отримує торгові, ремісничі і громадянські привілеї. У той час місто пограбували почергово барські конфедерати, королівські війська і врешті москоське військо.

1770. Епідемія забрала життя більшості мешканців Тернополя.

1772. Після першого поділу Польщі Тернопіль опинився у руках австрійських цесарів.

Початок XIX ст. Потоцькі продають місто Францішку Коритовському, який перебудовує замок на палац.

1808. За статистикою, того року Тернопіль налічував 7 093 мешканців.

27 травня – 19 червня 1809. У час наполеонівських війн полк майора війська Варшавського князівства Стрижовського на короткий час опанував Тернополем.

11 квітня 1811. Тернопіль відходить до Росії.

09 червня 1815. Після Віденського конгресу Тернопіль переходить під Австрійське управління.

1817. За статистикою, того року Тернопіль налічував 10 250 мешканців.

1820. За статистикою, того року Тернопіль налічував 11 000 мешканців.

19 вересня 1820. Вигнані з Росії оо. єзуїти осідають у Тернополі. Переважно це професори із Єзуїтського колегіуму у Полоцьку. Завдяки їм у місті починає бурхливо розвиватися шкільна освіта, відкриваються початкові школи.

4 листопада 1820. У Тернополі відкривається гімназія.

03 травня 1822. У місті закладають наріжний камінь під спорудження шляхетського конвікту – закритого навчального закладу.

1823. Відкриття факультету філософії на 70 студентів.

1840. Місто купує Тадеуш Туркул.

15 лютого 1843. Тернопіль відкуповується від власника Тадеуша Туркула і стає вільним королівським містом.

Травень 1848. Заборона єзуїтських шкіл і вигнання оо. єзуїтів з міста.

1850. За статистикою, того року Тернопіль налічував 13 000 мешканців і 1350 домів.

1854 або 1856. Повернення оо. єзуїтів до міста.

1865. За статистикою, у місті того року було 15 пекарів, 1 лакувальник, 3 будівничих, 3 палітурники, 1 зброяр, 5 токарів, 6 геометрів, 1 перукар, 4 склярі, 3 різники, 2 гарбарі, 4 рукавичники, 3 коновали, 2 капелюшники, 2 гребенярі, 1 шапник, 20 дротярів і бляхарів, 1 ювелір, 13 кушнірів, 82 мулярі, 2 механіки, 4 крупники, 2 позолотники, 2 коминярі, 1 парасольник, 14 сідлярів і римарів, 5 миловарів, 20 кравців, 120 шевців, 7 слюсарів, 5 шліфувальників, 1 золотар, 3 каменярі, 2 копачі криниць, 60 столярів, 2 гончарі, 8 годинників, 4 ватярі, 20 ткачів, 21 тесля.

1866. За статистикою, у місті 1700 домів, 3442 родини, 16 167 мешканців (3 032 католиків, 3 485 греко-католиків, 1 вірменського обряду, 3 православних, 7 лютеран, 8 кальвіністів, 9632 жиди). За фахом у місті було: 43 церковні особи, 215 чиновників, 12 військових, 25 літераторів і митців, 11 адвокатів, 39 лікарів, 258 землевласників, 751 власник нерухомості, 984 ремісники з 263 помічниками, 344 купці з 28 помічниками, 7 рибалок, 14 помічників у домашньому господарстві, 396 слуг, 446 найманих робітників, 12 333 особи жінок і дітей.

1870. Починає діяти Міська щаднича каса.

1870. залізнична колія зі Львова з'єднала Тернопіль із світом.

01 серпня 1871. Відкриття залізничної гілки Золочів-Тернопіль (64 км).

04 жовтня 1871. Відкриття залізничної гілки Тернопіль-Підволочиська (тоді прикордонна станція) (53 км).

05 листопада 1871. Відкриття залізничної гілки Тернопіль – російський кордон біля Волочиськ (52,8 км).

1877. Заснування Товариства любителів музики, при якому діяли жіночий і чоловічий хори, музична школа і театральна сцена. Статистика: у місті 25 819 мешканців (зокрема 7 929 поляків, 6 037 українців, 11 799 жидів, 38 інших. За віросповіданням: 6 170 римо-католиків, 6 023 греко-католиків, 13 468 юдеїв,

158 іншого віросповідання). У Тернополі того часу 1807 домів.

01 грудня 1885. У Тернополі з'являється спортивне товариство «Сокіл».

1890. За статистикою, у Тернополі 26 000 мешканців, з яких 50% становлять жида.

20 жовтня 1895. На перехресті вулиць Міцкевича, Святого Івана і Агенора відкрили пам'ятник Адамові Міцкевичу роботи львівського скульптора Т. Дикаса. Фігура із білого тернопільського каменю стоїть на триметровому п'єдесталі із теребовлянського каменю.

тернопіль. вулиця агенора голуховського. 1900-ті

25 листопада 1896. Відкриття залізничного сполучення Тернопіль-Копичинці (72 км).

1897. Започатковано будівництво міської електривні.

25 січня 1897. Відкриття залізничного сполучення Тернопіль-Острів-Підвисоке (72,3 км).

1898-1902. Спорудження єзуїтського костьолу і колегіуму Непорочного Зачаття Діви Марії.

01 травня 1899. Між Тернополем і Краковом починає їздити поштова служба № 498.

1901. У місті запроваджують електричне освітлення.

1901. У місті споруджують каналізаційну систему за проектом інженера Януша Закжевського.

16 вересня 1901. Вища реальна школа отримує своє приміщення на вул. Стрілецькій.

01 січня 1903. Виходить перший номер «Tygodnika Tarnopolskiego», який є уже другим періодичним виданням у місті.

17 квітня 1904. Урочистості з нагоди повернення оо. домініканців до міста і своєї святині.

29 червня 1904. На вулиці Острозького урочисто відкривають сиротинець, у якому монахині із Старого Села опікуються 29 осиротілими дівчатками.

17 грудня 1904. Виходить перший номер тижневика «Głos Polski».

1904-1908. Спорудження парафіяльного костьолу Богородиці Неустанної Помочі.

1906. Відкриття залізничного сполучення Тернопіль-Збараж (22 км).

1907. Заснування футбольного клубу «Креси», ініціаторами якого стали професор гімназії Александр Мединський, інструктор спортивного товариства «Сокіл» Мечислав Куліковський і академік Максиміліан Белемер.

11 жовтня 1908. Урочисте освячення костьолу архієпископом Йозефом Більчевським.

19 січня 1912. У Тернополі, у священницькій сім'ї народився Ярослав Стецько, майбутній керівник антибільшовицького блоку народів, голова Проводу ОУН-Б.

1914. Перша світова війна. Російська окупація Тернополя.

1917. Російські війська у час свого відступу спалили місто. До Тернополя входять пруські війська.

23 листопада 1918 р. – 2 січня 1919 р. Тернопіль – столиця ЗУНР.

1919. Тернопіль відвойовують поляки і місто повертається до складу Польщі.

1920. До міста входять большевики, які залишаються у ньому до 19 вересня 1920 р.

21 березня 1921. До Тернополя приїжджає голова Польської держави маршал Юзеф Пілсудський.

1 вересня 1921. Тернопіль стає центром воєводства.

1925. Приєднання села Загребелля до Тернополя.

1931. У місті проходить регіональна сільськогосподарська виставка.

1939. За статистикою, у місті проживає близько 40 000 мешканців, з-поміж яких 50% – поляки, 40% – жида, 10% – українці.

17 вересня 1939. Початок советської окупації.

1940. Початок масових арештів НКВД і виселень до Казахстану.

1941. Початок німецької окупації і знищення жидівської частини населення міста.

15 квітня 1944. Початок другої советської окупації Тернополя.

1991. Тернопіль у Незалежній Україні.

ОГЛОШЕНЕ.

Взиває ся всіх дезертерів військових, щоби найдалше до дня 5. лютого с.р. зголосили ся добровільно в окружній військовій Команді до дальшої служби, а з нагоди злуки Галицької України з Наддніпрянською буде всім дезертерам дарована кара, на яку заслужили.

За дезертерів уважає ся тих, що будучи в військовій службі фронтовій чи запільній, самовільно свої відділи опустили, тих що по упливі речинця відпустки не вернули до служби і тих що як новобранці узнані здібними на означений речинець до служби не зголосились.

По дни 5. лютого 1919. буде слідити ся за дезертерами і буде ся їх примусово відставляти до окружної військової Команди.

КОМІСАР МІСТА

петро гуцал

тернопіль. парафіяльний костёл

Власники
терноПОЛЯ

petro
hussal

Із 470 літ свого існування три століття, а якщо бути вельми точним – 303 роки, Тернопіль був ділчичним містом. Належав він різним знатним особам і більшість з них добре відомі в історії. Серед власників Тернополя були навіть представники польського королівського роду. Від ставлення до міста, турботи про нього чи байдужості до його розвитку того, хто ним володів, залежало становище міщан, а загалом й історична доля Тернополя. Відомостей про те, як це було насправді, збереглося небагато, адже відповідні документи або пропали у вихорі буремних подій минулого, особливо під час запеклих боїв у місті між німецькими і советськими військами у березні-квітні 1944 р., або припадають пилом в архівосховищах Польщі, куди далеко не всім нашим дослідникам випадає нагода потрапити. Фундаментальна історія Тернополя досі не написана, тож висвітлення біографій його власників та їхньої діяльності може дати дуже цікавий і почасти унікальний матеріал про перші три століття існування міста.

Ми обмежимося загальною розповіддю про тих, хто володів Тернополем від 1540 р. до 1843 р., і залишимо майбутнім дослідникам можливість значно глибше вивчити вказану тему. На цьому шляху їх чекає, як прийнято казати, багато нової пізнавальної інформації. А головне – завдя-

ки цьому Тернопіль постане перед нами більш величним і неповторним містом.

Починається історія Тернополя з привілею польського короля Зигмунда I від 15 квітня 1540 р. воєводі руському, великому коронному гетьману, каштеляну краківському Яну Амору Тарновському (Яну з Тарнова) на заснування на пустищі, званому Сопільче, в Тербовельському повіті, поселення під назвою Тарнополь. Цей документ відомий як Локація місту Тарнополе (*Locasio oppidi Tarnopolie*) і зберігається він у Головному архіві давніх актів у Варшаві (Польща). Як видно з документа, місто споруджувалося на неосвоєній досі місцині, що спростовує твердження деяких авторів, начебто Тернопіль постав на якомусь давньому поселенні. Король звільняв жителів майбутнього міста на 15 років від податків і повинностей та призначав їм війта. На жаль, невідомо, коли почалося будівництва замку, навколо якого й виросло місто: у тому ж 1540-му чи пізніше. Одне очевидно, що Тернопіль постав дуже швидко і першими його мешканцями були будівничі замку, які прибули з володінь Яна Тарновського та, можливо, Костянтина Острозького.

Засновник і перший власник Тернополя Ян Тарновський – дуже відома особа в історії Польщі XVI ст. Він народився у січні 1488 р. у місті Тарнові (від його назви і походить ро-

динне прізвище Тарновських) у знатній і багатій шляхетській сім'ї, виховувався при дворах трьох королів – Яна І Ольбрахта, Александра та Зигмунда І (прозваного в історії Старим). Навчаючись у Краківському університеті та за рубежем, Ян Тарновський здобув блискучу загальну та військову освіту. У 1547 р. він отримав спадковий титул графа Священної Римської імперії. Посади і титули, як і численні маєтки, Я. Тарновський здобував, вміло підтримуючи королівську владу, непохитним прихильником якої був все життя, а також завдяки своїм військовим талантам. Він був одним із найбільш видатних полководців середньовічної Польщі, брав участь у багатьох переможних битвах і походах, зокрема, в 1524 р. у битві під Тереховою, в якій було розгромлено турецько-татарське військо, та у взятті Гомеля і Стародуба у 1535 р. під час походу на Московію. Свій військовий талант Тарновський застосовував не лише у Польщі, а й в інших країнах, скажімо, у Португалії, Італії та Угорщині, а також у Палестині та Єгипті. Заслугує на увагу його трактат «Поради з військової справи» («Consilium rationis bellicae»), виданий у 1558 р., в якому, серед іншого, викладена тактика боротьби з наїздами ординців, що дійсно виявилась успішною.

Говорячи про заснування Тернополя, дослідники упускають одне питання: якими мотивами керувався Я. Тарновський, закладаючи це місто. Адже всі його володіння були далеко за Сяном, Тереховельський повіт був уже загалом заселеним і поділений між магнатсько-шляхетськими родами. Тож не випадково дозвіл на спорудження міста із замком він отримав у невеликому та не вельми зручному місці, фактично не межі між Волинським і Руським воєводствами (перше з них тоді входило до Великого

князівства Литовського). Твердження, начебто Тернопільський замок мав стати новим форпостом в обороні краю від чужинських набігів, зокрема татарських, – непереконливе, бо замок ніколи не був потужною фортифікаційною спорудою і той факт, що кримчаки на нього часто нападали, якраз про це свідчить (вони, як відомо, потужні замки і фортеці, зазвичай, оминали).

На нашу думку, тут головну роль відіграли певні династичні плани Я. Тарновського. Відомо, що він з молодих літ перебував під опікою великого гетьмана литовського, руського (українського) князя і полководця Костянтина Острозького (1460–1530), разом з ним ходив у походи, набирался від нього військової мудрости. Єднало їх також і те, що обоє були русинами за походженням і православними. Саме так, і про це мало хто знає – а польські історики взагалі воліють мовчати – Я. Тарновський походив з руського роду, який прийшов на сучасну Тернавіщину з півдня, але аж ніяк не з півночі, тобто корінної Польщі, спочатку був хрещений у православній вірі як Іван (Іоан) і хрестив у ній своїх дітей Софію та Христофора. Про це переконливо стверджує, опираючись на думку деяких авторитетних польських істориків ХІХ ст., львівський історик Святослав Семенюк у своїй книзі «Український путівник по Польщі: Історико-краєзнавчі нариси». У зв'язку з цим настала пора, мабуть, вважати Я. Тарновського й діячем української історії.

Після смерті у 1539 р. старшого сина К. Острозького Іллі єдиним спадкоємцем величезних володінь першого став 13-літній молодший син Костянтин-Василь. Можливо, тоді й зародилася у Я. Тарновського думка поєднати два могутні роди та їхні статки шлюбом (забігаючи наперед, скажемо, що так воно і сталося) і під його рукою і домагатися певних політичних

цілей. Як не як, але Острозькі по крові мали право на королівський трон. Приблизно у той час він перейшов у католицьку віру і перехрестив двох своїх дітей (син Христофор став Яном-Кшиштофом). До речі, можна припустити, що надання привілею на заснування Тернополя було наслідком цього кроку Я. Тарнавського.

Як би там не було, перший власник Тернополя дуже дбав про розвиток міста. Так, 6 лютого 1545 р. він домігся, що Зигмунд I передав Тернопільському замку села Петрики і Пронятин, які раніше належали Баворовським. 1 серпня 1548 р. місто отримало від короля Магдебурзьке право. 17 листопада 1550 р. був виданий королівський привілей, згідно з яким усі купці, які їхали з півдня (Галича, Коломиї та Коропця) на північ (Волинь), мали сплачувати в Тернополі мито з кожного воза. Та оскільки купці почали оминати місто, то Я. Тарновський домігся від нового короля Зигмунда II Августа привілею 17 листопада 1551 р., що зобов'язував їх заїжджати в Тернопіль, торгувати і сплачувати мито. 30 вересня 1550 р. власник міста видав грамоту про права та обов'язки тернополян, а 17 листопада цього ж року Зигмунд II Август звільнив тернопільських купців від оплати податі за волів. 27 грудня 1559 р. Я. Тарновський замінив натуральні повинності тернопільських міщан на грошовий чинш, залишивши обов'язковою лише службу

на користь замку: роботи на ставу і у млинах, шарварки, сторожа тощо. Зрозуміло, що такі заходи на користь міста сприяли його розбудові та господарському зростанню. Не забуваймо, що засновник Тернополя увічнив себе у його назві – як відомо, до 9 серпня

1944 р. місто офіційно називалося Тарнопіль, а також у міському гербі, де донині збереглися елементи родинного герба Тарновських «Леліва».

16 травня 1561 р. Я. Тарновський помер у родинному маєтку Вев'юрка поблизу Тарнова. Тернопіль перейшов у власність його сина Яна-Кшиштофа, королівського секретаря від 1554 р., війницького каштеляна, сандомирського старости, старости стрийського і старости долинського. У той час він мав 24 роки. У своїй грамоті від 6 листопада 1562 р. Я.-К. Тарновський підтвердив усі права й повинності мешканців Тернополя, встановлені його батьком. 6 липня 1566 р.

Зигмунд II Август, відзначаючи заслуги Я.-К. Тарновського і з метою розвою Тернополя, підтвердив всі давні права і вольності міщан й дозволив створити в місті, як у Львові, склад блаватних (текстильних) товарів і солі, які везли з Русі на Захід. Помер Ян-Кшиштоф 1 квітня 1567 р. Був він бездітним і з його смертю рід Тарновських вигас по чоловічій лінії.

Власницею величезної спадщини Тарновських стала Софія, дочка Я. Тарновського,

а також її чоловік та їхні діти. Чоловіком С. Тарновської від 18 січня 1553 р. був К.-В. Острозький. Наскільки відомо, у цьому шлюбі народилися п'ятеро дітей. С. Тарновська постійно проживала у Тарнові, а справами Тернополя займався її чоловік. Хто знає, чи не без сприяння К.-В. Острозького в 1569 р. «худой чоловік на ім'я Лука в неславнім граді Тернополі» переписав з доданням численних українізмів 16 книг Старого Завіту і кілька книг Нового Завіту на основі видань Ф. Скорини і протографу повного його перекладу Біблії (цей рукопис, на жаль, втрачений).

С. Тарновська відійшла у вічність 1 липня 1570 р., незадовго перед тим народивши сина Олександра. Пологи були дуже важкими, бо напередодні на родинний маєток у Тарнові підступно напали загони магнатів – ворогів Тарновських-Острозьких, що змусило останніх тікати з дому, а у вагітної жінки спричинило передчасні пологи і врешті-решт смерть. Відтепер повноправним власником Тернополя, як і всіх інших володінь своєї померлої дружини, став К.-В. Острозький. Цього ж року він видав свою грамоту про повинності і вольності міщан, підтвердивши ті, що були встановлені попередніми власниками міста. За його проханням королі Речі Посполитої Генріх Валуа, Стефан Баторій та Зигмунд III Ваза підтвердили попередні привілеї Тернополя: їхні грамоти були надані відповідно 7 квітня 1574 р., 19 листопада 1576 р. і 19 квітня 1589 р.

К.-В. Острозький добре знаний в українській історії, бо уславив себе та увічнив ім'я свого роду великими подвижницькими ділами. Він належав до найвідомішого і найбагатшого руського (українського) княжого роду в XV–XVII ст. Народився 2 лютого 1526 р. у містечку Турів (нині в Житковицькому р-ні Гомельської

обл. Білорусі). До речі, коли це сталося, його батькові йшов уже 66-й рік. Своім приходом у світ Костянтин-Василь продовжив існування роду Острозьких по чоловічій лінії майже на сто літ.

Після смерті дружини він переїхав в Острог, який був резиденцією і для його батька. У цьому місті заснував у 1576 р. академію, що стала першим вищим навчальним закладом в Україні і де здобули освіту майбутні відомі діячі нашої історії. Острозький розгорнув книгодрукування і найвидатнішим шедевром цієї справи стало видання І. Федоровичем у 1581 р. знаменитої Острозької Біблії. Добре знаний К.-В. Острозьким своїми державницькими, військовими та церковними справами. Він, зокрема, був у 1572 р. претендентом на польський королівський престол, а в 1598 р. розглядалася його кандидатура на царський трон у Московії (К.-В. Острозький був троюрідним братом царя Івана IV Грозного). Як прихильник того, щоб Русь (Україна) нарівні з Польщею та Литвою входила до новостворюваної держави Речі Посполитої, був в опозиції до Люблінської унії 1569 р. і тільки погроза короля позбавити маєтностей і становища змусила його поставити свій підпис під текстом Унії.

Прославився К.-В. Острозький і як «оборонець православ'я». Правда, усі його діти, за винятком наймолодшого Олександра, були католиками. У своїй діяльності щодо захисту православної церкви він опирався на наймолодшого сина, сподіваючись, що той продовжить справу батька.

Відомо, що О. Острозького мати народила за чотири тижні до своєї передчасної смерті, отже, він з'явився на світ на початку червня 1570 р. Сталося це у Вев'юрці, де провів свої останні дні його знаменитий дід Я. Тарновсь-

кий. У 1592 р. Олександр одружився з Анною Косткою (Костчанкою). Від 1593 р. був воєводою волинським і всіляко допомагав батькові у його справах.

Можна припустити, що К.-В. Острозький вирішив передати Олександрові місто Тернопіль, де той створив би новий православний культурно-освітній центр. У грудні 1589 р. у місті побував Константинопольський патріарх Ієремія II Транос, повертаючись з Москви через Вільно, Острог і Збараж додому. На площі перед дерев'яною церквою Різдва Христового (не збереглася) його вітав православний люд, проповідник зі Львова Кирило (Кипріан) виголосив промову на захист братств, а потім патріарх відслужив богослужіння у храмі. Тоді ж він затвердив статут Різдвянського церковного братства у Тернополі. У цьому контексті закономірним є видання 4 вересня 1593 р. власником міста грамоти про створення у місті фундації православних міщан зі шпиталем і школою, а також будівництво у 1602–1608 рр. кам'яної церкви Різдва Христового (вона збереглася донині). До діянь цього ряду можна віднести і завершення у Тернополі в 1604 р. перепису Андрієм «Бесед Євангельських» (рукопис до 1939 р. зберігався у Крехівському василіанському монастирі на Львівщині).

У 1603 р. К.-В. Острозький розподілив свої маєтки між нащадками. Тернопіль, а також

Красне, Старокостянтинів та інші міста на Волині перейшли Олександрові. Та йому недовго судилося жити: 12 грудня цього ж року під час об'їзду маєтків 33-літнього князя не стало. Раптова смерть улюбленого сина, єдиної

надії батька на продовження родинної справи, надломилася К.-В. Острозького і він усамітнівся в монастирі. Помер 13 (23) лютого 1608 р. в Острозі, де був похований у крипті Богоявленської церкви.

Там же, тільки на чотири роки раніше, 3 лютого 1604 р., була поміщена труна з тлінними останками О. Острозького. Однак виявилось, що він не знайшов тут вічного спочинку. Навесні 1636 р. Анна-Алоїза Ходкевич, дочка Олександра, наказала перенести труну батька в Ярослав (нині Польща), де її пересвятили єзуїти і помістили в місцевому кафедральному католицькому соборі. Щодо

смерті О. Острозького донині побутує думка, що його отруїли вороги православ'я – звісно ж, єзуїти. Появу цієї версії за умов ідейного протистояння між католиками та уніатами, з одного боку, й православними, з іншого, на початку XVII ст. легко пояснити, хоча ніхто і ніколи не висував будь-яких доказів чи спростувань. Нам видається слушним зауваження професора Л. Войтовича про те, що більшість дітей К.-В. Острозького і С. Тарновської та їхніх нащадків померли в дитячому чи молодому віці, а ті, що були в шлюбі, не мали дітей. Тож, най-

імовірніше, у справі припинення роду Острозьких свій немилосердний вирок винесла природа. Але одне можемо сказати: якби О. Острозькому судилося більш тривале життя, то історична доля Тернополя була б іншою, і у XVII ст. місто стало б православним культурно-просвітнім центром.

Новим власником Тернополя у грудні 1603 р. стала Анна Костчанка. Вона народилася в Ярославі 26 травня 1575 р. у сім'ї сандомирського воєводи Яна Костки та Софії Одровонж. Вийшовши заміж 17-літньою за князя О. Острозького, вона народила йому восьмеро дітей. Їх утримання та виховання лягли на плечі жінки після несподіваної смерті чоловіка. Та на цьому життєва недоля А. Костчанки не закінчилася: упродовж 1605–1619 рр. померли всі її п'ятеро синів, а в 1622 р. і дочка Софія. Зрозуміло, що за таких обставин А. Костчанка все більше шукала розради і заспокоєння в релігії. Вона була ревною католичкою, але не фанатичною, навіть більше – терпимою до православних. Відомо, зокрема, що вона робила чималі фондуші (подарувала села) православним монастирям у Києві – Михайлівському та Печерському. Матеріально підтримувала католицькі і православні громади у своїх володіннях, можливо, в тому числі у Тернополі. Померла в Ярославі 29 жовтня 1635 р.

Та задовго до цього, у 1620 р., А. Костчанка наказала скласти інвентар всіх родинних маєтків і наступного року розподілила їх між своїми чотирма дочками, залишивши собі лише Ярославський ключ. Тернопіль дістався Катерині (Катажині), народженій у Красному на Волині в 1602 р. 19-літньою вона взяла шлюб з Томашем Замойським і постійно жила в Замості, а маєтками, серед них і Тернополем, займався її чоловік. Підписана ними обома грамота від 27

травня 1627 р. про права та повинності тернопільських міщан свідчить, що містом вони володіли спільно.

Т. Замойський, як і Я. Тарновський, походив з давнього і знатного руського роду, який окатоличився (заради правди треба сказати, що дід Т. Замойського Станіслав деякий час був кальвіністом), хоча, як стверджують дослідники, прихильність до руськості постійно жила в поколіннях роду. Він народився у Замості 1 квітня 1594 р., тобто у рік, коли його батько, канцлер великий коронний і гетьман великий коронний Ян Замойський за взірцем європейських університетів заснував у родинному місті академію. Томаш був єдиним сином в сім'ї Я. Замойського та його четвертої дружини Барбари Тарнавської, в 11-річному віці він успадкував величезне родинне багатство. На час шлюбу з К. Острозькою Томаш Замойський був старостою кількох повітів, воєводою подільським і воєводою київським, потім став підканцлером коронним і в 1635 р. – великим коронним канцлером, як і його батько.

Відомо, що Т. Замойський дбав про захист і розбудову Тернополя. Збереглися свідчення, що він перебудував і зміцнив замок, який неодноразово зазнавав нападів ординців, укріпив міські мури. До західного фасаду Воздвиженської церкви неподалік Львівської брами була прибудована в 1627 р. оборонна вежа-дзвіниця; 28 липня цього ж року її освятив львівський православний єпископ Єремія Тисаровський. Були відновлені брами і церкви міста після нападу кримчаків у 1629 р. 29 лютого 1636 р. Т. Замойський надав привілей кравецькому цеху міста на створення озброєного загону для охорони замку.

Після несподіваної смерті Т. Замойського 8 січня 1638 р. К. Замойська (Острозька) знову

стала єдиною власницею Тернополя. Хоча вона і була католичкою, та все ж відзначалася прихильністю до православних. Красномовним є такий факт: вона запровадила у Замойській академії вивчення руської мови, надавала кошти на утримання церков. Померла 6 жовтня 1642 р. у Замості, де й похована. У музеї цього міста донині зберігається її портрет, а портрет її чоловіка, якого вона кохала та з яким щасливо прожила 17 років і виховала трое дітей, можна побачити в Історичному музеї Львова.

Укотре Тернопіль перейшов у нові руки – цього разу єдиного сина К. і Т. Замойських Яна. Той був оригінальною особистістю. Одне лише прізвисько, під яким він увійшов в історію – Собіпан, свідчить про це. Відважний і нестримний, нерозбірливий у засобах і невизнаючий авторитети, незалежний і нестерпний до нав'язування йому чужої волі, він мав більше супротивників, ніж друзів. У травні 1664 р. навіть був засуджений до страти – спалення на вогнищі, однак вирок вдалося відмінити. Незважаючи на це, він обіймав чимало державних і військових посад: воєвода сандомирський, воєвода київський, підचाший великий коронний, староста калужський і староста росточський тощо.

Я. Замойський народився 9 квітня 1627 р. в Замості. Навчався не лише в рідній академії, а й у Франції та Італії. Повернувшись до Поль-

щі, відразу восени 1648 р. змушений був захищати рідне місто від козацького війська Б. Хмельницького. Як відомо, український гетьман не взяв тоді Замостя і обмежився викупом. Взагалі наступна діяльність Я. Замойського припадає на нелегкий час, коли Річ Посполиту охопили козацькі війни середини XVII ст., на її територію вступили шведські війська (знаменитий «Потоп»), і ледь не щороку нападали ординці. За цих умов Я. Замойському було не до Тернополя, принаймні ми про його діяльність у місті майже нічого не знаємо, крім хіба того, що 14 березня 1663 р. король Ян II Казимир підтвердив привілеї міста, надані попередніми монархами.

Козацькі загони брали місто і замок у 1648, 1649, 1651 і 1655 рр. (останній раз обійшлося без штурму), а кримські татари навіть частіше (хоча вони

замок могли і не здобувати кожного разу). Звичайно, наслідком цього були руйнування, загибель людей, запустіння. Точно відомо, що гетьман Б. Хмельницький був у Тернополі двічі – у травні 1651 та вересні 1655 рр., а от твердження, яке можна прочитати в публікаціях деяких сучасних тернопільських авторів, начебто восени 1653 р. він провів у місті козацьку раду, на якій було прийнято рішення про союз з Московією, є чистісінькою вигадкою.

3 березня 1658 р. Я. Замойський одружився у Варшаві з красунею, хоч і неможного

шляхетського роду, Марією-Казимирою-Луїзою де Гранж д'Аркьєн. Незважаючи на те, що шлюбіві передувала пишна та екстравагантна церемонія заручин за участю короля Яна II Казимира, сімейне життя не склалося, любові в ньому не було. Дружина Я. Замойського народила йому четверо дітей, та всі вони померли маленькими. А 7 квітня 1665 р. відійшов у кращій світ і Ян Собіпан.

Оскільки Я. Замойський не залишив нащадків, то Тернопіль і інші володіння перейшли до Станіслава Конєцпольського – сина Йоанни-Барбари Замойської та її чоловіка Олександра Конєцпольського (1620–1659), великого коронного хорунжого, сандомирського воєводи, учасника Пилявецької битви 1648 р. та Збаразької облоги 1649 р. Й.-Б. Замойська була дочкою К. Острозької і Т. Замойського, тобто рідною сестрою Я. Замойського.

С. Конєцпольський народився в 1646 р. в Підгірцях (нині село Бродівського району Львівської обл.). Успадкував від батька військовий хист, брав участь у кількох успішних військових кампаніях. Обіймав посади долинського старости, коронного обозного, подільського воєводи, краківського каштеляна (від 1682 р.). У вересні 1667 р. гарнізон Тернопільського замку під його командуванням витримав облогу татар, а потім зі своїм загоном С. Конєцпольський поспішив до Підгайців на допомогу Я. Собеському.

королева марія собєська - марисенька

10 листопада 1666 р. як новий власник Тернополя С. Конєцпольський видав міщанам грамоту про підтвердження їх прав і свобод, які були даровані раніше польськими королями і власниками міста. А 15 березня 1672 р.

був складений інвентар Тернополя – другий після 1620 р. На відміну від першого, цей інвентар опублікований в 1893 р. і є цінним джерелом у висвітленні історії міста. Тоді до Тернопільського замку належали села Біла, Івачів, Малашівці, Чернихів та Янківці (нині Іванківці Зборівського району).

Улітку 1672 р. прийшла нова біда: з-під Кам'янця-Подільського йшло на Львів турецько-татарське військо. Тоді ординські чамбули напали і на Тернопіль та поруйнували його, але замок не взяли. Кампанія завершилася підписанням принизливого для Речі Посполитої

Бучацького миру. Польський сейм не затвердив цього мирного договору, тому військові дії продовжувалися. Улітку 1675 р. Чорним шляхом прийшла на Волинь і в Галичину велика турецька армія під командуванням паші Ібрагіма Шишмана. Вона легко захопила Тернопільський замок і зруйнувала все, що можна було зруйнувати. Наступного року знову турецьке військо, тепер очолюване пашею Ібрагімом Шейтаном, з'явилося в краї і знищило в Тернополі все, що тільки-но почало відроджуватися. Місто спорожніло. До миру і спокою було далеко.

Та С. Конєцпольський до цього не дожив: 22 серпня 1682 р. він помер у Підгірцях. Був двічі одруженим, але дітей так і не мав. Уперше за свою історію Тернопіль залишився без власника, який міг би володіти містом на підставі династичного права.

Утім, перед смертю С. Конєцпольський заповів Тернопіль стриському кузену Яну-Олександру Конєцпольському (1635–1719). У 1685 р. він змушений був передати Тернопільський ключ та деякі інші свої маєтки в оренду за 100 тисяч золотих підстарості варшавському Ігнаци Гадамському, щоби віддати батькові дружини останнього борг Я. Замойського. Через два роки борг був сплачений і Я.-О. Конєцпольський віддав Тернопіль в оренду львівському каштеляну, брацлавському і люблінському воєводі, великому коронному підскарбію Марціну Замойському. Цього ж року, 28 липня, йдучи на поклик короля до обозу його війська під Кам'янцем-Подільським, на місто напав козацький загін полковника Семена Палія.

М. Замойський помер 4 червня 1679 р., проживши 52 роки. Тоді його дружина Анна-Францішка Гніньська (1656–1704) передала місто своєму братові, воєводі брацлавському Яну Гніньському (1655–1703). Зрозуміло, що часта зміна орендарів лише шкодила місту, адже вони не турбувалися про розвиток Тернополя, а лише прагнули взяти з нього найбільше прибутків.

У цей час про свої права на місто заявила колишня дружина Я. Замойського Марія-Казимира-Луїза де Гранж д'Аркєн. Тоді вона вже була королевою Речі Посполитої – дружиною короля Яна III Собеського. 3 листопада

1690 р. головний суд коронного трибуналу у Любліні присудив, що власником Тернополя має бути королева М. Собєська. Зрозуміло, що такий подарунок їй зробив коханий чоловік.

Історія їхніх стосунків добре відома. Марія-Казимира-Луїза зналася з Я. Собєським від 1655 р. і підтримувала відносини з ним, будучи в шлюбі з Я. Замойським. Через п'ять тижнів після смерті останнього таємно, а 5 липня 1665 р. й офіційно вона вийшла заміж за майбутнього короля. 2 лютого 1676 р.

у Вавелі в Кракові вона була коронована на королеву Речі Посполитої. В історію вона увійшла під ласкавим іменем Марисенька – так звертався до неї в своїх листах Я. Собєський. За походженням Марисенька була французенкою. Народилася 28 червня 1741 р. у бургундському містечку Неверс в родині маркіза. Від 1653 р. постійно була серед почту королеви Людовіки-Марії – дружини польського короля Яна II Казимира.

Знайомство з Я. Собєським і визначило її долю. Більшу частину їхнього подружнього життя (31 рік) Марисенька провела у Франції, народила тринадцять дітей, але вижили з них

лише чотири (їх згодом назвуть королев'ятами). Любила розкіш, тому життя вела відповідне.

Звичайно, що справами Тернополя вона не займалася, ніколи не була в ньому. Дбав про це її чоловік. 3 січня 1691 р. за її підписом вийшов привілей, згідно з яким війтом Тернополя призначався Войцех Доманський. Улітку 1690 р., напередодні, коли Марисенька стала власницею міста, у Тернопіль прибула королівська комісія, яка зробила інвентарний опис, засвідчила великі руйнування і занепад. Внаслідок цього місто невдовзі було на кілька років звільнене сеймом від державних податків. У часи Марисеньки, в серпні 1711 р., їдучи з Росії через Україну в Польщу, у місті три дні перебував посол данського короля Юль Юст. Тернопіль на нього сильного враження, мабуть, не справив, бо гість обмежився у своєму щоденнику коротким записом, що це «велике, добре влаштоване й укріплене стінами місто». Утім, тоді сильні укріплення вже й не були дуже потрібними, бо татарські напади припинилися у 1699 р., а останній їх руйнівний набіг на місто відбувся п'ять років раніше. Однак це свідчення цінне тим, що говорить про відродження і господарський розвій міста.

Завершився земний шлях Марисеньки 30 січня 1716 р. в містечку Блоїс у Центральній Франції. Тернопіль перейшов у власність її сина Костянтина-Владислава Собеського. Той

костянтин владислав собеський

народився 1 травня 1680 р. у місті Жовкві на Львівщині і там помер 28 лютого 1726 р. Знаємо, що 16 липня 1719 р. королевич видав грамоту, в якій підтвердив права і вольності тернопільських міщан, а також зменшив їх грошові повинності. Однак у 1720 р. він продав Тернопіль Ельжбеті-Гелсені Сенявській.

Вона народилася в 1669 р. у містечку Коньсковоля (нині Пулавського повіту Люблінського воєводства у Польщі) і була єдиною дочкою гетьмана великого коронного Станіслава Любомирського. Вийшла заміж у 1687 р. за Адама-Міхала Сенявського (1666–1726), згодом гетьмана великого коронного, який володів, зокрема, Бережанами. Була високоосвіченою жінкою, брала участь у політичному житті країни, дехто вважав її «некоронованою королевою» Речі Посполитої.

Та на час купівлі Тернополя вже зійшла з політичної сцени і дбала передусім про свої маєтки, турбуючись про їх господарський і торговий розвиток. Для Тернополя вона домоглася привілею, наданого 24 липня 1724 р. королем Августом II Фридеріком на проведення щорічних ярмарків у день святої Анни. Завдяки цьому ярмарку місто поступово ставало значним торговим центром на території сучасної Тернопільщини.

Після смерті Е.-Г. Сенявської 21 березня 1729 р. Тернопіль перейшов до її дочки Марії-Софії Сенявської, яка народилася у 1699 р.,

а померла 21 травня 1777 р. у Варшаві. Однак та змушена була наступного року після смерті матері продати місто і його купив Людвік-Генрик-Якуб Собеський, один із чотирьох королів'ят – син Марисеньки і Я. Собеського, брат К.-В. Собеського. Батько називав його Якубом-Людвіком і під цим подвійним іменем той увійшов в історію.

Він народився 2 листопада 1667 р. у Парижі. Після смерті батька в 1696 р. висував свою кандидатуру на королівський трон, але не був обраний монархом Речі Посполитої. У 1704 р. виступив проти короля Августа II Фридеріка, за що на два роки потрапив до ув'язнення. Звільнений, він змушений був відмовитися під присягою від претензій на корону. У 1717 р. йому повернули конфісковані маєтки, тож в останній період свого життя він займався їх облаштуванням. Стосовно Тернополя відомо, що 3 серпня 1735 р. Я.-Л. Собеський підтвердив грамоту князя К.-В. Острозького від 1570 р. на фундацію православних міщан та інші привілеї попередніх власників міста.

Одружився 8 лютого 1691 р. з Ядвігою-Ельжбетою-Амалією фон Фальц-Нойбург (1673–1722), з якою мав шестеро дітей. Коли Я.-Л. Собеський помер 19 грудня 1737 р. у Жовкві, то єдиною спадкоємницею його великого багатства (11 міст, включаючи Тернопіль, і 140 сіл) стала дочка Марія-Кароліна-Катажина (відома як Шарлотта), уроджена 15 листопада

1697 р. в Олаві (нині повітовий центр Нижньосілезького воєводства у Польщі). Після розлучення з другим чоловіком мешкала в Жовкві біля батька. Тут і упокоїлася 8 травня 1740 р.

Серце Шарлотти поховане у костелі цього родинного міста, а тіло – в костелі св. Казимира у Варшаві.

Перед смертю Шарлотта заповіла більшість маєтків своєму довголітньому коханцеві, князю, польному литовському гетьману і троїцькому каштеляну Міхалу-Казимиру Радзивілле. Він народився 13 червня 1702 р. в Олиці на Волині, а помер 22 травня 1762 р. у Вільно (нині Вільнюс, столиця Литви). Отримані маєтки в Галичині продав, зокрема, в 1742 р. Тернопіль купив Юзеф Потоцький. Так на кілька десятиліть місто стало власністю знатного роду Потоцьких гербу «Пилява».

Ю. Потоцький, народжений у 1673 р. в Станиславові (нині Івано-Франківськ), був сином великого коронного гетьмана Анджея Потоцького. Від 1702 р. обіймав посаду київського воєводи. Брав участь у придушенні повстання Семена Палія в 1702–1704 рр., у Полтавській битві в 1709 р. на боці шведів. Повернувся в Польщу з еміграції в 1714 р., а через 20 років присягнув на вірність королю Августу III, чим остаточно відмовився від антиросійської позиції.

Ставши власником Тернополя, Ю. Потоцький дбав про розвиток міста. Так, 3 липня 1743 р. видав грамоту, якою підтвердив привілей від 3 серпня 1735 р. Я.-Л. Собеського, а 13 квітня 1752 р. надав права євреям міста на взірець кагалу у Станиславові. За нього у 1749 р. розпочалося будівництво костюлу св. Домініка і Вінцента, більш відомого як Домініканський собор (зараз тут катедральний собор Непорочного Зачаття Діви Марії Української Греко-Католицької Церкви). Помер Ю. Потоцький 17 травня 1751 р. у Заложцях (нині смт Залізці Зборівського району Тернопільської обл.).

Тернопіль перейшов у руки його сина Станіслава Потоцького. Він народився в 1698 р. у Збаражі і продовжив традицію державницької діяльності Потоцьких у Речі Посполитій: був сенатором, старою галицьким і старою коломийським, стражником великим литовським, воєводою київським, воєводою познанським і воєводою смоленським. Одружився з Геленою Замойською (народжена в 1717 р. в Замості), з якою мав десятеро дітей. Помер 8 лютого 1760 р., похований у Бродах на Львівщині. З його смертю ненадовго власницею міста стала Г. Замойська. Вона підтвердила своєю грамотою права і вольності тернопільських міщан, а також надала фундуш Воздвиженській (Надставній) церкві. 27 грудня 1760 р. померла у Бродах.

Надалі відомо, що 2 квітня 1772 р. тернопільським міщанам видав грамоту Вінцент Потоцький, син С. Потоцького і Г. Замойської. А це означає, що він був наступним власником міста. Народився В. Потоцький у 1740 р. у Бродах, помер там же 14 січня 1826 р. Крім Тернополя і Бродів, володів Збаражем. Був великим коронним підкоморним, гетьманом коронних військ, люблінським старою. За його володарювання місто, як і вся Галичина, перейшли у 1772 р. до Австрійської імперії.

Не знаємо, з яких причин і коли, але Тернопіль потім перейшов до старшого брата В. Потоцького Юзефа. Той народжений 1735 р., як вважають — у Тернополі. Тож є першим і, виявляється, єдиним власником цього міста, в якому народився. Він був послом сейму, великим коронним крайчим, старою лежайським. Цікавий і такий факт: у 1776 р. він, як і його батько у 1742 р., відзначений російським орденом св. апостола Андрія Первозванного. Мабуть, за нього в 1779 р. у Тернополі було завершено будівництво Домініканського собору. Місто розбудовувалося, у ньому велася жвава торгівля. 22 січня 1800 р. у Львові Ю. Потоцький видав патент місту, яким підтвердив права і вольності міщан, а заодно встановив нові повинності, загалом збільшив їх розміри. Помер 14 грудня 1802 р. у Відні (Австрія).

Брак документів не дає змоги сказати, коли Тернопіль перейшов до князя Станіслава Понятовського, який, як власник міста, видав 30 жовтня 1811 р. привілей тернопільським міщанам. Чи йому продав місто Ю. Потоцький незадовго до своєї смерті, чи це зробив хтось із його синів: Ян (1761–1815) або Северин (1762–1829). Не можемо наразі сказати щось певне і стосовно особи С. Понятовського. Але відомо, що в 1815-му чи наступному році він продав Тернопіль графу Франциску Коритовському.

Він народжений 5 квітня 1768 р. у родинному містечку Коритові (нині село над Бугом у Польщі), відомий як останній будівничий (а може, одночасно і руйнівник) Тернопільського замку. Ф. Коритовський все життя був військовим, а вийшовши у відставку, поселився в селі Плотича неподалік Тернополя, що належало його бездітному дядьку. Був членом Галицького станового сейму. Придбавши Тернопіль, зайнявся реконструкцією замку, що був відновлений на межі XVIII–XIX ст. Відомо, що результатом стало знесення оборонних мурів, веж і давньої брами. Замок був оточений звичайним муром, входом стали нові ворота з двома кам'яними пілонами, оздоблені левиними масками, щитами з родинним гербом Коритовських і кулями. Був споруджений так званий Новий замок. Видається, що перебудовою і добудовою Тернопільсь-

кого замку займався після смерті в 1834 р. Ф. Коритовського його син Еразм (1816–1870). Принаймні, в літературі є відомості, що в 1840 р. Коритовські вели в замку якесь будівництво.

Відреставрований та оновлений замок у Тернополі простояв трохи більше століття, доки не був знищений у березні–квітні 1944 р. під час запеклих боїв у місті.

Те, що нині називається Тернопільським замком, фактично нічим не нагадує його давню споруду. Можна вважати, що ми вже не дізнаємося детально, як виглядав замок не те що за Я. Тарновського, Т. Замоїського чи Марисеньки, а й навіть за Коритовських.

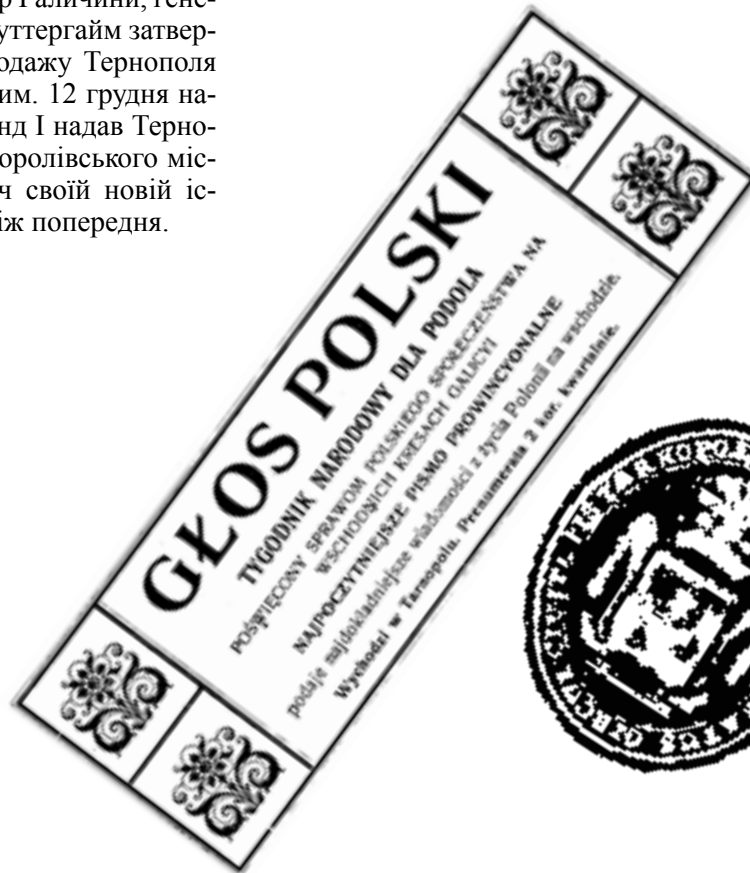
Останнім власником Тернополя був шляхтич Тадеуш фон Туркул, який відкупив місто в Е. Коритовського. Сталося це приблизно в 1840 р.

Як дехто вважає, рід Туркулів – єврейського походження. У XVIII ст. він остаточно ополячився й окатоличився, здобув шляхетство і придбав герб «Остоя». Його родинним містечком є Тератин на Холмщині (нині Польща). Тут і народився Тадеуш у 1808 р. Він здобув освіту у Львівському університеті, однак не пішов на державну службу, а управляв своїми маєтками. Під час так званої «Весни народів» 1848 р. став членом Товариства землян, яке постало у Львові і займало під час революційних подій консервативні позиції, відстоюючи інтереси великих землевласників. До цього

товариства належали, зокрема, такі відомі діячі, як Казимир Бадені, Агенор Голуховський, Ігнаци Конарський, Кароль Яблоновський та ин. Згодом Тадеуш Туркул брав участь у польському громадсько-політичному русі.

Саме Т. Туркул уклав з магістратом Тернополя 15 лютого 1843 р. угоду, відповідно до якої місто, сплативши своєму власнику 175 тисяч флоринів, ставало вільним і самоуправним. Здобули волю і підлягали магістратові також села Тернопільського ключа Біла, Чистилів, Підзамче, Кутківці і Пронятин (три останні нині в межах міста). Зазначимо, що вказана сума була дуже великою.

З дозволу цісаря губернатор Галичини, генерал, барон Вільгельм фон Штуттергайм затвердив 27 липня 1843 р. акт продажу Тернополя і місто остаточно стало вільним. 12 грудня наступного року цісар Фердинанд I надав Тернополю герб і статус вільного королівського міста. Тернопіль йшов назустріч своїй новій історії, яка нам більш відома, ніж попередня.

любомира боицун

тернопіль. церква воздвиження чесного хреста

lybotursi bojsun

старовинні
церкви
тернополя

Церква Воздвиження Чесного Хреста

На пагорбі, над ставом, неподалік від Львівської брами, здавна височить церква Воздвиження Чесного Хреста, звана в народі Надставною. Побудована вона у ренесансному стилі. Перші історичні відомості про цю церкву знаходимо у грамоті князя Костянтина Острозького від 1570 року, хоч народні перекази пов'язують існування церкви в цьому місці із періодом князювання Данила Галицького. Первісний вигляд церкви зберегла тільки її середня частина. Передню вежу, що була колись рівночасно і дзвіницею, добудовано у 1627 році. Про це засвідчував напис, який до наших днів не зберігся. Твердив він, що вежу-дзвіницю побудовано за панування у місті Томи Замоїського та його дружини Катерини (походила з Острозьких), за єпископа Єремії Тисаровського, 1627 року, місяця липня, 28 дня.

Відомості про «муровану церкву над ставом, а при ній священика Євстахія, що мешкає в домі, побудованому біля церкви», знаходимо також у подорожньому щоденнику мандрівника Ульріха фон Вердума. В інвентарі міста 1672-го року у переліку будівель при вулиці Львівській також зареєстрована «з каміння мурована церква над ставом, що стоїть недалеко від Львівської брами». Тут зберігалося старовинне Євангеліє, надруковане у Вільні у 1649 році і майстерно опрацьоване відомим тернопільським ремісником з таким написом: «В ліпоту облечене сіє Євангеліє року 1650, місяця червня, 29 дня. Іоан, Тернопільський золотник». Напрестольне Євангеліє було оздоблене плоскорізьбою, в центрі якої – Розп'яття Христа, а навколо різьблене зображення Святих Тайн. У Євангелії був запис про те, що воно «відкуплене від жовнірів під час Межибозького збу-

рення» (перемога козаків над поляками 9 липня 1649 р. під Межибожем).

У церкві Чесного Хреста був також чудотворний образ Пречистої Діви, стверджений грамотою єпископа Атанасія Шептицького у 1730 році. Опікувався ним шевський цех, оскільки передав ікону тернопільський швець Маркевич. Потім чудотворна ікона зберігалась у Середній церкві.

Існують перекази, що у Надставній церкві була більш давня чудотворна ікона Божої Матері. Історія її така. У 1673 році татарські загони кримського хана Селім Гірея з півдня і сходу вдарили на Теребовлю, а з півночі, із зловісного Чорного шляху, вдерлися під Тернопіль й оточили його з трьох сторін. Козаки, які стояли залогом у місті, разом з міщанами відбивались з валів, маючи опору тільки у церкві Різдва Христового, де був сильний загін й гармати. Із боку ставу загрози для Тернополя не було.

Міщани зібралися у Надставній церкві і в гарячій молитві благали допомоги Пречистої Матері Божої. Раптом почувся пронизливий крик і одночасно вбіг переляканий жид. Під час Богослужіння він стояв неподалік і по-своєму також молився. Враз він побачив у повітрі над церквою якусь пані, яка стелила над храмом вузьке полотно. Забігши у церкву, він остовпів від здивування, бо в образі, перед яким гаряче молились люди, упізнав цю пані. Це була Матір Божа.

Майже рівночасно до табору нападників прибув татарський гонець із дорученням відступати, бо їх власні стріли повернулись проти них і завдали великої шкоди. Так Богородиця уберегла Тернопіль від повної руїни. Є відомості, що це чудо було записане на початку XVIII ст. у літописі церкви Святого Миколая в селі Богданівка (тепер Підволочиський

район). Але, на жаль, доля цієї чудотворної ікони невідома.

З оборонним характером Надставної церкви пов'язані історичні перекази, що сягають часів Дорошенка, коли татарські і турецькі напади були на Поділлі досить частими. У старих краєзнавчих часописах («Наша батьківщина») знаходимо перекази про один такий напад татар на Тернопіль: «... Була тиха серпнева ніч. Життя в місті затихло зовсім, тільки на міських укріпленнях-валах час від часу перекликаються вартові. Старому дякові Надставної церкви Йосипові чомусь не спиться. Він вийшов зі своєї хатини-дяківки, обійшов її довкола, глянув на спокійне плесо води у ставі, підійшов до церкви і спинився біля вежі-дзвіниці. Постояв хвилину, і ось почулося йому десь далеко неначе іржання коня. Прислухався уважніше – знову нікого не чути. Йосип підійшов вище на церковний цвинтар, пристанув і вп'явив свої старечі, але ще бистрі очі, у темряву ночі, в напрямку на південь, відкіля причувся йому невиразний гомін. Шибнула думка, чи не загін татарський підкрадається під місто. Тепер уже про сон й гадки не було. Вернувся в хату, взяв ключі і вийшов на церковну вежу. Вдивившись крізь віконце у далечінь, доглянув він, як на південному узгір'ї стали зарисовуватись перед його очима якісь невиразні білі, а далі темні, плями на полях. Вони наче ворухнулись. Йосип чув наче відгуки якихось голосів. Це підсилило його здогади. Йому треба відважитися на щось. Він приступив до малої гарматки-гаківниці, глянув у віконце. У сутінках ночі тепер уже добре побачив він білі шатра, а кругом них вози, коні й людей. Тепер він уже не надумував довго. Присунув гарматку до вікна, всипав пороху, вложив кулю і, спрямувавши зір на узгір'я, почав наставляти. Незабаром гукнув постріл,

а вслід за ним піднявся на узгір'ї страшний крик. Йосип вистрілив ще вдруге й утретє. З далеких піль на півдні став доходити виразний гомін людей, скрипіт возів – татари почали з'їжджати у протилежну від міста долину. На відгук пострілів заворушилися вартові на замку й міських валах, збудилося місто; все замешалося, готуючись до оборони. Але татари цим разом не показалися. Вранці вийшли люди поза укріплення міста, подались на узгір'я, але по татарах і слід загинув. На стернях, столочених кінськими копитами, знайдено тільки тапчан, що стікав кров'ю. Біля тапчана лежали на землі рештки тіла провідника загону Бакая, що готував напад на Тернопіль. Як виявилось пізніше – татари забрали покалічене тіла Бакая зі собою. Місто зажило знову на деякий час спокійнішим життям».

Побутує й інший варіант легенди про Бакая, убитого з церковної бані стрілою із лука. Ще й донині серед старожилів міста можна почути слова «Бакаїха», «на Бакаїсі». Ця назва стосується смуги тернопільських полів і луків, що йшли від церкви на південь у напрямку колишнього березовицького гостинця. Цей топонім зафіксований і на давньому кадастровому плані міста.

У 1760 році Гелена Замойська надає Надставній церкві окрему фундацію: «...повідомляю тією вічною фундацією і записом моїм, зробленим в імені моїх синів, що до церкви в том місті існуючої, з давних-давен вимуруваної при Львівській брамі під іменем Воздвиження Святого Хреста для користання парохів, що мають при ній бути, поля на дві руки по дев'ять днів на вітвіщині, сіножаті на дванадцять косарів на болоті навпроти братського поля, призначую, виділяю і на вічні часи записую». Перелічене майно, згідно з записом, від

усяких данин і податей увільнялось. «День» і «Косар» у процитованому документі – назва мір: «День» дорівнював півтора моргам, а «Косар» – це простір сіножаті, який скошував добрий косар за один день.

У 1904–1906 роках у церкві Чесного Хреста працювали два монахи василіяни (оо. Григорій Залуцький і Митрофан-Михайло Михняк). Своєю працею вони здобули прихильність міста, але через непорозуміння з тодішнім парохом змушені були покинути Тернопіль.

Воздвиженська церква зазнала часткових руйнувань під час Першої і Другої світових воєн. Сучасного вигляду вона набула після реставрації 1954 року. Довгий час приміщення використовувалось не за призначенням. Було зни-

щено дзвіницю, цінний іконостас, розписи інтер'єру. Тепер церква належить Українській автокефальній православній церкві. Відновлення іконостасу і розпис інтер'єру виконав тернопільський художник Богдан Ткачик.

Церква Різдва Христового

У центрі міста, на розі вулиць Руської і Митрополита Мстислава милує око старовинний храм оригінальної архітектури – церква Різдва Христового, або, як її ще називають, Середня. Вона належить до найдавніших споруд міста. У давні часи до неї прилягали міські вали, поряд була Кам'янецька брама. Уперше про дерев'яну церкву згадується у королівській грамоті від 6 липня 1566 року, де йдеться про

тернопіль. церква успення пречистої діви марії. 1900-ті

укріплення міста сином Яна Тарновського – Христофором. У ній говориться, що міський мур тягнувся зі сходу вулицею Кам'янецькою (частина теперішньої Руської), або так званим головним трактом, близько церкви Різдва Христового.

З цією церквою пов'язане перебування у Тернополі в 1589 році царгородського патріарха Єремії. У зустрічі патріарха з тернопільськими братчиками брав участь знавець грецької мови Кирило Транквіліон Ставровецький – автор книги «Зерцало Богословія», виданої у Почасві 1618 року. Тоді ж Єремія затвердив статут і свободи «Рождественського братства церковного». У грамоті Костянтина Костянтиновича Острозького згадується, що він, як власник Тернополя, надав у 1570 році два лани поля на витрати церкви і шпиталю. «Лан» дорівнював 30 моргам (морг становив 0.5985 га). Цим наділом повинно було розпоряджатися братство, до якого входив і володар міста. До благодійної роботи також залучалася Хрестовоздвиженська церква. У 1735 році чинність цього привілею знову була підтверджена. У грамоті князя Острозького згадується також про школу, яку провадило братство.

Історія кам'яної оборонної споруди починається з 1602-го. У храмі зберігалася записна книга, в якій зазначалося, що він будувався з липня 1602 до вересня 1608 року, фундаторами були ктитори Василь Ігнатович, відомий під прізвищем Чайка, і Семен Григорович. Будівництво доручили «доброму муляру» на ім'я Леонтій. Крім фундаторів, споруджувати церкву допомагали всі парафіяни: своєю працею, грошовими пожертвуваннями, будівельними матеріалами (видатки на будівництво становили 1916 золотих). На фундаційному камені було висічено: «Въ льто созданія міра 7111, отъ во-

площенія сына Божія 1602. За счастливо на той часъ будучаго, панованія ясне освещеного князя Александра воеводи Волынского святѣя его памяти ясне освещеного князя Василя Острогского, воеводи кievского, за святоблiвой памяти Гедеона Балабана епископа львовского, початся муровати храмъ сей Рождества Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа, и совершенно докончился въ року 1608 сентемврія, 4 и посвященъ Іереміем Тысаровескимъ епископомъ львовскимъ и Каменця Подольского року 1609».

Кам'яна церква неподалік валу була одночасно оборонною спорудою і входила у загальний комплекс захисту міста. Первісно вона сягала по нинішній бабинець, де над дверима і був згадуваний фундаційний напис. Пізніше спереду добудували притвор, але в такий спосіб, що над ним була стеля, а над нею, на поверсі, церквця, а точніше, приділ Пресвятої Трійці. Тоді ж добудували два невеликі бокові бастіони і перехідні галереї. Практично під одним куполом діяло дві церкви – Різдва і Святої Трійці. Грамота львівського єпископа Йосипа Шумлянського 1668 року засвідчувала утворення братства для молоді при церкві Святої Трійці.

За переказами, у Середній церкві молився під час визвольної війни Богдан Хмельницький. Із грамоти князя К. Острозького, підтверженої у 1743 році Якубом Собеським, дізнаємося, що церква була соборною, при ній, крім священика, служив і диякон. Парох цієї церкви був уже протоієреєм, протопопом, або намісником єпископа на всій Тернопільській території. Згідно з цією грамотою, церква мала право відати майном Хрестовоздвиженської, приймати і віддавати дяка і проскурницю. Її священик щороку звітував перед князем або намісником.

При храмі був старовинний цвинтар, який вже згадувався в інвентарі міста 1672 року. Напис, висічений на пам'ятному хресті неподалік храму, нагадував про великі людські втрати, яких зазнав Тернопіль під час чуми 1770-го. Тоді в місті вимерло до 10 тисяч осіб. Уся церковна територія була обнесена муром. В описі міста 1672 року згадується церковна кам'яниця, в якій мешкав священник Григорій.

Після 1700 року церква Різдва стає греко-католицькою. У 1808-му вона зазнала значної реконструкції: стелю в притворі було завалено, камінь з фундаційним написом перенесли за вівтар біля бічного входу. Ймовірно, зазнали

зміни розписи інтер'єру. Дещо пізніше, наприкінці XIX століття, спорудили дзвіницю з трьома дзвонами.

18 листопада 1918 року у Середній церкві присягали на вірність Українській державі співробітники окружної військової команди та командири підпорядкованих їй частин. Приймав присягу отець Володимир Громницький.

Сучасний архітектурний вигляд церкви остаточно сформувався після останньої реконструкції у 1936–1937 роках. Тоді у вівтарній частині вибили два допоміжних вікна для ліпшого освітлення, дещо змінили форму головного купола та іконостасу, розписали інтер'єри.

тернопіль. церква воздвиження чесного хреста. 1900-ті

Від Руської вулиці в церкву вела вхідна брама у кам'яній огорожі, що сягала тротуару. Дзвіниця була при самому мурі. Із західного боку до церкви прилягали кам'яниці. З південного боку – будинок для священика і парафіяльної канцелярії. А з південного заходу стояла дяківка, де в передвоєнні роки відбувалися репетиції церковного хору під керівництвом Степана Шутовського. Хор співав щонеділі на великій Службі Божій, брав участь у різних громадських святах, особливо у Шевченківських урочинах. Третього червня 1934 року тут відправлялась жалобна Богослужба за Симона Петлюру. Відслужили її отці В. Громницький, С. Колянківський та С. Ратич. Співав хор «Поділля». У Службі брали участь представники місцевої влади та військові.

Після так званого Львівського Собору 1946 року церкву Різдва, як і інші храми, передали Російській православній церкві. Тепер храм належить до Тернопільської єпархії УАПЦ.

У 1958-му, під час розширення вулиці, мур, що оточував церкву, розібрали, а дзвіницю перенесли. Частину церковного подвір'я зайняла вулиця. Нову дзвіницю (архітектор Ігор Малимін) споруджено до 5-ї річниці незалежності України. Тоді ж впорядковано подвір'я.

Свого часу у храм Різдва із Хрестовоздвиженської церкви перенесли чудотворну Ікону Тернопільської Божої Матері. Цю ікону передала храмові побожна родина тернопільського шевця Маркевича, що мешкав над ставом. Саме у цій хаті під час Великого посту 1730-го заплакав образ Матері Божої. Церковна комісія підтвердила істинність чуда. Митрополит Атанасій Шептицький своїм декретом 15 липня 1730 року проголосив образ чудотворним і встановив її празник на день Святого Покрова Матері Божої (14 жовтня). Ікону з урочистою

процесією перенесли у Надставну церкву. І тут Богородиця продовжувала плакати. Декрет Атанасія Шептицького поновлювано у 1737 і 1834 роках. Про чудесні зіцлення від ікони свідчили дари вдячності – вилиті зі срібла мініатюрні руки, ноги, очі, серця як символ оздоровлення тіла і душі. Парох Середньої церкви отець Володимир Громницький після щасливого повернення із Росії, куди його вивезли під час Першої світової війни, прикрасив образ на знак вдячності срібними ризами. У церкві Різдва Христового ікона зберігається і сьогодні. При храмі діяла Марійська жіноча дружина.

Варто бодай коротко згадати довголітнього пароха Тернополя отця Володимира Громницького (1862–1938 рр.), який усією душею служив Богові й українській справі. За його часів Середня церква не вміщала всіх, хто прагнув прийти на Богослуження.

У неділю сам парох служив ранкову співану Службу Божу для міщан. Після неї починалось Богослужіння для шкільної молоді. Під час відправ співав мішаний хор. Під час Великої святої Літургії співав відомий церковний хор під орудою дяка-диригента Степана Шутовського. Частими гостями у церкві були хор «Боян», гімназійні хори та оркестр. Отець Громницький запровадив реколекції для інтелігенції, Богослужіння до Ісусового Серця. Знали у місті пароха як патріота, фундатора та учасника майже усіх українських інституцій, добру і співчутливу людину. Пам'ять про вірне служіння Богові та рідному народові отця Громницького увічнена у назві однієї з вулиць міста.

Домініканський костьол – катедра УГКЦ

Однією із старовинних споруд, що дійшли до нашого часу, є Домініканський костьол, збудований у 1749–1779 роках.

Фундаційний акт тодішнього власника міста Йозефа Потоцького засвідчує, що для цього було відведено місце на розі тернопільських валів. Костьол побудовано з тесаного каменю в стилі бароко, оздоблено різьбою та кам'яними фігурами.

Вінчали будову центральна баня і дві оригінальні шатрові вежі. За своїм характером храм був оборонною спорудою. При ньому розташу-

вався монастир. На утримання монахів фундатор записав село Стегниківці, яке мало належати ченцям ордену домініканців доти, поки в монастирі буде 12 монахів. Між костьолом і монастирем є закритий, так званий італійський, дворик.

Розпис інтер'єру здійснив відомий польський художник Станіслав Строїнський, який проживав у Львові. Фрески костьолу відображали основні події історії ордену домініканців, а розпис правої лави присвячений Богородиці Вервиці. Вервиця, або розарій, є головним атрибутом у Богородичному культі домінікан-

тернопіль, костьол оо. домініканців. 1900-ті. катедра української греко-католицької церкви

ців. У 1778 році будівництво храму було закінчено.

Освячено костьол у 1779-му. На той час у ньому було кілька вітварів. Головний – святого Вінцентія з Феррари, праворуч – Матері Божої Вервиці, святого Альберта і святого Томи Аквінського, Розп'ятого Ісуса Христа. Ліворуч, починаючи від хорів, споруджено вітварі святого Домініка, Яцека і Чеслава, святої Марії Магдадени і святої Теклі.

Щодо автора проекту, то довгий час ним вважався Ян де Вітт. Однак згідно з пізніше знайденими у сховищах Петербурга матеріалами, встановленого ім'я справжнього автора Августа Мошинського.

У 1772 році, під час першого поділу Польщі, коли Тернопіль перейшов під владу Австрії, у монастирі розмістили установи циркулу (округу), окружну касу, нормальну школу і військовий склад. Костьол спочатку належав отцям домініканцям. Із 1820 року монастир переходить до рук єзуїтів, а костьол аж до відкриття у 1908 році нового парафіяльного римо-католицького храму належить парафіяльному духовенству. З 1903 року ним знову володіють домініканці.

У 1908–1910 роках проводиться електрифікація та реставрація костьолу. Вартість робіт становила 60778 золотих ринських. Було відновлено старі фрески і домальовано нові (художник Кароль Політинський). Тоді ж встановили новий орган та малі вітварі. На одному із вітварів була дуже цікава барокова скульптура Матері Божої, що ламає блискавки гніву Божого. Під час реставрації, здійсненої за проектом архітектора Садловського, споруджено новий купол, а також перекрито дах на монастирі. Стару єзуїтську захристію перероблено у гарну капличку скорботної Матері Божої. Є відомості,

що тут зберігався образ Скорботної Матері Божої з мертвим сином на колінах на тлі Єрусалиму у вечірніх сутінках. Береги ікони були обрамлені квітами й овочами. Мадонна відзначалася своїми чорними, сповненими туги і смутку очима. Є згадки, що образ вивезено в один із музеїв Москви чи Ленінграда в 1940–1941 рр.

На площі біля костьолу на високій колоні виднілася статуя святого Вінцентія, патрона цього храму. А на вежі відбивав час годинник.

У 1939 році у храм влучив гарматний снаряд і розплавився прикраси із золота і срібла, завдано шкоди фрескам та покрівлі.

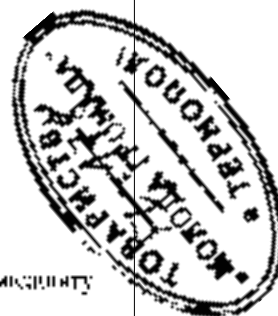
Чудотворний образ Богородиці із головного вітваря та прекрасну дерев'яну скульптуру Божої Матері вдалось врятувати. У 1942–1943 рр. частково проведено ремонтні роботи.

Під час штурму Тернополя наприкінці березня 1944-го костьол знову зазнав руйнувань. Його штурмували сім днів. З двох боків на канатах підтягнули 152-міліметрові гармати і били прямою наводкою по вікнах, закладених мішками з піском. Опісля йшли штурмові загони. За ними брався до роботи взвод хеміків (так називали тих, хто підпалював об'єкти спеціальною самозаймистою сумішшю). В архівному документі читаємо: «Під прикриттям арткулеметного вогню хеміки підвезли амбразури і залили її (споруду костьолу. – Авт.) рідиною. У підвалах спалахнула пожежа. Гарнізон костьолу був знищений повністю». Внаслідок таких дій великої шкоди завдано маківці, вежам і приміщенню монастиря.

У 1957 році завершилась післявоєнна реставрація. Прикро, що не було відновлено багатьох скульптурних елементів оздоблення і навіть не зроблено спроби врятувати розписи інтер'єру. Дивуватись нічого, бо у храмі – пам'ятці зодчества – розмістили склад. Оста-

ОГОЛОШЕНЬЕ.

Після обіжівки Державною Соціальною Комісією у Тернополі з дня 27.1.1919 Ч. 1175 повинні явитися у церкві міс. і зазначену мужжю української народности без рівнянн обряду с. 4. і зазначень релігійних в діях 1884 до 1893, і с. 11, від 26 до 30 року, включаючи і тих, котрі служили при істор. армії, дня 17. лютого 1919, о годині 8. рано повинні до бражки пов. явитися в будинок при Товаристві Державній Комісії.

До бражки повинні явитися для запису вжитися також всі молоді, котрі поперед. бражку одушували і також і ті, котрі української народности.

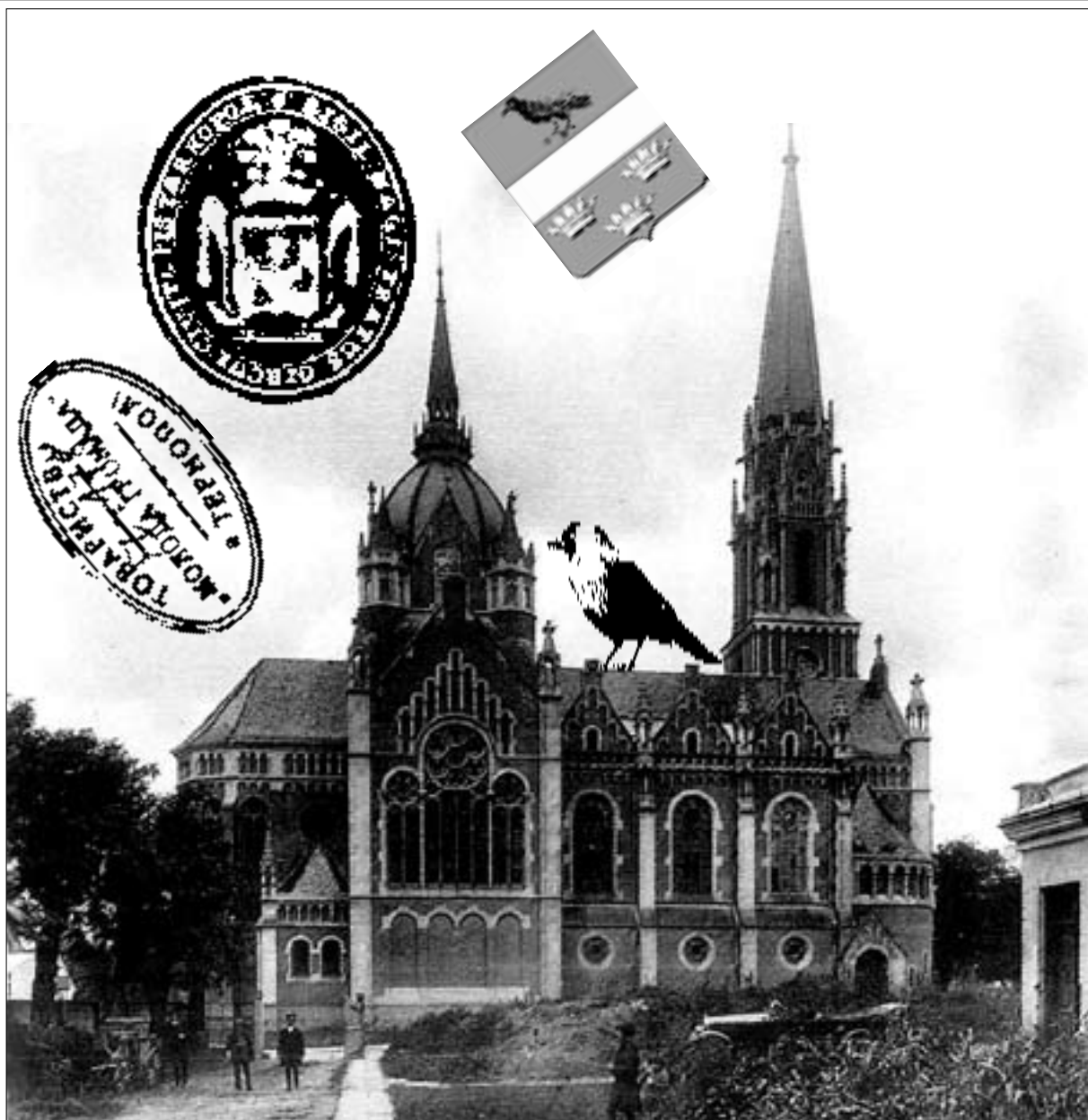
КОМІСАР МІСТА
СИДОРЯК.

точно знищили фрески внаслідок переобладнання приміщення під картинну галерею. З переходом галереї в інший будинок храм деякий час стояв пустою. З відродженням духовности у нашому суспільстві він знову почав використовуватись за призначенням. Тепер тут Катедральний Собор Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці (Тернопільсько-Зборівської єпархії Української Греко-Католицької Церкви).

Відновлений храм став окрасою міста. Розпис центрального нефа виконав художник Юрій Журавський.

Є відомості, що образ Богородиці з вервицею в руках із головного вівтаря, а також статуя Богородиці, що ламає блискавки гніву Божого, вивезені на територію Польщі. Перша святиня – в монастирі домініканців у Познані, а друга – в домініканському костьолі святого Яцека у Варшаві. До монастиря, що творить із костьолом один комплекс, прилягають давні будівлі, відомі ще як домініканські. Це – колишній шляхетський конвікт (1822–1886), згодом тут працювала гімназія. Після спорудження у 1911 році другої гімназії ці будівлі стали житловими і частково збереглися до наших днів.

тернопіль. парафіяльний костюл. 1900-ті

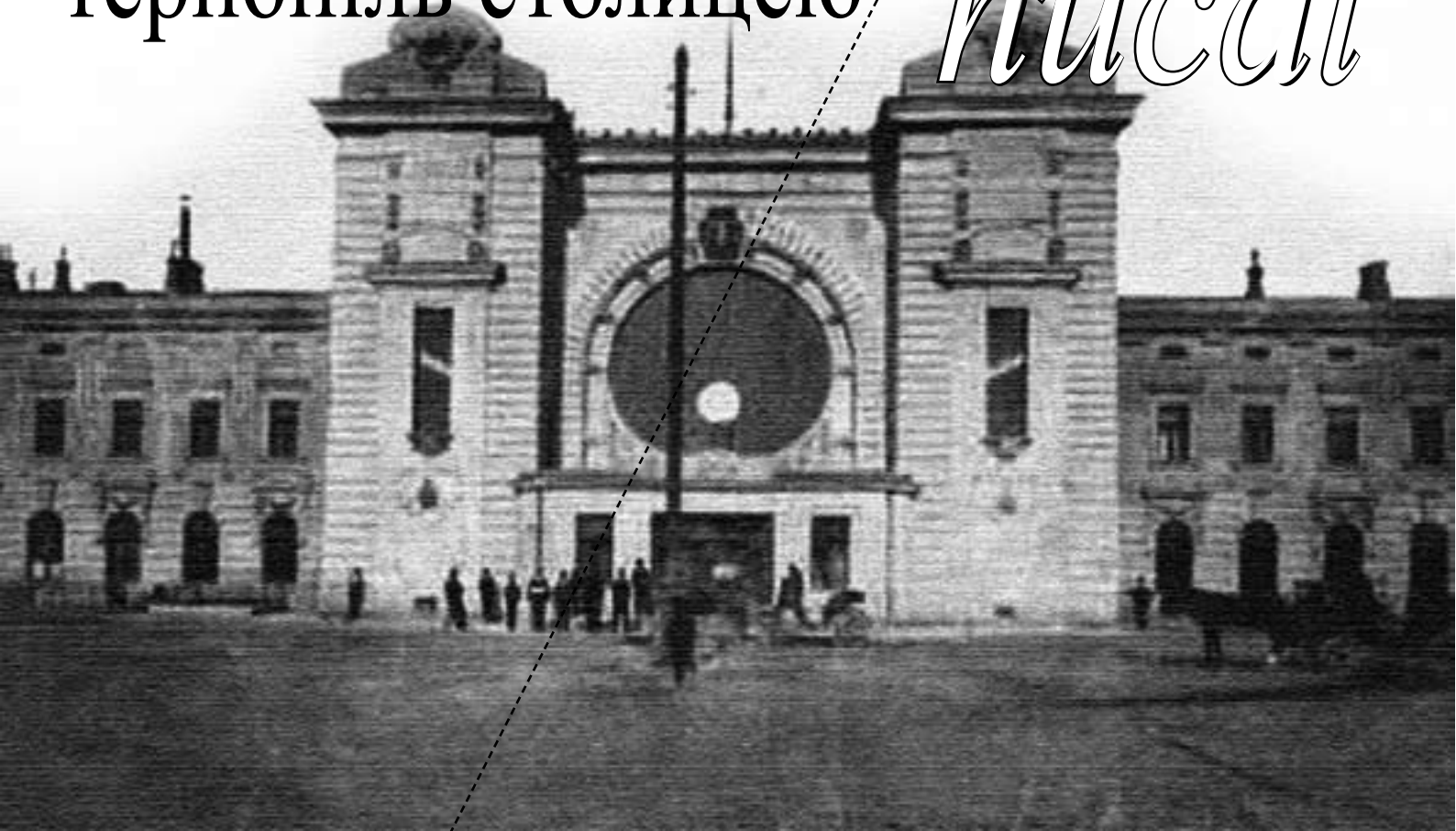
петро гуцал

тернопіль. вокзал

тричі був
тернопіль столицею

*petro
husal*

У кількавіковій історії Тернополя є один надзвичайно цікавий і неповторний факт: місто тричі було столицею. Сталося це в період Українських визвольних змагань 1917–1921 рр., коли тут перебували уряди трьох українських держав – Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), Української Народної Республіки (УНР) та Галицької Соціалістичної Радянської Республіки (ГСРР). І хоча вищі державні органи ЗУНР, УНР та ГСРР діяли в Тернополі невеликий час, для учасників тогочасної національно-визвольної боротьби столицею ЗУНР був і залишався Львів, а столицею УНР – лише Київ, історія дає підстави вважати наше місто тимчасовим столичним центром. Жодне інше місто України не може похвалитися подібною подією.

Було ж все так...

У ніч з 21 на 22 листопада 1918 р., як відомо, українське військо та вище керівництво ЗУНР змушені були залишити Львів. Одні державні секретарі та їх заступники через Красне, а інші через Жовкву і Камінку Струмилову прибули до Золочева. Тут 23 листопада в першій половині дня відбулася урядова нарада. На ній були прийняті принципові рішення щодо подальшої діяльності державної влади республіки. Місцем перебування Державного Секретаріату, зважаючи на комунікаційні можливості, було обрано Тернопіль, куди члени уряду виїхали і прибули під вечір. У місті був уведений комендантський час.

Наступного дня в тернопільській газеті «Голос Поділля» було опубліковано урядове звернення до українців краю, в якому містився заклик піднятися на оборону власної держави. Цей документ підписали голова уряду й одночасно державний секретар фінансів Кость

Левицький і державні секретарі: військових справ – Дмитро Вітовський, судівництва – Сидір (Ісидор) Голубович, закордонних справ – Василь Панейко, пошти і телеграфу – Олександр Пісецький, внутрішніх справ – Лонгин Цегельський, тобто шість із чотирнадцяти членів уряду.

В. Панейка тоді в Тернополі не було, оскільки він із Золочева відбув на Покуття для організації державної влади і мобілізації війська. Державний секретар шляхів сполучення Іван Мирон постійно перебував у Станіславові (нинішньому Івано-Франківську); згодом він раз чи два навідався у Тернопіль, але жодного разу не був присутнім на засіданнях уряду. В Станіславові опинився також державний секретар торгівлі і промисловости Ярослав Литвинович. Члени уряду Степан Баран, Олександр Барвінський, Іван Куровець, Степан Федак та Антін Чернецький не виїхали зі Львова через різні обставини. Державний секретар публічних робіт Іван Макух ще на засіданні уряду 15 листопада у Львові склав із себе повноваження, вважаючи неможливим їх виконувати в умовах воєнних дій у місті. Через три дні він і Д. Вітовський виїхали зі Львова. Державний секретар військових справ, побувавши в Станіславові, Бучачі, Чорткові й інших містах, прибув у Тернопіль, коли там уряд вже був. Згодом навідався в місто І. Макух. За неповного складу уряду в Тернополі значна частка важливої державної роботи випала на керівника урядової канцелярії Мирослава Здерковського і товаришів (заступників) державних секретарів: військових справ – Петра Бубелу, судівництва – Осипа Бурачинського, закордонних справ – Степана Витвицького, внутрішніх справ – Романа Перфецького.

Достеменно відомо, що 27 листопада в місті вже був президент УНРади ЗУНР Євген Петрушевич, який приїхав у Тернопіль з Відня. Його присутність вплинула на активізацію діяльності уряду. До речі, це спростовує донині поширене в літературі необґрунтоване твердження, начебто Є. Петрушевич в цей відповідальний час перебував в австрійській столиці.

Урядові структури, які фактично створювалися заново, розміщувалися спочатку в приміщеннях магістрату, повітового староства та української гімназії (вона не діяла). На жаль, ці будівлі не збереглися (вони були зруйновані в результаті жорстоких боїв у місті між німецькими та радянськими військами навесні 1944 р.). А від початку грудня президент УНРади і весь уряд працювали в приміщенні польської гімназії (вона також не діяла). Нині – це приміщення загальноосвітньої школи № 4 на вул. Грушевського.

Члени уряду та його співробітники проживали переважно в готелі «Подільському». Вони й харчувалися в його ресторані за власний кошт, оскільки на той час платня державним службовцям ще не була встановлена. Приміщення цього готелю існує донині і розташоване на бульварі Т. Шевченка (в ньому діють ресторан «Україна», магазини, інші установи). Є. Петрушевич і К. Левицький мешкали в готелі Пунчерта. Це приміщення не збереглося у первісному вигляді і нині розташоване на розі вулиць Гетьмана Сагайдачного та Йосифа Сліпого. С. Голубович поселився у власному помешканні, адже до серпня 1914 р. він постійно жив і працював у Тернополі, дехто – у своїх знайомих або родичів.

30 листопада уряд ЗУНР видав звернення до населення, в якому закликав зберігати спокій і правопорядок. Цього вимагали обставини

воєнного часу й намагання досягти порозуміння між українцями та поляками в краї.

Головним завданням у діяльності уряду було створення армії, котра мала відвоювати Львів і надалі забезпечити незалежність республіки. Тож власне у Тернополі започатковано роботу щодо реорганізації наявних українських частин в регулярну Галицьку армію. Цим зайнявся державний секретаріат військових справ (ДСВС) під керівництвом полковника Д. Вітовського, що, як показав час, був найбільш організованим і діяльним відділом уряду.

27 листопада опубліковано наказ Д. Вітовського «До населення Поділля», виданий три дні раніше, яким у краї оголошувалися стан облоги та мобілізація в армію. Здійснювались заходи для забезпечення новостворюваної армії зброєю, боєприпасами, амуніцією, яких вкрай не вистачало. Під час перебування у Тернополі ДСВС взяв під свій контроль роботу окружних військових команд і забезпечив послідовний процес творення армії.

Почалося творення нового виду збройних сил ЗУНР – авіації (летунства). 1 грудня П. Бубела видав розпорядження про збір літаків, авіаційного майна та пошук авіаторів. Через п'ять днів Д. Вітовський підписав наказ про формування Летунського відділу Галицької армії. Командиром відділу став поручник П. Франко. У грудні були організовані й інші структурні підрозділи Галицької армії: відділ польової жандармерії, інтендантська служба тощо. 20 грудня в Тернополі почала діяти школа військових телеграфістів, слухачами якої стали 50 гімназистів.

Великою проблемою, що вимагала якнайшвидшого вирішення, була недостача старшин (офіцерів) середньої, а особливо вищої ланки. Ситуація з вищими старшинами змінилася на

краще, коли в Тернопіль 8 грудня прибули зі Східної України разом із Л. Цегельським і Д. Левицьким генерал Михайло Омелянович-Павленко і полковник Євген Мешковський. З ними відразу зустрівся П. Бубела. Наступного дня обох військовиків прийняв Є. Петрушевич і призначав М. Омеляновича-Павленка головним комендантом (командуючим), а Є. Мешковського – начальником бурави (штабу) Начальної команди Галицької армії. Цього ж дня вони виїхали в Бережани, де перебувала Начальна команда.

У проведенні урядової політики, передусім у військовій сфері, суттєву роль відіграв часопис «Вістник Державного Секретаріату Військових Справ», що виходив з 1 грудня 1918 р. за редакцією четаря Івана Боберського. Правда, лише перший його номер надрукований у Тернополі, а інші три, хоч і вказано наше місто, насправді були надруковані у Станіславові. «Вістник», публікуючи накази і розпорядження ДСВС та інформуючи про діяльність уряду, відігравав мобілізуючу роль не лише в армії, а й серед цивільного населення, укріплював віру людей у боротьбі за державність. Ще від

тернопіль. готель «подільський». 1916

27 листопада замість «Голосу Поділля» виходив як офіційний друкований орган Ради Державних Секретарів ЗУНР часопис «Український голос». Обидві газети редагував професор української гімназії Петро Карманський. Він, до речі, та ще один гімназійний професор Андрій Музичка в грудні були обрані від Тернополя делегатами парламенту республіки.

Важливою складовою діяльності уряду ЗУНР у Тернополі стало створення системи державної влади та її правових засад. Насамперед Державний Секретаріат встановив та укріпив зв'язки з повітами, реалізуючи практику проведення своєї політики через повітових комісарів. Питання організації влади в повітах обговорювалися за участю К. Левицького, Д. Вітовського і В. Панейка та членів повітової Національної ради у Тернополі 30 листопада. Тоді, зокрема, було призначено Михайла Новаковського комісаром Скалатського повіту, а Осипа Білинського замість 64-річного Олексія Сальвицького – комісаром Тернопільського повіту.

1 грудня уряд затвердив «Обіжник до державних повітових комісарів». Цей документ визначив права й обов'язки та правові основи діяльності керівних представників державної влади у повітах на весь період існування ЗУНР. Однак в «Обіжнику», як і в інших державних документах, чітко не розмежовувалися повноваження цивільної та військової адміністрацій на місцях, що за умов воєнного часу часто призводило до непорозумінь між ними. Це питання обговорювалося на засіданні уряду 20 грудня.

Важливим чинником забезпечення правопорядку в ЗУНР стало створення державної жандармерії, комендантом якої призначено Василя Індишіва. У Тернополі була організована школа жандармерії і в середині грудня відбувся її

перший випуск. Відділ жандармерії та її школа розміщувалася в будинку української гімназії.

Продовжувалася робота уряду щодо формування законодавства та створення системи правових відносин у державі, започаткована у Львові. Так, 18 грудня державний секретар судівництва С. Голубович видав розпорядження про виконання «Закону в справах тимчасової організації судів і судівської влади» від 21 листопада та підписав «Розпорядок про державну прокуратوریю» і «Розпорядок про печаті, вівіски та орієнтаційні написи судів, державних прокуратурій і карних заведень. Тоді ж створені доразові суди при військових польових судах. Постановою уряду від 28 грудня 1918 р. внесені смислові зміни в закон «Про тимчасову адміністрацію областей ЗУНР», а також змінена його назва – як «Тимчасовий закон про адміністрацію ЗУНР» він згодом був затверджений сесією УНРади у Станіславові.

Були прийняті урядові документи про торгівлю найнеобхіднішими товарами, налагодження державних фінансів і створення фінансової системи, митної служби, регулювання цін тощо. Так, 1 грудня вийшов «Розпорядок Державного Секретаріату про продаж тютюнових фабрикатів». Державний секретаріат фінансів видав 2 грудня «Обіжник у справі цінових урядів і відділів скарбової сторожі», наступного дня – «Обіжник у справі дирекції скарбових урядів». 9 грудня з'явився «Обіжник у справі роботи скарбових округів».

На жаль, у Тернополі не діяли державний секретаріат освіти і державний секретаріат віросповідання, керівником яких був О. Барвінський, котрий перебував у Львові. Та за тодішніх умов мало що можна було зробити у цій сфері. Лише одне в зв'язку з цим варто сказати: твердження, що побутує в літературі,

нібито уродженець Тернополя Микола Чубатий, згодом звісний історик, працював у своєму рідному місті в уряді ЗУНР, не відповідає дійсності; він прилучився до державної роботи пізніше у Станіславові.

Від першого дня перебування в Тернополі уряд ЗУНР постійно займався зовнішньополітичними справами. Цього вимагало становище республіки, що змушена була вести нерівну війну з Польщею. Останню всіляко підтримувала Антанта, тоді як єдиним союзником ЗУНР могла бути Українська держава за Збручем, де після повалення гетьмана Павла Скоропадського до влади прийшла Директорія і була проголошена УНР. За дорученням Ради Державних Секретарів наприкінці листопада з Тернополя на Велику Україну виїхала офіційна делегація ЗУНР у складі Л. Цегельського та Д. Левицького. 1 грудня у Фастові вона підписала з Дирек-

торією УНР Передвступний договір і домовилася про якнайшвидше укладання угоди про товарообмін.

Після цього розпочалася підготовка до об'єднання (злуки) УНР і ЗУНР в одну державу. В Тернопіль прибув представник Директорії Григорій Сидоренко, з яким велися переговори про злуку і товарообмін між двома українськими державами. На засіданні 12 грудня уряд ЗУНР прийняв рішення, що «справа злуки з Україною» має бути розглянута на найближчому засіданні УНРади.

У Тернополі 22–23 грудня відбулося за участю віце-президента УНРади Л. Бачинського та І. Макуха спеціальне засідання уряду стосовно об'єднання. В офіційному повідомленні про нього говорилося: «Вирішено послати делегацію до Києва з метою завершення злуки обох українських республік». Таким чином, остаточ-

тернопіль. міська ратуша з вулиці голуховського. 1900-ті

не рішення про об'єднання ЗУНР з УНР було прийнято в Тернополі; УНРада схвалила його вже у Станіславові 4 січня 1919 р.

Інший напрямок зовнішньої політики уряду ЗУНР в цей час був спрямований на Захід. Через окремих делегатів УНРади, зокрема Івана Горбачевського, Станіслава Дністрянського та Євгена Левицького, котрі перебували у Відні і з якими підтримувалися сталі зв'язки, робилися спроби встановлення контактів й укладення торговельних угод з Австрією, Угорщиною, Чехословаччиною. На засіданні 20 грудня Державний Секретаріат прийняв рішення розпочати переговори з керівництвом Угорщини щодо укладення угоди про товарообмін, а також обмінятися урядовими запевненнями з Румунією про ненапад.

У цей час припадають і перші контакти уряду ЗУНР з представниками країн Антанти. 13 грудня прибули в Тернопіль члени британської місії у румунському місті Ясси капітан Джонстон і поручник Бідерман, щоб в'їхати «відносини і настрої у нашої державі». Відвідав Тернопіль також член французької місії поручник Віллем, але, мабуть, через непорозуміння був інтернований. Щоб залагодити конфлікт, Державний Секретаріат відправив у Ясси наприкінці грудня свого представника Ярослава Олесницького.

Те, що уряд ЗУНР діяв у Тернополі в неповному складі (не було навіть жодного засідання за участю всіх державних секретарів, які вїхали зі Львова), суттєво утруднювало його роботу, стримувало державотворчі процеси загалом. Нагальною ставала потреба скликання парламенту республіки, що мав би затвердити необхідні закони. 12 грудня на засіданні уряду, яке вів С. Голубович, було вирішено скликати 20–21 грудня 1918 р. в Тернополі сесію УНРади,

котра не засідала в повному складі від 19 жовтня. Однак через п'ять днів це рішення скасували, оскільки не всі делегати УНРади від повітів були обрані, а також ще не був підготовлений документ про злуку, що мав затвердити парламент республіки.

У середині грудня уряд сколихнула криза: публічно стало відомо, що К. Левицький та Я. Литвинович причетні до незаконного продажу нафти. Спочатку голова уряду відсторонився від його діяльності, а 23 грудня офіційно подав у відставку. Раду Державних Секретарів тимчасово очолив С. Голубович.

За таких обставин було прийнято рішення перенести вищі державні структури ЗУНР у Станіславів. Вирішальну роль тут відіграло розташування цього міста майже в центрі контрольованої урядом території, його близькість до нафтоносного Бориславського регіону, де видобувався основний стратегічний товар республіки і потрібен був постійний урядовий контроль, та до Угорщини і Чехословаччини, з якими треба було налагоджувати міждержавні стосунки. На користь перенесення державних органів влади ЗУНР з Тернополя було й те, що в ньому не знайшлося зручного приміщення для проведення сесій УНРади. 31 грудня 1918 р. спеціальним поїздом уряд переїхав у Станіславів.

Як бачимо, за 39 днів перебування уряду ЗУНР у Тернополі була проведена значна державотворча робота: здійснені важливі заходи щодо формування Галицької армії, прийняті законодавчі акти й економічні рішення, велася зовнішньополітична діяльність, зокрема, були вироблені умови та прийнято принципове рішення про злуку ЗУНР та УНР в соборну Українську державу.

Після переїзду уряду ЗУНР Тернопіль залишався важливим стратегічним пунктом республіки. Саме сюди йшли прямо зі Східної України (в той час широка колія була проведена від Підволочиська до Тернополя) потяги з продовольством, зброєю та аmunіцією, а в зворотному – з нафтою, сіллю й іншими товарами, з військовими галицькими підрозділами, що їхали боронити Україну від більшовицької навали. Саме з нашого міста 17 січня 1919 р. виїхала офіційна делегація ЗУНР у Київ на проголошення Акту Злуки та участь у Трудовому конгресі України.

Вдруге Тернопіль став столичним містом, коли 16–31 травня 1919 р. в ньому перебували

Директорія та уряд УНР. В існуванні республіки тоді був один з найбільш критичних і важких періодів. У результаті наступу більшовицьких військ зі сходу і польських із заходу контрольована владою УНР державна територія обмежувалася частиною півночі сучасної Тернопільщини і невеликим районом навколо Кам'янця-Подільського.

Вище державне і військове керівництво УНР урядовим поїздом із Радзивилова через Красне, Золочів і Зборів прибуло в Тернопіль. Цікаво, що напередодні Симон Петлюра офіційно звернувся з відповідним запитом до уряду ЗУНР в Станіславові стосовно переїзду в це місто й отримав позитивну відповідь. Разом з Головою

тернопіль. панорама 1900-х

Директорії та Головним отаманом у Тернопіль прибули члени-секретарі Директорії УНР Андрій Макаренко та Федір Швець, голова Ради Народних Міністрів Борис Мартос і міністри: внутрішніх справ Ісаак Мазепа, юстиції Андрій Лівіцький, праці Йосип Безпалко, закордонних справ Володимир Темницький (уродженець с. Хлопівка на Гусятинщині) та ін., виконуючий обов'язки державного секретаря Іван Лизанівський, генерали та офіцери Генерального штабу Армії УНР. Більшість з них, у тому числі С. Петлюра, жили у вагонах потяга, що стояв на залізничній станції, дехто з цивільних мешкав у готелі «Подільський».

Під керівництвом С. Петлюри розгорнулась робота з реорганізації наявних військових частин Армії УНР. Знову ж таки з дозволу уряду ЗУНР у Збаразькому, Тернопільському і Скалатському повітах була проведена мобілізація новобранців. Між Кременцем і Почаєвом формувалася Волинська армійська група, тож Головний отаман виїхав у цей район, провів у Вишнівці нараду з військовиками, побував у Збаражі. За дорученням Голови Директорії міністри виїжджали в Станіславів, Гусятин, Кам'янець та інші міста з метою посилення та координації зусиль у боротьбі з ворогом.

24 травня С. Петлюра підписав у Тернополі накази Головної команди військ УНР: про реорганізацію армії і про введення у військах суворої дисципліни і покарання за її порушення, а через три дні – «Закон про утворення особливої слідчої комісії для розслідування протиеврейських погромних дій».

Як стверджує І. Мазепа в споминах «Україна в огні й бурі революції 1917–1921», 29 травня у Тернопіль на переговори з керівництвом УНР прибули делегати від не представлених в уряді політичних партій зі Східної України

Дмитро Одрин, Андрій Пісоцький, Іван Черкаський та ін. В результаті нелегких дискусій була вироблена спільна платформа антибільшовицької боротьби в Україні, однак стрімкий перебіг подій на фронті завадив її зреалізувати.

Про перебування керівництва УНР у столиці Галицького Поділля не повідомляла ні преса, зокрема й тернопільська газета «Українські вісті», ні Українське інформаційне бюро, що діяло в місті. Лише одного разу, 27 травня, радіо з Тернополя передало заяву С. Петлюри, яка також була опублікована в українських часописах, з приводу заяви польського прем'єр-міністра Ігнаци Падаревського, начебто Польща «не веде боротьби з українським військом, а лише посилає експедицію проти бандитів». Заперечуючи польському діячеві, голова Директорії УНР стверджував, що «насправді українська армія перша в світі почала війну з більшовиками й уперто проводить її від двох років», вона «є бар'єром, який захищає всю Європу від навали російської анархії і більшовизму». Можна лише пошкодувати, що цієї слушної думки політики Польщі, а також країн Антанти, не зрозуміли і не взяли до уваги.

В ніч на 1 червня потяг Директорії УНР залишив Тернопіль, оскільки до міста стрімко наближалися польські війська. Того ж дня вони його зайняли. Вже з окупованого поляками Тернополя виїхала військова делегація на чолі з генералом Сергієм Дельвігом у Варшаву на переговори для укладення перемир'я. А керівництво УНР на чолі з С. Петлюрою через станції Дичків, Великі Бірки, Максимівка, Богданівка і Підволочиськ, де інколи доводилося на кілька годин, а то й днів, як у Богданівці, зупинятись, добралось до Кам'янця. Звідси невдовзі почався фактично останній етап боротьби за

Українську державну під час національно-визвольних змагань 1917–1921 років.

Втретє столичним центром Тернопіль був у серпні-вересні 1920 р. Тоді внаслідок наступу військ червоної армії в нашому краї більшовицький режим Росії за сприяння українських більшовиків створив ГСРР. Зрозуміло, що це було тимчасове маріонеткове державне утворення, котре розглядалось її творцями і керівниками як один із кроків перенесення революції в Європу. В перших відозвах більшовиків до населення Галичини стверджувалося, що вона стане окремою «робітничо-селянською» дер-

жавою, хоча насправді це була звичайна пропандистська декларація.

Реалізуюючи більшовицьку політику, здійснював комуністичний експеримент в Галичині уряд ГСРР – Галицький революційний комітет (Галревком). Він був створений у Харкові 15 липня 1920 р. і очолював його звісний діяч КП(б)У Володимир Затонський, який наполегливо і часто брутально проводив більшовицьку політику Кремля. 1 серпня Галревком прибув у Тернопіль. Будинок, в якому він розташовувався, зберігся – нині в ньому функціонує обласне відділення Національного банку України

Tarnopol - Plac Sobieski
Тернопіль - площа Собєського

(на вул. Грушевського). Деякі комісаріати – новопосталі структури Галревкому – діяли в інших приміщеннях: магістраті, повітовому старостві, готелі «Подільський» (нині тут ресторан «Україна» й інші установи) тощо. Осідком більшовицького «караючого меча» – Галицької надзвичайної комісії (ГалЧК або так звана «ГАНКА») став будинок Тернопільського окружного суду.

Першими членами Галревкому, крім голови, були Михайло Баран, Федір Конар (Палашук) – обидва родом з Тернопільщини, Михайло Левицький, Казимир Литвинович (поляк) та Іван Немоловський. Вони й визначали та втілювали в життя політику більшовицької влади в ГСРР, хоча урядові накази і розпорядження видавалися найчастіше за ініціативою В. Затонського і згідно з його баченням та розумінням ситуації. Згодом, вже у Тернополі, в склад Галревкому були введені Мирослав Гаврилів (комісар освіти), Михайло Козоріс (комісар судових справ), Омелян Паліїв (комісар військових справ), Іван Сіяк (секретар ради комісарів) та ін. Втім, робота уряду ГСРР не відзначалася системністю, а радше була хаотичною і на вимогу В. Затонського керівників і співробітників державних структур часто змінювали, переводили на інші посади, найчастіше через те, що вони «недостатньо твердо проводили більшовицьку політику» чи «схилялися до націоналізму». В комісаріатах були задіяні корінні тернополяни Володимир Брикович та Іполит Брилінський, вихідці з Тернопільського краю Федір Бей (Орловський), Никифор Гірняк, Лонгин Горбачевський, Петро Кабарівський, Микола Капуста, Іван Коп'яківський, Василь Олійник, Никифор Онищук, Роман Слюсар, а також інші галичани. Федір Замора, родом із Великих Бірок, колишній делегат парламенту ЗУНР,

очолював Тернопільський повітовий ревком. Разом з українцями, які становили більшість в управлінських структурах, працювали, зокрема й завідували деякими комісаріатами, поляки та євреї.

Пропагандистською роботою займалася мистецька рада при Галревкомі, реорганізована на початку вересня у Всегалицьке видавництво. Обидві ці установи очолював Іван Кулик, чільний діяч більшовицької партії в Україні і письменник. Працювали в них відомі згодом українські літератори Андрій Баб'юк (Мирослав Ірчан), Олександр Скрипаль-Міщенко (Олесь Досвітній), Володимир Гадзінський, а також вихідці з Тернопільщини – художник Яків Струхманчук (завідував секцією образотворчого мистецтва) і майбутній заслужений артист УРСР Євген Коханенко (завідував театральною секцією).

Названі особи є знаковими постатями в українській історії і культурі. Не можна оминати увагою і такий сумний факт: всі члени Галревкому, а також переважна більшість його співробітників, які проживали в Советському Союзі, страчені сталінським режимом у 1930-і роки.

Практично всі галицькі українці в Галревкомі – це раніше офіцери (як тоді мовили – старшини) УСС, УГА та Армії УНР і не були, за винятком хіба що М. Барана, свідомими і ревними прихильниками ідеології та практики більшовизму. Цьому є пояснення. Опинившись на зайнятій більшовицькими військами Східній Україні внаслідок трагічних подій, вони вступили в червону армію та в її складі прибули в Галичину, сподіваючись на визволення рідного краю від польських окупантів і відродження держави галицьких українців. Тією обставиною і можна, мабуть, пояснити те, що на

перших порах населення краю прихильно ставилося до приходу червоної армії та нової влади. Більшовицьке ж керівництво насамперед вбачало у колишніх військовиках УГА тимчасових союзників у завоюванні Галичини та її радянзації. Про його віроломність говорить і такий маловідомий факт: коли М. Баран як представник Галревкому прибув у Мінськ, де йшли переговори зі створенням за вказівкою Кремля Польським тимчасовим революційним комітетом (образно кажучи, це польський клон Галревкому), то виявилось, що уряди радянських Росії та України згодні були віддати Галичину в склад майбутньої більшовицької Польщі.

У перший день свого перебування в Тернополі Галревком видав два маніфести: «Про встановлення соціалістичної радянської влади в Галичині» та «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». Вони визначили суть діяльності новоявленої влади. Невдовзі були прийняті і втілювалися в життя інші директивні документи відповідно до соціально-політичної програми більшовизму.

Декретом Галревкому була заборонена вільна торгівля продуктами. Селяни і міщани мали здавати їх за встановленими цінами в харчові магазини, порушення каралося конфіскацією продуктів, а могло ще завершитись ув'язненням. Фактично такий крок був проявом продрозкладки і спричинив не лише невдоволення людей, а й продовольчу кризу, результатом якої стали розподіл харчів за картками і посилення голоду, а також значні зловживання новоявлених радянських функціонерів. Правда, невелике коло новоспечених можновладців на чолі з В. Затонським не голодувало, адже для них у готелі «Подільському» функціонувала окрема столова, в якій навіть можна було поласувати рідкісними тоді кавою і шоколадом.

Згідно з розпорядженнями Галревкому в Тернополі, як і на території ГСРР, почали насаджуватися більшовицький «революційний порядок», проводилися реквізиції і перерозподіл майна, велася догматична комуністична пропаганда, розгорнулася боротьба з «куркулями і буржуями». Ось лише один приклад. 20 серпня 1920 р. повітовий ревком у Тернополі видав наказ про взяття на облік у місті й повіті всіх товарів і продуктів. У цьому документі говорилося, що власники магазинів і складів, які не будуть подавати відомості про всі наявні в них товари і продукти або подадуть відомості невірні, «будуть підлягати найсуворішій карі революційного часу – розстрілу, а майно все їх буде конфісковано». Конфіскація, арешт і погроза розстрілом ставали головними дієвими засобами у політиці більшовиків в ГСРР. Зрозуміло, що такі і подібні їм заходи лише відштовхували населення від влади.

Основним репресивним органом у ГСРР була згадана вище «ГАНКА», яку очолював М. Наваловський. Фактично ж керівництво нею перебувало в руках В. Затонського. Як свідчив пізніше Н. Гірняк, на таблиці при вході у будинок Галицької надзвичайки були намальовані око й вухо «як символ того, що НК все бачить і чує, що перед нею ніщо не затаїться».

Під час придушення «опору експлуататорів» і наведення «суворого революційного порядку» невинними жертвами стали не лише «пани і куркулі», а й представники «робітничо-селянської маси», навіть співробітники комісаріатів Галревкому. Так, за написання заяви в робітничо-селянську інспекцію ГСРР про негідну поведінку деяких урядовців за наказом В. Затонського були заарештовані Л. Горбачевський, М. Капуста і С. Король. Перші два з них перебували в ув'язненні аж до відступу

з міста підрозділів червоної армії, а 28-літній Семен Король – хорунжий УСС і поручник УГА, родом із с. Чернів, нині Рогатинського району Івано-Франківської обл., за наполяганням В. Затонського був страчений. На вимогу останнього за вироком революційного трибуналу розстріляли й Д. Гроссмана та В. Яремчука – також колишніх офіцерів УГА. За особистою вказівкою голови Галревкому мав бути розстріляний без суду Іван Ющишин – звісний педагог, організатор шкільної справи і редактор педагогічних часописів, але за сприяння М. Гавриліва він урятувався втечею з Тернополя.

Панування більшовицького режиму було недовгим. В результаті наступу польських військ та їх союзників – частин Армії УНР в ніч на 20 вересня 1920 р. Галревком поспішно покинув Тернопіль, а наступного дня останні підрозділи червоної армії відступили за Збруч. Після 6-річного воєнного періоду в місто і край прийшов мир.

* * *

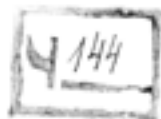
Дев'ять десятиліть минули від описаних подій. Нині згадують і пишуть про них по-різному. Про перебування в Тернополі уряду ЗУНР нагадує пам'ятна таблиця, встановлена в роки незалежності України на будинку ЗОШ № 4. Правда, вказану на ній дату: 22 листопада 1918 р. – 2 січня 1919 р. варто було би виправити, адже насправді уряд перебував у місті від 23 листопада до 31 грудня 1918 р. У кінці жовтня 2008 р. на цьому ж будинку відкрили меморіальну дошку на честь С. Голубовича – делегата УНРади, державного секретаря судівництва, а потім глави уряду ЗУНР, котрий народився в с. Товстенке, нині Чортківського району Тернопільської обл., й до Першої світової війни проживав і працював адвокатом у Терно-

полі, чимало прислужився до активізації в місті українського громадського життя. Іменем цього діяча названа вулиця в межах міста.

Те, що Директорія УНР перебувала в Тернополі, знають далеко не всі, як і те, що Головний отаман С. Петлюра кілька разів тут побував. Принаймні, в офіційних виданнях про місто, в історико-краєзнавчих розвідках і шкільних посібниках про це не мовиться чи мовиться побіжно. Відповідно пам'ятних знаків щодо цих подій немає. Коли на початку 1990-х років одну з вулиць у новому мікрорайоні Тернополя називали іменем С. Петлюри, це ніяк не пов'язували з його відвідуваннями міста.

Тема Галревкому і його діяльності була однією з ключових в офіційній історії Тернополя в советський період. Тоді чи не щорічно проводили відповідні заходи, публікували статті, влаштовували врочисті церемонії. Було це, як вимагали канони комуністичної пропаганди, помпезно і загально, але водночас, наскільки тепер знаємо, неправдиво і нещиро. Принаймні, згадували лише про комуністів-ортодоксів, про помилки і репресії – ні слова, як і про те, що чимало учасників подій в Тернополі у серпні-вересні 1920 р. потім стали жертвами кривавого сталінського режиму. Була пам'ятна таблиця на будинку, де діяв Галревком, стояв бюст В. Затонського перед приміщенням однією із шкіл. Нині усього цього немає, все минулося. Так розпорядилась історія...

тернопіль. панорама з боку низин над серетом. 1900-ті

микола лазарович

тернопіль. церква воздвиження чесного хреста

mykola lazarovych

друга
СТОЛИЦЯ
ЗУНР

Однією з ключових подій національної історії було створення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Однак, уже після трьох тижнів запеклих боїв із поляками українські війська та уряд ЗУНР – Рада державних Секретарів (Державний Секретаріат) під натиском противника в ніч з 21 на 22 листопада 1918 р. змушені були залишити столицю молодій державі – місто Львів. Після короткого перебування у Золочеві керівництво республіки, зважаючи на комунікаційні можливості, обрало своїм осідком Тернопіль, куди прибуло, найімовірніше, 23 листопада. Відомо, що 27 листопада в місті вже перебував президент Української Національної Ради (УНРади) ЗУНР Євген Петрушевич¹, який, приїхавши з Відня, істотно впливав на активізацію діяльності уряду і його структур.

Тим часом у Тернополі, як і по всій Східній Галичині, активно розгорталися державотворчі процеси. Ще вчора напередодні Листопадового зриву викладачі Тернопільської української гімназії Андрій Музичка і Семен Сидоряк, дізнавшись про наказ Центрального військового комітету перейняти владу в ніч на 1 листопада, послали своїх старших учнів до навколишніх сіл Залужжя, Чернихівці, Луб'янки, Тарасівка, Розношинці, Красносільці, Капустинці (нині Збаразького району). Вони мали передати місцевим учителям, священикам, активним громадянам листи з наказом перебрати владу та надіслати озброєних молодих людей до Збаража й Тернополя на випадок опору поляків чи військових частин². На щастя кровопролиття вдалося уникнути. Ввечері 31 жовтня австрійський комендант Тернопільського гарнізону заявив, що, згідно з наказом зі Львова, передає українцям військову і цивільну владу. Оскільки

в гарнізоні не було жодного українського старшини, підписати протокол про передачу влади комендант попросив військового капелана майора Василя Кузьму. Той повідомив про це представників української громади міста, і вони з допомогою 39 резервістів-українців, що знаходилися в місцевому гарнізоні, зайняли всі державні установи. Тернопільські студенти на чолі з А. Музичкою роззброїли жандармерію. 1 листопада у Тернополі на ратуші замайорів блакитно-жовтий прапор, установлений актором «Українського театру» Севастіаном Зубрицьким-Вінявою³. Національні прапори були підняті й на урядових та майже всіх приватних українських будинках.

По селах перебрання влади відбулося також без особливих труднощів і жертв. Вислані туди післанці виконали своє завдання і з допомогою повернулися до міста.

Ще ввечері 31 жовтня старшина австро-угорського війська Григорій Лучанко привів відділи із Білої (нині Тернопільського району), Чернихівців (нині Збаразького району), Малашівців (нині Зборівського району) та сусідніх сіл із півночі, озброєні карабінами та з повними кишенями набоїв, й без єдиного пострілу зайняв залізничну станцію, розставивши там пости. Роззброєних вартових-неукраїнців було тимчасово затримано. Зі східної сторони прийшов Павло Баб'як із хлопцями з Курників (нині Тернопільського району). Вони так само долучилися до служби на станції, адже на перших порах важливо було забезпечити від розкрадання залізничні вагони й військові склади. Один із тернопільських студентів організував села Купчинці, Денисів (нині Козівського району) і Настасів (нині Тернопільського району), і їх загін прибув із південного боку. Також з інших сіл поприходили люди зі зброєю, а з деяких

дальших приїздили возами. З цих відділів організовано перші частини українського війська і вислано до Львова⁴.

Водночас у місті створювали органи державної влади. До «повітових урядів» у Тернополі належали: повітовий комісаріат (староство), міський комісаріат, комісаріат пошти, дирекція скарбового округу, податковий відділ повітового комісаріату, податковий уряд, окружний суд, харчова управа, ліквідаційна комісія, створена новою владою для офіційного перебрання державних установ та майна. До повітового комісаріату входили комісари названих підрозділів, комендант міста і шість вибраних членів, серед яких був і делегат від молоді.

Напочатку комісаріат збирався щодня і по черзі вирішував усі справи повіту. Згодом його було реорганізовано у два – т. зв. вищий і ширший. Вищий збирався щодня, а ширший, куди входили селяни, міщани, робітники і два делегати від студентів – раз на тиждень, у неділю.

Головою утвореного 4 листопада повітового комітету Національної Ради в Тернополі став відомий письменник, викладач Тернопільської української гімназії Петро Карманський. Повітовий комісаріат (староство) очолював спочатку викладач Тернопільської української гімназії Ілярій Брикович, а потім судовий радник Олексій Сальвицький. Урядували там також адвокат Іван Якимчук і судовий практикант Григорій Славута. Комісаром (посадником) міста був уже згаданий Семен Сидоряк, заступником – адвокат і громадський діяч Станіслав Чикалюк. Короткий час як воєнний комендант повіту діяв отаман УСС Никифор Гірняк. Невдовзі його призначили комендантом усієї Тернопільської округи. Комендантські посади міста і повіту об'єднав поручник резерву Василь Болух із

Кутківців, окружним капеланом став майор Василь Кузьма⁵.

До складу ліквідаційної комісії входили гімназійні вчителі Іван Боднар та Онуфрій Солтис. Окружний суд очолював Костянтин Онишкевич, окружний військовий – сотник Володимир Брикович, повітовий – Олексій Сальвицький, окружну дирекцію скарбу – радник Іван Топольницький, повітове податкове управління – Іван Ремеза, повітовий інспекторат шкіл – учитель і автор «Букваря» для самоуків Онуфрій Солтис, поштове управління – Осип Котецький, харчову управу – викладач учительської семінарії Яків Миколаєвич, урядову експозитуру (представництво) відбудови – Мартин Лушпинський і Степан Брикович. Прокурором окружного військового суду був четар Степан Чумак, комендантом залізничної станції – спочатку молодий залізничник Лисий із Великого Глибочка, далі четар Антін Дудар з Великих Бірок, а пізніше четар Ісидор Громницький. Командою повітової жандармерії керував поручник Микола Алиськевич, згодом сотник УГА, командою міліції – хорунжий Володимир Лисий. Всі команданти та їх співробітники 18 листопада присягнули в одній із найдавніших культових споруд міста – церкві Різдва Христового, або, як її ще називають, Середній, на вірність українській державі. Присягу приймав тернопільський парох отець Володимир Громницький⁶.

У процесі утвердження влади ЗУНР активну участь брали і представники національних меншин: німці, євреї, поляки. Вони формували правоохоронні органи у вигляді національної міліції, створювали повітові ради за національною ознакою, делегували своїх представників до місцевих органів управління української держави тощо. Для цього, звичайно, були відпо-

відні підстави. Зокрема, ще 19 жовтня 1918 р., проголошуючи утворення Української держави, УНРада своєю ухвалою задекларувала визнання прав національних меншин, у т. ч. євреїв як нації, і гарантію їх національно-культурної автономії та їхнє представництво в уряді⁷. 1 та 5 листопада 1918 р. тимчасовий законодавчий орган підтвердив рівноправність національних спільнот Української держави, закликав їх організуватися в окремі публічно-правові групи та направити до УНРади своїх представників⁸.

В інструкції українським повітовим комісарам, що їх видала УНРада у Львові в перші дні свого правління, наголошувалося: «Обов'язком

українських комісарів поучити народ, щоби прихильно відносився до жидів і німецьких колоністів та не допускав до погромів, бо викликане безладдя лежить в інтересі ворогів». 18 листопада УНРада, на пропозицію Ради Державних Секретарів, ухвалила утворити при уряді три секретаріати: польський, єврейський та німецький, котрі мали очолити представники національних меншин краю⁹. Однак наступні буремні події унеможливили реалізацію цього рішення.

Враховуючи політику УНРади, закономірно, що й українці Тернополя, здобувши владу, прагнули знайти порозуміння з представниками

тернопіль. вокзал. 1900-ті

національних меншин. Повітовий комітет звернувся до польської і єврейської громад, пропонує співпрацю в новій ситуації. Польська організація військова, яка займалася вербуванням і вишколом молоді, збиранням зброї та амуніції, відмовилась, а Польська організація народна, що гуртувала людей старшої генерації, погодилася на співпрацю з українцями¹⁰. У другій половині листопада 1918 р. у Тернополі на спільній конференції представників українського та польського громадянства останнє задекларувало готовність до мирної співпраці з українцями в усіх ділянках громадського життя аж до остаточного вирішення справи Галичини Мировим конгресом або українсько-польським договором¹¹. Про свою лояльність до української влади заявили й євреї. Вони організували 200 міліціонерів¹², а згодом і військовий підрозділ – так званий «Жидівський пробойовий курінь» (очолював курінь поручник Семен Ляймберг), який воював у складі I-го корпусу Галицької армії. Багато їхніх лікарів працювало в українських шпиталях і військових частинах.

Тим часом через поспішний і несподіваний виїзд зі Львова до Тернополя змогли прибути лише 8 членів уряду з 14. Це його глава й одночасно державний секретар фінансів Кость Левицький, державні секретарі: військових справ – Дмитро Вітовський, закордонних справ – Василь Панейко, судівництва – Сидір Голубович, внутрішніх справ – Лонгин Цегельський, пошти і телеграфу – Олександр Пісецький, шляхів сполучення – Іван Мирон, публічних робіт – Іван Макух (на той час він склав із себе обов'язки члена уряду, хоча й продовжував активно займатися державними справами). Інші члени уряду – Степан Баран (земельні справи), Олександр Барвінський (віросповідні справи і освіта), Ярослав Литвинович (торгівля і про-

мисл), Іван Куровець (суспільне здоров'я), Антін Чернецький (праця і суспільна опіка) і Степан Федак (харчові справи) – залишилися у Львові на нелегальному становищі або були інтерновані¹³. Згодом польські власті їх амністували.

У зв'язку з тим, що уряд діяв у неповному складі, значна частина важливої державної роботи випала на другий ешелон політиків: начальника урядової канцелярії Мирослава Здерковського, товаришів (заступників) державних секретарів: військових справ – Петра Бубелу, судівництва – Осипа Бурачинського, закордонних справ – Степана Витвицького, внутрішніх справ – Романа Перфецького та ін. Зокрема, останній у цей час був фактичним керівником секретаріату внутрішніх справ, оскільки Л. Цегельський за дорученням керівництва ЗУНР двічі виїжджав у Наддніпрянщину на переговори з Директорією УНР¹⁴.

Урядові установи в Тернополі розмістилися головним чином у приміщеннях другої польської гімназії по вул. Ш. Конарського (нині загальноосвітня школа № 4, вул. М. Грушевського), української гімназії по вул. Т. Костюшка (тепер вул. Камінна, будинок не зберігся), повітового староства і магістрату (будівлі не збереглися, ріг вулиць А. Голуховського і А. Міцкевича (сьогоднішніх вул. В. Чорновола і бульв. Т. Шевченка; зараз тут сквер з пам'ятником А. Пушкіну), частково в готелі «Подільський» (нині готель «Україна», бульв. Т. Шевченка).

До речі, в Тернополі члени уряду не отримували жодної зарплати, оскільки її ще не встановили. За проживання і харчування вони платили з власної кишені, безкоштовно їм видавали лише дрова на опалення¹⁵.

Офіційним друкованим органом Державного секретаріату ЗУНР була щоденна газета

(крім неділі) «Український голос», що почала виходити в Тернополі з 27 листопада замість колишнього повітового видання «Голос Поділля». Не випадково перше число «Українського голосу» вийшло під № 7. Редакція газети містилася на першому поверсі приміщення «Народної торгівлі» по вул. П. Сагайдачного (колишній вул. 3 Мая), а друкували її в «Друкарні Подільській» по тій же вулиці. Редактором обох видань був письменник і викладач Петро Карманський, який одночасно обіймав посаду голови Тернопільської повітової УНРади. Крім того, з 1 грудня виходив «Вісник Державного

Секретаріату військових справ» (редагував відомий громадсько-політичний діяч Іван Боберський). А 1 січня 1919 р. вийшло перше і останнє число газети для українського війська «Стрілець» (редагував поет і викладач Василь Пачовський). У готелі Пунчерта (на розі сучасних вул. П. Сагайдачного і Й. Сліпого) діяла радіостанція. Через неї оголошували розпорядження для цивільного населення, причому вони дублювалися польською та єврейською мовами¹⁶, як і чимало офіційних документів.

В умовах критичної політичної ситуації, коли ще не було створено ні боєздатної армії, ні

тернопіль. вулиця 3 мая. 1900-ті

дієвих місцевих органів державної влади, ні законодавства, уряд з першого дня перебування у Тернополі розгорнув активну діяльність. Цьому сприяла й та обставина, що місто і повіт перебували під повним контролем української влади, відкритого опору чи явного саботажу з боку поляків не було. 30 листопада було опубліковано звернення Державного Секретаріату до населення, в якому закликали до спокою і правопорядку. З порушниками громадського спокою і тими, хто не виконуватиме розпорядження уряду, власті обіцяли чинити, «як з усіма шкідливими елементами». Особи, які «будь фізично, будь морально поборюватимуть нашу владу, що опирається на незаперечній волі українського народу, – з такими одиницями вестимемо неумолимий бій»¹⁷, – наголошувалось в урядовому зверненні.

Особливо жорстко українська влада обстоювала міжнаціональну злагоду. Наприклад, коли 14 лютого 1919 р. у Тернополі сталося пограбування євреїв, трьох учасників злочину було розстріляно¹⁸. Траплялися й провокації на міжнаціональному ґрунті. Так, у перші дні встановлення в Тернополі української влади, коли в місті ще тривало організаційне безладдя, хтось вистрілив із карабіна в кам'яний пам'ятник Адаму Міцкевичу (скульптор Томаш Дикас), що стояв на однойменній центральній вулиці. Куля відбила скульптурі видатного польського поета ліву частину обличчя від вуха і майже до носа. Назрівав серйозний конфлікт, особливо, якщо взяти до уваги, що поляків у Тернополі проживало чи не вдвічі більше ніж українців. Ситуацію розрядила місцева влада, яка, незважаючи на непричетність до вчиненого варварства, попросила зрозуміння у місцевого польського населення та пообіцяла повернути пам'ятникові його первісний вигляд¹⁹. Щоправ-

да, останнє у важких воєнних умовах того часу реалізувати не вдалося.

Трагічний випадок у місті стався 3 листопада 1918 р. «На Смиковецькій вулиці, – писала газета «Голос Поділля», – досі невисліджений злочинець, при співучасті певного гуртка поляків застрілив українського міліціонера, що виконував свої службові обов'язки, із сього вив'язалась стрілянина, яка знов викликала в городі паніку. Холоднокровність команданта міста запобігла наслідкам цього злочину, і їй треба завдячити це, що не дійшло до дальшого проливу крові...»²⁰ Очевидно, саме про цей випадок згадує й один із дослідників історії Тернополя Василь Гамуляк. «Під впливом подій у Львові, – пише він, – поляки в Тернополі приготувляли збройне повстання. Зараз у перших днях убили на вулиці українського вояка Дмитра Тиранського. Також вели пропаганду серед українського війська, щоб ширити деморалізацію і бунт. Але наша розвідка довідалася про їх плани й ударемнила їх. Відбувся суд, і трьох головних винуватків присуджено до розстрілу. Більше подібних випадків не було»²¹.

Першочергове завдання Державного Секретаріату полягало у створенні армії, котра мала насамперед відвоювати Львів і надалі забезпечити незалежність ЗУНР. Актуальність сказаного чітко проявилася вже у перші дні, коли над Тернополем, як столицею молодой держави, нависла серйозна загроза. 23 листопада польський загін полковника Ч. Рибінського у кількості 22 старшин та 700 вояків, сформований в Одесі, перейшов кордон поблизу Сатанова (нині Хмельницької області) і рушив на Тернопіль. Полковник Дмитро Вітовський вислав назустріч полякам відділ стрільців. 27 листопада під селом Козівка (нині Тернопільського району) польський загін було оточено

і взято в полон. Решта групи, що залишилась у Микулинцях (нині Тереховлянського району), склала зброю. Полонених перевезли до тодішньої столиці і примістили у т. зв. «полковничівці»²² (тепер приміщення «рагсу» на майдані Волі).

Тож власне у Тернополі започатковано роботу щодо конкретних заходів із військового будівництва, реорганізації наявних українських частин у регулярну Галицьку армію, забезпечення війська зброєю та амуніцією. Вже 24 листопада через газету «Голос Поділля» уряд ЗУНР звернувся до населення з закликом «Український народе!» «Бийте у дзвони на всенародну тривогу і кличте всіх своїх синів, чо-

ловіків, братів під зброю на оборону свого життя перед убійною рукою ворога, — йшлося в урядовому зверненні. — Чим більше вас стане проти ворога, тим швидше перемога, тим ближче буде мир! До зброї за волю і землю!»²³

Того ж дня державний секретар військових справ Д. Вітовський видав наказ «До населення Поділля», яким у краї оголошував стан облоги і проведення мобілізації до армії. Військовому призову підлягали спроможні до армійської служби чоловіки 1883–1901 років народження. Ті, хто раніше служив у австрійській армії, зобов'язані були негайно зголоситися до українського війська. Мобілізацією новобранців та їх бойовим вишколом займалися окружні

тернопіль. площа соборського. 1900-ті

військові команди. Водночас здійснювались заходи для забезпечення новостворюваної армії зброєю, боєприпасами, амуніцією, яких україн не вистачало. Як подає тернопільський історик П. Гуцал, українські військові групи на кордоні в містечках Броди, Підволочиськ, Гусятин, Скала, відповідно до наказу, зупиняли і роззброювали частини армії колишньої Австро-Угорщини, що поверталися після закінчення війни додому. Однак головним постачальником зброї для молодшої Галицької армії стала Наддніпрянщина, керівництво котрої погодилося на прохання ЗУНР надати матеріальну і військову допомогу²⁴.

Наприкінці листопада до Тернополя з-під Козятина своїм ходом прибув український піхотний полк (близько 850 чол.). Перебування в місті війська з Наддніпрянщини викликало небувалий ентузіазм серед мешканців, особливо молоді, стало наочним виявом єднання, спільності історичної долі українців по обидві сторони Збруча²⁵. У гімназії припинено навчання, бо професори і старші гімназисти вступили добровольцями до війська і певний час несли вартову службу в місті і при складах. Згодом із новобранців сформували Тернопільський курінь (командант сотник Василь Бачинський). З молодших учнів створено допоміжну Студентську сотню, яку організував і очолив професор Іван Галушинський. Її вишкіл, зокрема заняття з муштри й володіння зброєю, провадили на підміському майдані та спортивній залі гімназії вістун УСС Теодозій Сеньківський і четар УСС Степан Чумак, постачанням завідував Володимир Заплітний. Під час муштри, яку розпочинали о 7-й годині ранку, юнаків харчували у військовій кухні, а ввечері відпускали додому. Згодом зі Студентської сотні, яка налічувала 120 юнаків, було утворено курс

телефоністів, деяких учнів приділили до школи підстаршин і книговодів, наймолодших – розпустили по домах²⁶.

Незабаром, 3 грудня, на площі Я. Собеського (нині майдан Волі) відбулося урочисте освячення I-го Подільського полку, створеного на базі колишнього 15 полку австрійської піхоти. З промовами виступили К. Левицький, П. Бубела, П. Карманський, командир полку В. Грабач, а священник о. В. Кузьма поіменував полк та освятив його. Полк назвали іменем Симона Петлюри. Відбувся військовий парад, в якому також взяла участь воєнізована сотня тернопільських студентів і гімназистів. Відразу з парад у полк вирушив на фронт під Львів, де його ввели до складу Золочівської 4-ї бригади²⁷.

До речі, сформований у Тернополі 5-й курінь (командант сотник Микола Корольок) першим із Галичини вийшов на оборону Києва. 22 січня 1919 р. під час проголошення Акту злуки ЗУНР і УНР курінь тримав східну сторону переднього чотирикутника на Софійському майдані. Покликаних до війська новобранців вишколювали в коші Окружної команди в Тернополі. Ним кілька місяців керував отаман Володимир Федорович, колишній старшина кавалерії австрійської армії²⁸.

Хоч і з великими труднощами, але все ж вирішувалася проблема нестачі в українському війську старшин середньої і, особливо, вищої ланки. На перших порах на службу запрошували колишніх австрійських офіцерів, здебільшого галицьких німців, австрійців, чехів, які добре себе показали під час бойових дій – підполковників Арнольда Вольфа, Антона Кравса, Альфреда Шаманека, отаманів Альфреда Бізанца, Карла Долежала, Вільгельма Любковіца, Франца Тінкля, Альфонса Ерле та ін. Згодом кадрове поповнення почало надходити

і з Наддніпрянщини. Так, 8 грудня до Тернополя прибули генерал Михайло Омелянович-Павленко та полковник Євген Мишковський, яких уже наступного дня президент УНРади ЗУНР Євген Петрушевич призначив відповідно командувачем та начальником булави (штабу) Начальної команди Галицької армії. Невдовзі на їхню вимогу, коли став очевидним затяжний характер і розширилися масштаби війни з Польщею, а отже, постала потреба в збільшенні та зміцненні армії, Державний секретаріат військових справ оголосив другий призов до війська²⁹. До речі, незважаючи на те, що чужонаціональне населення Галичини мобілізації не підлягало, все ж до призову в українську армію

зголошувалося багато галичан неукраїнського походження³⁰, які проявили себе як справжні громадяни ЗУНР.

Українським військовим керівництвом вживалися заходи з розширення бойової структури Галицької армії. Так, у Тернополі почалося створення нового виду збройних сил ЗУНР – летунства (авіації). 1 грудня заступник держсекретаря військових справ П. Бубела розпорядився про збір літаків, авіаційного майна, полишених центральними державами на українських землях, пошук фахівців льотної справи. Через п'ять днів керівник військового відомства ЗУНР Д. Вітовський видав наказ про формування Летунського відділу Галицької армії та

тернопіль. вулиця 3 мая. 1900-ті

створення в місті головного складу авіаційної техніки й зброї, який облаштували в приміщенні промислової школи (нині вулиця полковника Д. Нечая). Командиром відділу став поручник Петро Франко³¹. Вже у квітні 1919 р. до Тернополя перебазували новосформовану 3-тю Польову авіаційну сотню в складі 5 машин. Тут вона отримала спеціальне завдання: стежити за наближенням до східних кордонів держави більшовицьких військ. Для вильотів підрозділ використовував старі російські летовища у Денисові та Плотичах (нині Козівського району), а також австро-угорський аеродром в Озерні (нині Зборівського району). Із нього пілоти УГА виконували далекі розвідувальні польоти аж за Збруч³².

Значну допомогу в творенні нового підрозділу надавали прийняті на службу досвідчені пілоти і механіки австрійського походження, серед яких – підстаршина Кубіш, поручники Земик, Рудорфер, Бернгубер, десятники Кліт, Найгавзер, Кунке та ін.³³ Вони прекрасно показали себе в попередніх боях і успішно просувалися по службі.

У грудні 1918 р. були також створені відділ польової жандармерії, інтендантська служба, почала діяти школа військових телеграфістів, слухачами якої стали 50 гімназистів. У середині місяця відбувся перший випуск школи жандармерії, майже 1200 вихованців якої, склавши державну присягу, були скеровані на службу в повіті³⁴.

У Тернополі Державний Секретаріат ЗУНР розгорнув копітку роботу щодо безпосереднього формування державної влади в республіці. Уже наступного дня після прибуття уряду до міста, згідно з постановою УНРади від 15 листопада, було проголошено додаткові вибори до законодавчого органу ЗУНР від громадських

організацій, повітів і великих міст. Вони відбулися наприкінці листопада – на початку грудня. Національні меншини республіки зі свого виборчого права не скористалися³⁵. Від Тернополя делегатами до УНРади обрали Петра Карманського, від повіту – Антона Кунька, селянин із Чернилова. Встановлювалися зв'язки з провінцією. Зокрема, 30 листопада питання організації влади в повітах обговорювали за участю К. Левицького, Д. Вітовського, В. Панейка та членів повітової Національної Ради у Тернополі. Тоді ж колишнього команданта поборової сотні УСС четаря Михайла Новаковського було призначено повітовим комісаром уряду ЗУНР у Скалаті, де органи влади на цей час ще не сформувалися³⁶.

1 грудня Рада Державних Секретарів затвердила «Обіжник до державних повітових комісарів»³⁷, який визначив права й обов'язки та правові основи діяльності керівних представників державної влади у повітах на весь період існування ЗУНР. Згідно з документом, повітові комісари затверджувалися як найвищі представники уряду ЗУНР на місцях, відповідали за роботу повітової адміністрації, слідкували за дотриманням законів, справедливим їх застосуванням до «всіх громадян держави без винятку національності, віросповідання і стану», зобов'язані були організовувати населення на виконання державних постанов, зокрема проводити мобілізації до армії. Недоліком «Обіжника» було те, що він чітко не розмежовував повноваження цивільної та військової адміністрацій на місцях. За умов воєнного часу це доволі часто призводило до непорозумінь і суперечок між ними.

Та все ж «Обіжник» увів у правове поле діяльність місцевих органів влади, унормував службові стосунки між Державним Секретаріа-

том і повітовими комісаріатами, сприяв наданню організаційної допомоги повітам від уряду. Важливим було й те, що повсюдно на місцях комісари і члени повітових комісаріатів, службовці державних установ, громадські комісари (сільські війти) склали присягу на вірність українському народові.

Виконуючи урядові рішення, місцеві органи влади розпочали роботу з проведення мобілізації в армію, створення державних запасів хліба та інших сільськогосподарських продуктів, наведення порядку в торгівлі й боротьбі зі спекуляцією, забезпечення населення найнеобхіднішими товарами та вирішення інших важливих справ. Так уряд поступово налагоджував систему управління в молодій українській державі.

Важливим напрямком діяльності Ради Державних Секретарів у Тернополі було формування законодавства та створення системи правових відносин у державі, започаткованих ще у Львові. Так, 30 листопада уряд видав розпорядження «Про часове підчинення цивільних осіб під військове судівництво» і «Про запровадження доразових судів». 1 грудня затверджено згаданий уже «Обіжник до державних повітових комісарів». 7 грудня Державний секретаріат шляхів сполучення затвердив «Розпорядок про присягу службовців», що мало на меті нормалізувати роботу і забезпечити дисципліну на залізниці. 18 грудня державний секретар судівництва С. Голубович видав розпорядження про виконання «Закону в справах

тернопіль, вулиця 3 мая, 1900-ті

тимчасової організації судів і судівської влади» від 21 листопада та підписав «Розпорядок про державну прокуратوریю» і «Розпорядок про печаті, вивіски та орієнтаційні написи судів, державних прокуратурій і карних заведень». Постановою Ради Державних Секретарів від 28 грудня 1918 р. внесено смислові зміни в закон «Про тимчасову адміністрацію областей ЗУНР», а також змінено його назву; як «Тимчасовий закон про адміністрацію ЗУНР» він згодом був затверджений сесією УНРади у Станиславі. Прийняття цих документів свідчило про неперервність процесу формування державного права в ЗУНР, сприяло забезпеченню в ній законності і правопорядку.

Були прийняті урядові документи про торгівлю найнеобхіднішими товарами, налагодження державних фінансів і створення фінансової системи, митної служби, регулювання цін тощо. Так, 1 грудня вийшов «Розпорядок Державного Секретаріату про продаж тютюнових фабрикатів». Державний секретаріат фінансів видав 2 грудня «Обіжник у справі цінових урядів і відділів скарбової сторожі», наступного дня – «Обіжник у справі дирекції скарбових урядів». 9 грудня з'явився «Обіжник у справі роботи скарбових округів». Ця робота, що, за словами дослідника П. Гуцала, мала за мету налагодити товарообіг, врегулювати фінанси, запобігти інфляції, забезпечити поступлення коштів у державну скарбницю³⁸, тривала й надалі.

Опікувалися власті ЗУНР й питаннями охорони здоров'я населення. У грудні 1918 р. усім повітовим комісарам наказано призначити повітових санітарних лікарів, створити санітарні комісії, вжити заходів до відкриття лікарень, поліклінік, аптек³⁹. Необхідність такого кроку, зокрема, засвідчила епідемія плямистого

тифу в Тернополі, яка з особливою силою спалахнула 15 грудня. Завезли її військові німецьких, австрійських та російських частин, які поверталися з фронту, а також колишні полонені. Щодня можна було бачити трупи, які просто викидали з вагонів і залишали на станції. Голодними, виснаженими довгою дорогою, брудними й завошивленими непроханими гостями, які шастали через Тернопіль – одні зі сходу на захід, інші – в протилежний бік, опікувалися «Комітет пань Червоного хреста» та «Жіноча громада» під проводом Антоніни Конрад із роду Бліхар. Міщанки збирали для цієї цілі добровільні грошові пожертви, організовували харчування для транзитних військових пасажирів та лікування і догляд хворих. Зокрема, було влаштовано «харчеву станицю» в баракі біля залізниці, а також тимчасові квартири в «Мішанському брацтві», «Українській бурсі», приватних домах⁴⁰.

Невдовзі наплив військових частин, що пересувалися через Тернопіль, припинився, але на їх місце до місцевих лікарень почали привозити з-під Львова поранених українських вояків. Наприкінці січня 1919 р. до Тернополя перевезено кілька великих шпиталів, евакуйованих з Харкова й Києва через наступ російських більшовиків. Вони прибули разом із медичним персоналом та запасом усякого санітарного матеріалу й обладнання.

Та все ж життя налагоджувалося. Крамниці міста, що переважно належали євреям, були відчинені. Харчів вистачало, бракувало лише промислових виробів: тканин, будівельних матеріалів тощо. 20 лютого 1919 р. у місті випустили тернопільські гроші – бони по 20 гривень, які були підписані міськими очільниками Семеном Сидоряком та Станіславом Чикалюком і ходили нарівні з австрійськими кронами⁴¹.

З першого дня перебування в Тернополі уряд ЗУНР постійно займався зовнішньополітичними справами. Найголовнішою з них було об'єднання двох українських республік, що постали по обидва боки Збруча, в єдину державу. Передусім цього вимагало становище ЗУНР, змушеної вести нерівну війну з Польщею. Тому за дорученням Ради Державних Секретарів 23 листопада 1918 р. з Тернополя в Наддніпрянщину виїхала офіційна делегація в складі Лонгіна Цегельського і Дмитра Левицького. 30 листопада вона прибула до ставки Директорії у Фастові, де 1 грудня було укладено Перед-

вступний (попередній) договір про злуку «обох українських держав у одну державну одиницю». Акт злуки було вирішено затвердити на Трудовому конгресі у Києві за участю представницької делегації парламентаріїв та урядовців ЗУНР⁴². Тоді ж було домовлено про якнайшвидше укладання угоди про товарообмін.

До Тернополя галицька делегація поверталася на ешелоні, завантаженому зброєю, спорядженням і продовольством⁴³, а також 10 млн. австрійських корон банкнотами, переданими Директорією урядові ЗУНР на державні потреби⁴⁴. Разом з делегацією до Тернополя, як уже

тернопіль. староство на вулиці міцкевича. 1900-ті

засначалося, поїхали досвідчені військовики – генерал М. Омелянович-Павленко, який мав очолити Галицьку армію, і полковник Є. Мишківський.

Після повернення Л. Цегельського і Д. Левицького до Тернополя там упродовж 8–9 грудня велися переговори по узгодженню всіх процедурних питань з новоприбулим представником Директорії УНР Григорієм Сидоренком про злуку обох українських держав. На засіданні 12 грудня Державний Секретаріат ухвалив рішення, що «справа злуки з Україною» має бути розглянута на найближчому засіданні УНРади. На переговори з Директорією УНР до Києва вдруجه виїхав Л. Цегельський. 22–23 грудня на спеціальному засіданні уряду стосовно об'єднання було остаточно вирішено «послати делегацію до Києва з метою завершення злуки обох українських республік»⁴⁵. Адже єдина Україна мала більше шансів вистояти в боротьбі за свою державну незалежність.

Важливим напрямком зовнішньополітичної діяльності уряду ЗУНР у тернопільський період був західний. Через окремих делегатів УНРади, зокрема Василя Панейка, Станіслава Дністрянського, Євгена Левицького, котрі перебували у Відні і з якими підтримувалися сталі зв'язки, робилися спроби для встановлення контактів й укладення торговельних угод з Австрією, Угорщиною, Чехословаччиною. Однак, як вважає П. Гуцал, практичних результатів діяльності цих представників не було. На засіданні 20 грудня Рада Державних Секретарів прийняла рішення вступити в переговори з керівництвом Угорщини щодо укладення угоди про товарообмін, а також обмінятися урядовими запевненнями з Румунією про ненапад.

У цей час припадають і перші контакти уряду ЗУНР з представниками країн Антанти. Так,

13 грудня до Тернополя прибули члени британської місії в румунському місті Ясси капітан Джонстон і поручник Бідерман, щоб в'ясувати «відносини і настрій у нашій державі». Відвідав Тернопіль також член французької місії поручник Віллем, але, ймовірно, через непорозуміння був на деякий час інтернований. Щоб залагодити цей конфлікт, Державний Секретаріат направив у Ясси наприкінці грудня свого представника Ярослава Олесницького⁴⁶.

Тим часом уряд ЗУНР дедалі більше схилявся до думки про свій переїзд до Станіслава. Дослідники вважають, що вирішальним чинником було розташування цього міста – майже в центрі контрольованої урядом ЗУНР території. Важливою була і його близькість до нафтоносного Бориславського регіону, де необхідний був постійний контроль держави. Тим більше, що в середині грудня спалахнула урядова криза, пов'язана з причетністю до незаконного продажу нафти голови уряду К. Левицького та державного секретаря Я. Литвиновича. Як наслідок, Раду Державних Секретарів тимчасово очолив уродженець Тернопілля С. Голубович.

На користь перенесення державних органів влади ЗУНР було й те, що Станіслав знаходився ближче до Угорщини і Чехословаччини, з якими треба було налагоджувати міждержавні стосунки і через які підтримувалися зв'язки з іншими західними країнами.

Нагальною ставала й потреба скликання парламенту республіки, засідання якого планувалося провести в Тернополі 20–21 грудня. Тому до повітових комісаріатів було скероване урядове розпорядження з вимогою завершити вибори делегатів УНРади. Однак 17 грудня на засіданні Державного Секретаріату рішення про скликання парламентської сесії скасували.

По-перше, не всі делегати УНРади від повітів були обрані. По-друге, через незадовільне сполучення сесія в Тернополі була би малочисельною. По-третє, ще не було підготовлено рішення про злуку, яке мала ухвалити УНРада. До того ж у Тернополі не знайшлося придатного приміщення для проведення парламентського засідання⁴⁷.

Сукупність вищенаведених факторів привела до того, що 31 грудня 1918 р. уряд спеціальним поїздом переїхав до Станислава. Останні урядові установи покинули Тернопіль 2 січня 1919 р.⁴⁸

Отже, в тернопільський період своєї діяльності Рада Державних Секретарів ЗУНР здійс-

нила низку важливих заходів щодо формування Галицької армії, прийняття законодавчих актів та встановлення правопорядку в державі, економічних перетворень, пошуку зовнішньополітичних пріоритетів. Саме в Тернополі були вироблені умови і прийнято принципове рішення про злуку ЗУНР та УНР.

¹ Гуцал П. Тернопіль – місто столичне // Рада. – 2005. – № 10. – С. 57.

² Бузейчук В. З історії українського літературознавства: Андрій Васильович Музичка // <http://blogs.korrespondent.net/users/blog/buzeychuk/a2326>; Гамуляк В. Тернопіль у боротьбі за державність / Тернопіль: погляд крізь століття. Історія міста очима

тернопіль. вулиця міцкевича. 1900-ті

- Г а л и ч ч и н а
- емігрантів. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1992. – С. 54.
- ³ Див.: Отець Василь Кузьма // <http://www.kapelanstvo.com.ua>; Матейко Р. Галицькі лицарі волі. – Тернопіль, 2002. – С. 77–78.
- ⁴ Гамуляк В. Тернопіль у боротьбі за державність... – С. 55; Лучанко Г. Тернопільці обороняють Київ (Спомин) / Тернопіль: погляд крізь століття. Історія міста очима емігрантів. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1992. – С. 74.
- ⁵ Див.: Гамуляк В. Тернопіль у боротьбі за державність... – С. 55; Отець Василь Кузьма...; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Том 1. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – С. 310–311, 464.
- ⁶ Дуда І. Тернопіль. 1914–1920 // Регіональний річник Тернополя. – Тернопіль, 1995. – С. 25–26; Бойцун Л. Тернопіль у плинні літ. Історико-краєзнавчі замальовки. – Тернопіль, 2005. – С. 120; Лучанко Г. Тернопільці обороняють Київ... – С. 74.
- ⁷ Постанова Української Національної Ради: Проголошення Української держави на українських областях Австрії і Угорщини. 19 жовтня 1918 р. / Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Том 1. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – С. 181.
- ⁸ Відозва Української Національної Ради «Український народе!» 1 листопада 1918 р. / Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали... – С. 245; Програмове звернення Української Національної Ради: «Український народе!» 5 листопада 1918 р. / Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали... – С. 336–337.
- ⁹ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Том 2. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С. 37; Павлишин О. Єврейське населення Східної Галичини у 1918–1919 рр.: соціальний аспект // Галичина. – Івано-Франківськ. – 2006–2007. – Вип. 12–13. – С. 28.
- ¹⁰ Дуда І. Тернопіль. 1914–1920... – С. 25.
- ¹¹ Ще одно слово остороги // Український Голос. – Тернопіль. – 1918. – 30 падолиста.
- ¹² Гамуляк В. Тернопіль у боротьбі за державність... – С. 56.
- ¹³ Гуцал П. Тернопіль – місто столичне... – С. 57; Гуцал П., Півторак Р. Уряд ЗУНР у Тернополі // Регіональний річник Тернополя. – Тернопіль, 2002. – С. 117–118.
- ¹⁴ Гуцал П. Рада Державних Секретарів Західно-української Народної Республіки у Тернополі (листопад-грудень 1918 року) // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2006. – Вип. 3. – С. 39; Гуцал П. Тернопіль – місто столичне... – С. 57.
- ¹⁵ Гуцал П. Тернопіль – місто столичне... – С. 59.
- ¹⁶ Бойцун Л. Тернопіль у плинні літ... – С. 65, 162; Окаринський В. Тернопіль – столиця // Тернопільська газета. – 2003. – 28 серп.; Гуцал П., Півторак Р. Уряд ЗУНР у Тернополі... – С. 118.
- ¹⁷ Гуцал П., Півторак Р. Уряд ЗУНР у Тернополі... – С. 118.
- ¹⁸ Република. – Станиславів. – 1919. – 1 березня.
- ¹⁹ Курдидик А. Пам'ятаю Тернопіль 1918–1919 років // Альманах УНС. – Джерзі Ситі – Нью Йорк: Видавництво «Свобода», 1996. – С. 64–65.
- ²⁰ Цит. за: Матейко Р. Галицькі лицарі волі... – С. 78.
- ²¹ Гамуляк В. Тернопіль у боротьбі за державність... – С. 56.
- ²² Дуда І. Тернопіль. 1914–1920... – С. 26; Окаринський В. Тернопіль – столиця...
- ²³ Бойцун Л. Тернопіль у плинні літ... – С. 64.
- ²⁴ Гуцал П. Рада Державних Секретарів Західно-української Народної Республіки у Тернополі (листопад-грудень 1918 року)... – С. 39–40.
- ²⁵ Бойцун Л. Тернопіль у плинні літ... – С. 65; Гуцал П., Півторак Р. Уряд ЗУНР у Тернополі... – С. 118.
- ²⁶ Гамуляк В. Тернопіль у боротьбі за державність... – С. 57; Курдидик А. Пам'ятаю Тернопіль 1918–1919 років... – С. 64.

²⁷ *Бойцун Л.* Тернопіль у плині літ... – С. 65; *Гуцал П., Півторак Р.* Уряд ЗУНР у Тернополі... – С. 118–119.

²⁸ *Дуда І.* Тернопіль. 1914–1920... – С. 26; *Лучанко Г.* Тернопільці обороняють Київ... – С. 74–75.

²⁹ *Гуцал П.* Рада Державних Секретарів Західноукраїнської Народної Республіки у Тернополі (листопад-грудень 1918 року)... – С. 40.

³⁰ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована історія. – Львів–Івано-Франківськ, 2008. – С. 254.

³¹ *Олежко А.* Геополітичні й технічні умови виникнення військово-повітряних сил Польщі та ЗУНР і їх застосування у ході боїв у Галичині на межі 1918-1919 рр. // Наукові праці Чорноморського де-

ржавного університету імені Петра Могили. Політологія. – Миколаїв, 2008. – Вип. 41, т. 54. – С. 71; *Гуцал П.* Рада Державних Секретарів Західноукраїнської Народної Республіки у Тернополі (листопад-грудень 1918 року)... – С. 39–40.

³² *Олежко А.* Геополітичні й технічні умови виникнення військово-повітряних сил Польщі та ЗУНР... – С. 54.

³³ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована історія... – С. 254.

³⁴ *Гуцал П.* Рада Державних Секретарів Західноукраїнської Народної Республіки у Тернополі (листопад-грудень 1918 року)... – С. 40, 41.

тернопіль. площа собєського. 1900-ті

³⁵ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована історія... – С. 173; *Окаринський В.* Тернопіль – столиця...

³⁶ *Гуцал П.* Рада Державних Секретарів Західно-української Народної Республіки у Тернополі (листопад-грудень 1918 року)... – С. 40–41.

³⁷ Обіжник до державних повітових комісарів // *Український Голос.* – Тернопіль. – 1918. – 3 груд.

³⁸ *Гуцал П.* Рада Державних Секретарів Західно-української Народної Республіки у Тернополі (листопад-грудень 1918 року)... – С. 41–42; *Зазив //* *Український Голос.* – Тернопіль. – 1918. – 3 груд.; *Гуцал П.* Тернопіль – місто столичне... – С. 58.

³⁹ *Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А.* Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. – Коломия, 1993. – С. 81

⁴⁰ *Курдидик А.* Пам'ятаю Тернопіль 1918–1919 років... – С. 70; *Гамуляк В.* Тернопіль у боротьбі за державність... – С. 55–56; *Дуда І.* Тернопіль. 1914–1920... – С. 26.

⁴¹ *Гамуляк В.* Тернопіль у боротьбі за державність... – С. 55, 56, 57; *Курдидик А.* Пам'ятаю Тернопіль 1918–1919 років... – С. 65

⁴² Литвин В. Єдність нації // *Голос України.* – 2006. – 24 січ.

⁴³ Литвин В. Єдність нації // *Голос України.* – 2006. – 24 січ.

⁴⁴ *Гуцал П.* Рада Державних Секретарів Західно-української Народної Республіки у Тернополі (листопад-грудень 1918 року)... – С. 42.

⁴⁵ *Гуцал П.* Рада Державних Секретарів Західно-української Народної Республіки у Тернополі (листопад-грудень 1918 року)... – С. 42.

⁴⁶ *Гуцал П.* Рада Державних Секретарів Західно-української Народної Республіки у Тернополі (листопад-грудень 1918 року)... – С. 42–43; *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Том 2...* – С. 53–55.

⁴⁷ *Гуцал П.* Рада Державних Секретарів Західно-української Народної Республіки у Тернополі (листопад-грудень 1918 року)... – С. 43; *Західно-Ук-*

раїнська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Том 2... – С. 52–53.

⁴⁸ *Бойцун Л.* Тернопіль у плинні літ... – С. 181.

Література

1. *Бармак М., Бармак О.* Наш край – Тернопільщина. – Тернопіль, 1997. – 168 с.

2. *Бойцун Л.* Тернопіль у плинні літ. Історико-краєзнавчі замальовки. – Тернопіль, 2005. – 392 с.

3. *Бойцун Л.* Як Тернополлю судилося двічі бути столицею // *Місто.* – 2006. – 1 берез.

4. *Бузейчук В.* З історії українського літературознавства: Андрій Васильович Музичка // <http://blogs.korrespondent.net/users/blog/buzeychuk/a2326>

5. Відозва Української Національної Ради «Український народе!» 1 листопада 1918 р. / *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Том 1.* – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – С. 244–246.

6. Возвращенные имена. Северо-Запад России // <http://vizs.nlr.ru/index.html>

7. *Гамуляк В.* Тернопіль у боротьбі за державність / Тернопіль: погляд крізь століття. Історія міста очима емігрантів. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1992. – С. 52–64.

8. *Гуцал П.* Рада Державних Секретарів Західно-української Народної Республіки у Тернополі (листопад-грудень 1918 року) // *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія.* – Тернопіль, 2006. – Вип. 3. – С. 37–44.

9. *Гуцал П.* Тернопіль – місто столичне // *Рада.* – 2005. – № 10. – С. 57–60.

10. *Гуцал П., Півторак Р.* Уряд ЗУНР у Тернополі // *Регіональний річник Тернополя.* – Тернопіль, 2002. – С. 117–119.

11. *Дуда І.* Тернопіль. 1914–1920 // *Регіональний річник Тернополя.* – Тернопіль, 1995. – С. 24–30.

12. *Зазив //* *Український Голос.* – Тернопіль. – 1918. – 3 груд.

13. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Том 1. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 584 с.

14. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Том 2. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – 712 с.

15. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована історія. – Львів–Івано-Франківськ, 2008. – 524 с.: іл.

16. Кравченко О. Українська церковна громада в Тернополі / Тернопіль: погляд крізь століття. Історія міста очима емігрантів. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1992. – С. 13–41.

17. Кугутяк М. Галичина: Сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.

18. Курдидик А. Пам'ятаю Тернопіль 1918–1919 років // Альманах УНС. – Джерзі Сіті – Нью Йорк: Видавництво «Свобода», 1996. – С. 62–71.

19. Лазарович М. Тернопільський період діяльності уряду ЗУНР // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець-Подільський, 6–7 жовтня 2009 р. / Ред. кол. Смолій В. А., Верстюк В. Ф., Завальнюк О. М. та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2009. – С. 220–229.

20. Литвин В. Єдність нації // Голос України. – 2006. – 24 січ.

21. Литвин М. Р., Науменко К. С. Історія ЗУНР. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ; Видавнича фірма «ОЛПР», 1995. – 368 с.

тернопіль. площа соборного. вгорі праворуч - готель пунчерта. 1900-ті

22. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.

23. *Лісна І.* Становлення державності в Галичині (1918–1923 рр.). Монографія. – Тернопіль, 2001. – 92 с.

24. Література до знаменних і пам'ятних дат Тернопільщини на 2000 рік: Бібліографічний довідник / Уклад. М. Друневич, Н. Іванко; ред. Г. Моліцька. – Т.: Підручники і посібники, 1999.

25. Література до знаменних і пам'ятних дат Тернопільщини на 2001 рік: Бібліографічний список / Уклад. М. Друневич; ред. Г. Моліцька. – Т.: Підручники і посібники, 2000.

26. Література до знаменних і пам'ятних дат Тернопільщини на 2003 рік: Бібліографічний список / Уклад. М. Друневич; ред. Г. Моліцька. – Т.: Підручники і посібники, 2002.

27. Література до знаменних і пам'ятних дат Тернопільщини на 2004 рік: Бібліографічний список / Уклад. М. Друневич; ред. Г. Моліцька. – Т.: Підручники і посібники, 2003.

28. Література до знаменних і пам'ятних дат Тернопільщини на 2005 рік: Бібліографічний список / Уклад. М. Друневич; ред. Г. Моліцька. – Т.: Підручники і посібники, 2004.

29. Література до знаменних і пам'ятних дат Тернопільщини на 2006 рік: Бібліографічний покажчик / Уклад. М. Друневич. – Т.: Підручники і посібники, 2005. – 128 с.

30. Література до знаменних і пам'ятних дат Тернопільщини на 2007 рік: Бібліографічний покажчик / Уклад. М. Друневич; ред. Г. Жовтко. – Т.: Підручники і посібники, 2006. – 160 с.

31. Література до знаменних і пам'ятних дат Тернопільщини на 2008 рік: Бібліографічний покажчик / Уклад. М. Друневич; ред. Г. Жовтко. – Т.: Підручники і посібники, 2008. – 144 с.

32. Література до знаменних і пам'ятних дат Тернопільщини на 2009 рік: Бібліографічний покажчик / Уклад. М. Друневич; ред. О. Раскіна, Г. Жовтко. – Т.: Підручники і посібники, 2009. – 128 с.

33. Література до знаменних і пам'ятних дат Тернопільщини на 2010 рік: Бібліографічний покажчик / уклад. М. Друневич; ред. О. Раскіна. – Т.: Підручники і посібники, 2009. – 112 с.

34. *Лучанко Г.* Тернопільці обороняють Київ (Спомин) / Тернопіль: погляд крізь століття. Історія міста очима емігрантів. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1992. – С. 73–79.

35. *Макарчук С.* Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.

36. *Матейко Р.* Галицькі лицарі волі. – Тернопіль, 2002. – 151 с.

37. Обіжник до державних повітових комісарів // Український Голос. – Тернопіль. – 1918. – 3 груд.

38. *Окаринський В.* Тернопіль – столиця // Тернопільська газета. – 2003. – 28 серп.

39. *Олежко А.* Геополітичні й технічні умови виникнення військово-повітряних сил Польщі та ЗУНР і їх застосування у ході боїв у Галичині на межі 1918–1919 рр. // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Політологія. – Миколаїв, 2008. – Вип. 41, т. 54. – С. 64–71.

40. Отець Василь Кузьма // <http://www.kapelanstvo.com.ua>

41. *Павлишин О.* Єврейське населення Східної Галичини у 1918–1919 рр.: соціальний аспект // Галичина. – Івано-Франківськ. – 2006–2007. – Вип. 12–13. – С. 27–48.

42. Поіменний «Мартиролог» національних героїв України, які полягли в боротьбі за незалежність і свободу // <http://www.martyrology.netfirms.com/people02b02uk.htm>

43. Постанова Української Національної Ради: Проголошення Української держави на українських областях Австрії і Угорщини. 19 жовтня 1918 р. / Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Том 1. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – С. 180–181.

44. Програмове звернення Української Національної Ради: «Український народ!» 5 листопада 1918 р. / Західно-Українська Народна Республіка.

1918–1923. Документи і матеріали. Том 1. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – С. 336–337.

45. Республіка. – Станиславів. – 1919. – 1 березня.

46. Розпорядок Державного Секретаріату Західно-Української Народної Республіки про впровадження доразових судів // Український Голос. – 1918. – Ч. 11. – 3 груд.

47. Розпорядок Державного Секретаріату Західно-Української Народної Республіки про часове підчинення цивільних осіб під військово-судівництво // Український Голос. – Тернопіль. – 1918. – 3 груд.

48. Сливка П. Листопадовий зрив: 80 літ тому // Тернопільська газета. – 1998. – 29 жовт.

49. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. – Коломия, 1993. – 120 с.

50. Український Голос. – Тернопіль. – 1918. – 3 груд.

51. Чернявський В. Наш Збараж / Збаражчина. Збірник статей і матеріалів / Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Комісія регіональних дослідів і публікацій. Український архів. Т. XVII / Редакційна колегія: А. Батюк, Г. Ничка, Р. Осінчук та ін. – Торонто: Накладом Об'єднання Збаражан Америки і Канади, б. р. – С. 499–500.

52. Ще одно слово остороги // Український Голос. – Тернопіль. – 1918. – 30 падолиста.

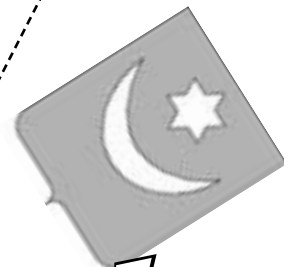

тернопіль. ріг вулиці тарновського. 1900-ті

микола лазарович

тернопіль. вулиця 3 мая. 1900-ті

активні
діячі
ЗУНР

на тернопільщині

mykola
lazarovych

Баб'як Павло – народився 28 вересня 1897 р. у с. Курники Тернопільського повіту. Закінчив Тернопільську українську гімназію. Вивчав право в Українському таємному університеті у Львові та Ягеллонському університеті в Кракові. Активний учасник національно-визвольних змагань, зокрема брав участь у перебранні українцями влади в Тернополі під час Листопадового зриву 1918 р. та як доброволець УГА в українсько-польській війні 1918–1919 рр., поручник. Після війни, у 1922–1923 рр., перебував у польській в'язниці, згодом працював у повітовому союзі кооперативів у Збаражі, учителював, займався громадською діяльністю. У 1944 р. емігрував до Австрії, де певний час викладав і очолював українську гімназію в Зальцбурзі. З 1950 р. оселився у США. Працював директором кредитного кооперативу «Самопоміч» і ощадної каси «Певність» у Чикаго. Був співзасновником і головою Учительської громади, одним із ініціаторів і меценатів будівництва в Чикаго собору св. Володимира і Ольги. Помер 7 травня 1982 р. у м. Чикаго.

Баран Степан Іванович – народився 25 січня 1879 р. у містечку Крученичах Мостиського повіту. Випускник правничого факультету Львівського університету, доктор права; паралельно продовжував студії на філософських факультетах Львівського, Берлінського та Віденського університетів, які закінчив у 1913 р. У Львові став членом «Молодої України», двічі обирався головою «Академічної громади», дійсний член НТШ. У 1913–1919 рр. був членом Української національно-демократичної партії, входив до складу Народного Комітету цієї партії, редагував тижневик УНДП «Свобода». Активний учасник національно-визвольних змагань, у період ЗУНР – член УНРади, державний

секретар земельних справ у першому уряді, спричинився до розробки аграрного законодавства новоствореної держави. У Міжвоєнний період перебував у Тернополі, де певний час очолював філію «Просвіти», видавав газету «Подільський голос» – єдину на всьому Поділлі, що видавалася українською мовою. З 1925 до 1939 р. незмінно перебував у складі Центрального Комітету УНДО; як представник УНДО в 1928–1938 рр. обирався послом до польського сейму. Під час Другої світової війни перебував у Холмі (нині м. Хелм, Польща), у 1944 р. емігрував до Німеччини. У 1946 став першим головою Спілки українських журналістів на еміграції. Підтримував консолідаційні зусилля національних сил щодо відновлення української державності, співпрацюючи з урядом УНР в екзилі. У 1952–1953 рр. виконував функції голови виконавчого органу УНРади. Помер 4 червня 1953 р. у Мюнхені.

Барвінський Олександр Григорович – народився 8 червня 1847 р. у селі Шляхтинцях на Тернопільщині. Випускник Тернопільської гімназії та філософського факультету Львівського університету, студіював славистику у Відні. З 1868 р. займався педагогічною діяльністю, викладав у гімназіях Бережан, Тернополя, Львівській державній учительській семінарії. Співпрацював з українськими періодичними виданнями «Правда», «Мета», «Русь», «Русалка». У 1889–1918 рр. – член Крайової шкільної ради, в 1891–1896 – голова Українського педагогічного товариства, 1889–1895 – заступник голови товариства «Просвіта», 1892–1897 – голова Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Редагував «Записки НТШ» (1893–1894), журнали «Учитель» (1889) і «Дзвінок» (1890), який сам видавав. Упорядник багатьох книг із української літератури й історії. Активно

сприяв приїзду до Львова М. Грушевського, який очолив в університеті кафедру історії України. Брав активну участь у громадсько-політичному житті Галичини. В 1885 р. обраний до Тернопільської міської ради. Наступного року у Тернополі почав видавати 24-томну «Руську історичну бібліотеку» (1883–1894), випуск якої закінчив у Львові. Намагався досягнути порозуміння з австрійським урядом і польськими політичними колами, впроваджуючи в життя політику т. зв. «нової ери». У 1891–1907 рр. – посол до австрійського парламенту (з 1917 р. – довічний член Ради Панів), в 1894–1904 рр. – депутат галицького сейму. В 1896 р. виступив засновником Католицького руського народного союзу, який в 1911 р. перетворився на Християнсько-суспільну партію. Тісно співпрацював із митрополитом А. Шептицьким. Активний учасник національно-визвольних змагань, у період ЗУНР – державний секретар освіти й віросповідань у першому уряді. Після окупації польськими військами Галичини відійшов від політичної діяльності. Відмовився присягнути на вірність Польщі, за що був позбавлений пенсії. Помер 25 грудня 1926 р. у Львові. Похований на Личаківському цвинтарі в родинному гробівці.

Бачинський Василь – народився 1892 р. у с. Довжанка Тернопільського повіту. Активний учасник національно-визвольних змагань, у період ЗУНР – сотник УГА, командир 2-го (Тернопільського) куреня 1-го Подільського полку ім. С. Петлюри. У міжвоєнний період – редактор часописів «Подільський голос» (Тернопіль, 1928–1930), «Народна освіта» (Львів), «Народна справа» (Львів, 1938, 1939). Співорганізатор «Підпільного братства» в Тернополі та «Подільського братства». Під час Другої світової війни емігрував за кордон, де в 1947 р.

разом із соратниками відновив діяльність УНДО, був її провідним діячем. Автор низки спогадів та публікацій про українські визвольні змагання: «Україна рве кайдани (у двадцятиліття української революції)», «Генерал Мирон Тарнавський, начальний Вожд УГА», «Преса ЗУНР в 1918–1919 рр.», «Завваги до Чортківської офензиви: справлення і доповнення» та ін. Помер на еміграції.

Болух Василь – народився 12 січня 1889 р. у с. Кутківцях поблизу Тернополя. Закінчив Тернопільську гімназію, а згодом правничий факультет Львівського університету. З початком Першої світової війни був мобілізований до австро-угорської армії. Активний учасник національно-визвольних змагань, був першим воєнним командантом Тернополя і повіту, а з переходом УГА за Збруч – Житомира і Проскурова (нині м. Хмельницький). Як сотник УГА брав участь в українсько-польській війні 1918–1919 рр. У міжвоєнний період працював у Тернополі в кооперації і деякий час був головою надзірної ради місцевої філії «Українбанку», активний діяч товариств «Сільський господар» та «Просвіта». Належав до УНДО, певний час очолював його повітовий комітет. Із 1935 р. – посол до польського сейму від Тернопільсько-Збаразько-Золочівського округу. Виступав проти поселення поляків на західно-українських землях, захищав інтереси українського населення Галичини, допомагав членам ОУН. Під час Другої світової війни співпрацював з українським підпіллям, згодом емігрував до Австрії, далі – до Німеччини, а звідти у 1949 р. – до Австралії. На новому місці розвинув активну громадську діяльність, став першим головою Об'єднання українців Австралії. Помер 17 вересня 1955 р. (за ін. даними – 17 жовтня 1953 р.) у Мельбурні.

Брикович Володимир Лукич – народився 29 липня 1877 р. у Тернополі, правник. Активний учасник національно-визвольних змагань, у період ЗУНР очолював Тернопільський окружний військовий суд. Згодом співробітник Галицького революційного комітету, громадський діяч. Був симпатиком ОУН. 24 червня 1941 р. заарештований органами НКВС. Помер 12 грудня 1953 р. у Тернополі.

Брикович Ілярій Матвійович – народився 3 листопада 1881 р. у Тернополі. Після закінчення Львівського університету викладав грецьку і латинську мови у Тернопільській гім-

назії, де свого часу навчався й сам, певний час був її управителем. У роки національно-визвольних змагань у складі УГА брав участь в українсько-польській війні 1918–1919 рр. Тривалий час очолював Тернопільську філію «Просвіти», «Рідної школи», «Міщанського братства», при якому заснував гурток «Сільського господаря», різні курси, щоб піднести культурний і освітній рівень міщан. Входив до складу Центрального комітету Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), був головою його Тернопільського повітового комітету; відомий сокільсько-спор-

тернопіль. залізничний вокзал. 1900-ті

тивний діяч, симпатик ОУН. 22 червня 1941 р. заарештований органами НКВС і етапований до Челябінської обл. Росії. помер 24 липня (за ин. даними – у лютому) 1942 р. у Верхньоуральській в'язниці.

Брикович Степан – народився 28 серпня 1883 р. у Тернополі. Випускник місцевої гімназії та правничого факультету Львівського університету, доктор права. Працював адвокатом у Тернополі, оборонець у політичних процесах. Як громадсько-політичний діяч у різний час очолював «Міщанське братство», товариство «Рідна школа», брав активну участь у діяльності місцевої філії «Просвіти», Подільського союзу кооператив, Української радикальної партії (з 1926 р. – Української соціалістичної радикальної партії), низки інших українських організацій. Після Листопадового зриву очолював відділ відбудови у комісаріаті Тернопільського повіту. Під час Другої світової війни певний час керував Українським допомоговим комітетом у Тернополі. Навесні 1944 р. емігрував до Німеччини. Помер у 1948 р. у м. Вюрцбург (Німеччина).

Галушинський Іван – народився 1883 р. у с. Дзвиняч Чортківського повіту. Тривалий час викладав у Тернопільській гімназії (1912–1914, 1923–1930). Був провідником довоєнного Пласту в Тернополі. Під час Першої світової війни разом зі старшим братом Михайлом служив у легіоні УСС. Активний учасник національно-визвольних змагань, у період ЗУНР організував Тернопільську студентську сотню, сформовану з учнів місцевої гімназії. В складі УГА пройшов усю воєнну кампанію. У міжвоєнний період тісно співпрацював із редакціями газет «Українські вісті» й «Подільський голос». У 1930 р., під час пацифікації, був ув'язнений, позбавлений права викладати в навчальних за-

кладах та пенсії. Під час Голодомору 1932–1933 рр. у советській Україні організував комітет допомоги голодуючим, збирав для них пожертви та матеріали про цю трагедію. З 1933 р. – голова товариства «Рідної школи» у Львові.

Гірниак Никифор Йосипович – народився 23 липня 1885 р. у Струсові Теребовлянського повіту, навчався в університетах Львова і Відня; доктор філософії. До Першої світової війни був активним учасником пластунського та стрілецького рухів, працював у «Просвіті», «Рідній школі», «Учительській громаді», «Педагогічнім товаристві», проводив антиалкогольну кампанію. Як старшина запасу австрійського війська у серпні 1914 р. за власним бажанням був призначений до легіону УСС командантом сотні. Упродовж 1915–1918 рр. очолював стрілецький Кіш, основним завданням якого був набір добровольців та опіка пораненими і хворими стрільцями і старшинами. Активний учасник Листопадової національної революції та українсько-польської війни 1918–1919 рр. ВУ 1918 р. – ком. Тернопільської військової округи, згодом – начальник мобілізаційного відділу Державного секретаріату військових справ ЗУНР. Влітку 1919 р. призначений референтом мобілізаційного відділу в Генеральному штабі військ УНР, пізніше певний час очолював революційний комітет у Вінниці. Після визвольних змагань працював учителем, а згодом директором гімназії «Рідної школи» в Тернополі. Брав активну участь у діяльності місцевої «Просвіти», «Пласту», видавав у Тернополі часопис «Громадянин», очолював кілька громадських організацій, був членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ). Під час Другої світової війни працював шкільним референтом Українського центрального комітету, згодом учителював у Австрії, Німеччині.

1949 р. емігрував до США, де заснував і очолив Братство УСС, українську школу, видавничий кооператив «Червона Калина». Опублікував низку праць з історії визвольних змагань. Помер у Кліфтоні 4 березня 1962 р., похований у Філадельфії.

Голубович Сидір (Ісидор) Тимофійович – народився 6 березня 1873 р. в с. Товстенке на Чортківщині в селянській родині. Випускник Тернопільської гімназії та правничого факультету Львівського університету, доктор права. З 1904 р. жив і працював у Тернополі, де відкрив

власну адвокатську контору. Очолював «Прогрес» і «Сокіл», брав активну участь у роботі інших українських організацій, зокрема, Подільської ради – української політичної організації краю, у виданні часописів «Подільське слово» і «Подільський голос»; співзасновник та один із керівників Повітового кредитного товариства, Подільського союзу кооператив, товариства «Народний дім». У 1911 р. обраний до австрійського парламенту, а в 1913 р. – й до Галицького сейму. Був впливовим діячем Української національно-демократичної партії.

тернопіль. церква воздвиження чесного хреста. 1900-ті

Під час Першої світової війни – член Загальної Української Ради, згодом – Української парламентської репрезентації, які представляли галицьких українців у Австрії під час війни; співпрацював із Союзом визволення України (СВУ), очолював у Львові «Центральний банк» і редакцію газети «Українське слово». Активний учасник національно-визвольних змагань, був одним із організаторів Української конституанти 18–19 жовтня 1918 р. у Львові, член УНРади, державний секретар судівництва в першому уряді ЗУНР, співавтор тимчасової конституції та законів республіки, умов злуки УНР і ЗУНР в соборну Українську державу. З середини грудня, коли уряд перебував у Тернополі, тимчасово виконував обов'язки його голови. З січня 1919 р. затверджений УНРадою у Станіславі головою Ради державних секретарів, одночасно обіймав портфелі державних секретарів фінансів і торгівлі та промислу. Від 9 червня того ж року уповноважений із внутрішніх справ Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича. Разом із ним у листопаді цього ж року виїхав до Відня. Восени 1923 р. повернувся до Львова, де невдовзі очолив Українську народно-трудову партію, брав участь у підготовці створення УНДО, однак із середини 1925 р. покинув політичну діяльність. Згодом працював адвокатом, спочатку у Львові, а від 1929 р. – у Залозцях (нині смт Залізці) на Тернопільщині. Помер 12 січня 1938 р. Похований на Личаківському кладовищі у Львові.

Громницький Володимир – церковний і громадський діяч; народився 1862 р. у с. Красному Калуського повіту (нині Івано-Франківської обл.). Близько 1892 р. прибув до Тернополя, де завдяки енергійності і ввічливості швидко здобув прихильність тернопільських парафіян. Із 9 березня 1895 р. перейняв провід у Тер-

нопільській парафії. Тривалий час служив парохом церкви Різдва Христового. На Богослужіння часто запрошував до храму хор «Боян», гімназійні хори, оркестр, відомих проповідників. У результаті цих та інших новацій парафіяльна церква не вміщала всіх бажаючих почути слово Боже. Був патріотом, фундатором та учасником майже усіх українських інституцій, доброю і співчутливою людиною. Під час Першої світової війни три роки перебував на засланні в Росії і після щасливого повернення додому прикрасив чудотворну ікону Тернопільської Богоматері срібними ризами. Помер 23 листопада 1938 р. у м. Тернополі. В пам'ять про вірне служіння Богові й рідному народові його ім'я увічнене в назві однієї з тернопільських вулиць.

Дністрянський Станіслав Северинович – народився 13 листопада 1870 р. у Тернополі в сім'ї педагога. Випускник місцевої гімназії та юридичного факультету Віденського університету. Згодом продовжив наукову діяльність у Берліні та Лейпцигу, доктор права і політичних наук, академік. Окрім слов'янських мов, опанував німецьку, французьку, латинську та старогрецьку. З 1901 по 1918 рр. – професор цивільного права у Львівському університеті, де розгорнув широку наукову діяльність. Зокрема, очолив юридично-статистичну комісію НТШ, редагував «Часопис правничий і економічний». Вів активну боротьбу за права української мови у навчальних закладах і діловодстві. У 1907 і 1911 рр. від Української національно-демократичної партії обраний депутатом до віденського парламенту, де очолював депутатське об'єднання «Український клуб». Брав активну участь у державотворчих процесах, зокрема, в 1920 р. написав проект конституції ЗУНР, який увібрав у себе все краще з ев-

ропейської конституційної думки того часу. З 1921 р. – декан правничого факультету Українського Вільного Університету (УВУ), створеного за його ж ініціативи у Відні. Після переведення 1922 р. УВУ до Праги став його ректором; читав лекції в Українській господарській академії в Подєбрадах та Празькому університеті. 1928 р. обраний академіком Всеукраїнської академії наук. Автор понад 170 праць, зокрема, розробив основи правової держави, займався соціологічними студіями, заклав основи української політології. Помер від розриву сер-

ця 5 травня 1935 р. під час лекції в Ужгороді, де і похований.

Карманський Петро Сильвесторович (псевдоніми – Петро Гіркий, Лесь Могилянський) – український педагог, літератор, громадський та політичний діяч, народився 29 травня 1878 р. у м. Чеханів (нині Цеханув) у Польщі. Закінчив Українську богословську колегію у Ватикані та Львівський університет. Під час Першої світової війни працював у таборах військовополонених українців російської армії у Німеччині та Австрії. Певний час викладав у Тернопільській українській гімназії.

тернопіль. загальний вид зруддя. 1900-ті

Активний учасник національно-визвольних змагань, у період ЗУНР – депутат УНРади, голова повітового комітету Національної Ради в Тернополі. Брав участь в історичному засіданні УНРади 3 січня 1919 р. у Станіславові, коли було ухвалено закон про злуку ЗУНР із УНР. У 1919–1920 рр. був секретарем дипломатичної місії УНР при Ватикані, 1922–1925 рр. – представник ЗУНР у Бразилії. Після повернення на Батьківщину учителював у гімназіях Дрогобича і Львова, з 1939 р. викладав у Львівському університеті, у 1944–1946 рр. – директор меморіального музею І. Франка у Львові. Помер 16 квітня 1956 р. у Львові, похований на Личаківському цвинтарі.

Кузьма Василь – народився 1891 р. у селі Романівка Тернопільського повіту. Після закінчення теологічного факультету Львівського університету був висвячений на священника. Служив фронтовим капеланом в австрійській армії, в період національно-визвольних змагань був військовим духовником Тернопільської округи, згодом – греко-католицьким капеланом Армії УНР. Захворівши тифом, 1 січня 1920 р. потрапив до польського полону і до кінця квітня того ж року просидів у в'язниці в Тернополі. Після звільнення отримав призначення до духовної праці при церкві Господнього Преображення, відтак при катедрі св. Юра у Львові, а з 1923 р. – духовним наставником для вояків-українців у польській армії. Під час німецької окупації перебував на Лемківщині: душпастирював у м. Новому Санчі, zorganizував «Допомоговий комітет» у м. Криниці, повітовий кооператив, відродив по всіх селах читальні «Просвіти» й українські народні школи, які польська влада або позакривала, або сполонізувала. Перед наступом Радянської армії перебрався до Словаччини, звідти до Австрії; в липні 1948 р.

оселився в Канаді, де служив духовником Новіціату Сестер Служебниць в Анкастері. Помер 7 листопада 1963 р. у Вінніпезі. Нагороджений крилошанськими відзнаками з правом ношення червоного пояса і колпака, хрестом Симона Петлюри, відзнаками УГА.

Левицький Євген Йосипович – народився 16 (за ин. даними – 17) січня 1870 р. у селі Сидорів Гусятинського повіту (за ин. даними – Качанівці на Підволочищині). Навчався у Тернопільській гімназії, а згодом на правничих факультетах Львівського та Віденського університетів, доктор права. Був одним із лідерів студентського руху, обирався головою Всеслов'янського студентського конгресу у Відні (1892). У 1890 р. став співініціатором створення Русько-української радикальної партії – першої політичної партії на українських землях, а в 1899 р. – Української національно-демократичної партії; співавтор програм обох партій. Співпрацював в офіційному партійному органі УНДП – г. «Народ», редактор часописів «Будучність», «Свобода», «Діло». У 1907 р. обраний депутатом австрійського парламенту. Під час Першої світової війни – член Української Головної Ради, проводив організаційну і просвітницьку роботу серед полонених українців із російської армії в німецьких таборах. Активний учасник національно-визвольних змагань, у період ЗУНР – член УНРади, посол у Німеччині та Чехословаччині. У міжвоєнний період займався адвокатською практикою у Відні. Автор багатьох статей із проблем політики і культурології. Помер 21 листопада 1925 р. у Відні.

Лисий Володимир – народився 1892 р. в Копичинцях. Працював адвокатом у Тернополі. Був одним із керівників Тернопільської філії «Просвіти», заступником голови Української радикальної партії. Активний учасник на-

ціонально-визвольних змагань, у період ЗУНР очолював у Тернополі міліцію, був співавтором виборчого закону до сойму ЗУНР та коментаря до неї. Як четар УГА брав участь в українсько-польській війні 1918–1919 рр., бойових діях у Наддніпрянщині. Після проголошення 30 червня 1941 р. Акту відновлення Української держави – міністр внутрішніх справ її уряду – Українського Державного Правління. Після Другої світової війни емігрував до США, де певний час редагував часопис «Вільна Украї-

на». Автор правничих розвідок і коментарів. Помер у 1966 р.

Лучанко Григорій – народився у Малашівцях Зборівського повіту. Під час Першої світової війни був старшиною австро-угорської армії. Певний час перебував у російському полоні в містечку Туринську Тобольської губернії, звідки втік на Різдво 1917 р. У другій половині лютого 1918 р. добрався до Києва, а звідти до Тернополя. Кілька місяців учителював у с. Біла Тернопільського повіту. Активний учасник

Тернопіль, наукова бібліотека ТSL (товариства народної школи). 1900-ті

національно-визвольних змагань, зокрема брав участь у перебранні українцями влади в Тернополі під час Листопадового зриву 1918 р., в складі сформованого в Тернополі 5-го куреня забезпечував проголошення Акту злуки ЗУНР і УНР 22 січня 1919 р. на Софійському майдані в Києві, воював проти більшовицьких агресорів. Під час виконання одного з бойових завдань удруге потрапив до російського полону, звідки також зумів утекти та повернутися до Тернополя. Під час Другої світової війни як уповноважений Військової управи на Зборівщині був одним із організаторів дивізії «Галичина». Після війни емігрував до США.

Ляймберг Семен (Соломон) Якович – народився 1891 р. у м. Тернопіль. Під час Першої світової війни – офіцер австро-угорської армії, згодом – УГА, армій УНР і Денікіна. В 1921 р. вступив до більшовицької партії, очолив радіочастину 4-го управління штабу Червоної армії. У 1933 р. засуджений на 3 роки позбавлення волі. Пізніше працював завідувачем радіовузла Беломоро-Балтійського комбінату, проживав на станції Медвезья Гора (Карелія, Росія). Знову заарештований 3 жовтня 1937 р. Особливою трійкою УНКВС Ленінградської області 19 грудня того року засуджений до вищої міри покарання. Розстріляний у Ленінграді 9 квітня 1938 р. (Про подальшу долю С. Ляймберга є й інші дані: загинув у польському полоні; закатований поляками в тернопільській в'язниці у 1920 р.; пережив полон і виїхав до Палестини).

Миколасвич Яків – народився 10 жовтня 1865 р. у с. Дуброві, нині в складі с. Синькова Кам'янсько-Буського р-ну на Львівщині. Викладав у Тернопільській учительській семінарії, громадсько-освітній і кооперативний діяч. Активний учасник національно-визвольних змагань, після Листопадового зриву 1918 р. очолю-

вав харчову управу Тернопільського повітового комісаріату. Помер 3 листопада 1931 р. у м. Тернополі.

Музичка Андрій Васильович – народився 6 грудня 1886 р. у селі Добриводи Збарзького повіту в селянській родині. Після закінчення Львівського університету викладав грецьку й латинську мови в Тернопільській гімназії, яка славилася високим рівнем знань. Активний учасник національно-визвольних змагань, сотник УГА. З 1920 р. працював викладачем української літератури Одеського інституту народної освіти, в 1925 р. йому було присвоєно звання професора. В квітні 1931 р. був заарештований органами ОДПУ за нібито участь у контрреволюційній змові і згодом висланий до Казахстану. Пізніше викладав історію російської літератури і літератури народів СРСР у Кзил-Ординському і Семипалатинському педінститутах. 1958 р. захистив докторську дисертацію. Належав до перших творців українського літературознавства. Помер 8 вересня 1966 р. в Семипалатинську, де й похований.

Олесницький Ярослав – народився 25 лютого 1875 р. у с. Зарваниці Підгаєцького пов. (за ин. даними – у Галичі, нині Івано-Франківської обл.), адвокат, доктор права. Активний учасник національно-визвольних змагань, у період ЗУНР – член УНРади, співробітник державного секретаріату закордонних справ ЗУНР. У січні 1919 р. у складі делегації ЗУНР брав участь в урочистому проголошенні Акту злуки у Києві, з огляду на присутність на урочистостях іноземних дипломатів перекладав офіційні промови французькою мовою. Очолював дипломатичне представництво УНР у Лондоні. В 1921–1922 рр. – викладач Українського таємного університету у Львові. З 1923 р. проживав у м. Золочеві на Львівщині, де зай-

мався адвокатською практикою, активною громадсько-політичною діяльністю. Належав до ЦК УНДО; з 1930 р. – депутат польського парламенту. Засуджував репресії польського окупаційного режиму щодо українського населення Західної України. В 1931 р. від імені Української парламентської репрезентації в сеймі звернувся до Ліги Націй із рішучим протестом проти політики «пацифікації». Автор численних статей на правничу і суспільно-політичну тематику в галицькій пресі. Помер 15 липня 1933 р. у Золочеві.

Пісецький Олександр Купріянович – народився 27 вересня 1869 р. у с. Котузеві на Тербовлянщині. Активний учасник національно-визвольних змагань, у період ЗУНР – державний секретар пошт і телеграфу в першому уряді. Помер 1948 р. у с. Зеленому Гусятинського району.

Сеньківський (Сеньковський) Теодозій – народився 27 лютого 1900 р. у м. Тернопіль. У легіоні УСС перебував із 1917 р., вістун. У роки національно-визвольних змагань у складі УГА брав участь в українсько-польській війні 1918–1919 рр., учасник боїв за м. Львів; співорганізатор Студентської сотні УГА в Тернополі. Згодом воював у Наддніпрянській Україні, з травня 1919 р. служив у штабі С. Петлюри. Певний час перебував у польському полоні, після звільнення з якого в 1920 р. закінчив Тернопільську гімназію. Згодом навчався на медичних факультетах Українського таємного університету у Львові та університету в м. Грац (Австрія); доктор медицини. Працював лікарем у м. Сколе, Львові, на Бойківщині, де заснував філії «Просвіти», у м. Сольц (Польща) та Зборові. В 1944 р. емігрував до Австрії, а в 1949 р. – до США. На американському континенті продовжив лікарську практику в штатах Нью-

Джерсі, Нью-Йорк, Огайо та Пенсильванія. Провадив активну громадську роботу в українських товариствах і організаціях, зокрема у Філадельфії став співзасновником земляцького об'єднання «Тернопільщина». Помер 17 січня 1989 р. у м. Філадельфії.

Сидоряк Семен Дмитрович – народився 2 серпня 1870 р. у с. Воловці Горлицького повіту (нині Польща). Після закінчення Львівського університету вчителював у львівській і тернопільській гімназіях, відомий сокільсько-спортивний діяч. Активний учасник національно-визвольних змагань, у період ЗУНР – комісар (посадник) Тернополя. Пізніше працював професором Київського інституту обліку та розподілення, доктор біологічних наук. У 1935 р. був заарештований органами НКВС і наступного року висланий до Казахстану. Помер у 1947 р.

Славути Григорій – народився 12 жовтня 1885 р. у с. Розношинці Збаразького повіту, правник. Активний учасник національно-визвольних змагань, після Листопадового зриву 1918 р. певний час працював у Тернопільському повітовому комісаріаті, згодом як старшина УГА брав участь в українсько-польській війні 1918–1919 рр. Після еміграції займався громадською діяльністю в діаспорі. Помер 30 листопада 1970 р. у м. Пармі (США).

Чернецький Антін – народився 8 квітня 1887 р. у Бережанах. Навчався в Бережанській гімназії, де, ознайомившись із радикальною пресою, став членом таємного гуртка «Молода Україна», згодом у Віденській вільній робітничій академії. Визначний діяч Української соціал-демократичної партії, член і секретар її керівного органу. Секретар крайової професійної організації українських залізничників. Редактор і співредактор органів УСДП «Земля

і воля», «Вперед», «Професійний вісник». Активний учасник національно-визвольних змагань, у період ЗУНР – член УНРади, державний секретар праці й суспільної опіки у першому уряді. З 1924 р. голова Союзу українських приватних службовців, у 1925–1928 рр. – директор Пенсійного інституту приватних службовців у Львові. Наприкінці Другої світової війни змушений був емігрувати, спочатку до Німеччини, згодом – до Швейцарії. Помер у 1963 р.

Чикалюк Станіслав Михайлович – народився 12 грудня 1863 р. у селі Супранівка на Підволочищині. Випускник правничого факультету Львівського університету, доктор права. Працював адвокатом у Тернополі, був активним діячем місцевої філії «Просвіти», «Міщанського братства», низки інших українських товариств. У 1899 р. став засновником Повітового кредитового товариства, реорганізованого в 1904 р. у Подільський кредитний банк, член його дирекції до 1922 р. Брав активну участь у виданні газет «Подільський голос» (1904–1906) і «Подільське слово» (1910–1912). У 1904–1914 рр. – кошовий тернопільського «Сокола». З початком Першої світової війни переїхав до Австрії. В період ЗУНР – заступник комісара Тернополя. Після завершення національно-визвольних змагань продовжив у місті адвокатську та громадську діяльність. Помер 1926 р. в Тернополі.

Чумак Степан Васильович – народився 26 жовтня 1883 р. у Тернополі. Закінчив Тернопільську гімназію, а згодом правничий факультет Львівського університету, доктор права. Працював адвокатом у Тернополі. Був організатором Українських січових стрільців у Тернопільському повіті; в стрілецькому легіоні перебував із 1914 р., четар. Певний час завідував стрілецькою бібліотекою, служив

у штабній канцелярії. Мав серед стрільців прізвисько «Тато». В період ЗУНР – старшина УГА, прокурор Тернопільського окружного військового суду. В міжвоєнний час був відомим адвокатом, одним із організаторів господарського та громадсько-політичного життя української громади Тернополя. У 1922 р. обраний членом дирекції товариства «Міщанське братство», від осені 1923 р. – член керівництва «Подільського союзу кооператив» та «Подільської пасічної спілки». Був одним із директорів фабрики «Калина». Належав до керівництва місцевої організації УНДО. Під час Другої світової війни брав участь у роботі окружного Українського допомогового комітету, деякий час був головою міста. Влітку 1944 р. заарештований у Тернополі органами МДБ. Засуджений і відправлений у виправно-трудоий табір до Сибіру, де загинув.

УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ

Підписати на
один місяць
30 гривень на 3
місяці 84 гривні.
Умови друкуван-
ня оповістей:
На передній сто-
роні 6 гривень на
всередині 4 гривні
за 1 разок.

Щоденний, політичний, економічний і літературний часопис.

Неділя 4 Травня 1919 року.

Ч. I.

мстійна Українська Народна Республіка! Хай живе Бода Українського Трудового Селянства через Українські
Всеполітні Збори!

боберський ІВАН

тернопіль, парафіяльний костюл

ЩОДЕННИК

*boberŝkyj
ivcih*

Дня 26.XI.1918, вівторок, Тернопіль
Стрічаю Андрівського і Петра Мечника.

Дня 27.XI.1918, середа, Тернопіль

Спав я в кімнаті готелю разом з Мечником. Постіль вже залюднена насікомими. Вулицями йшли вояки з Великої України в французьких шоломах. На обіді їсьм в домі проф. Сидоряка, якого назначено комісаром міста, Кость Левицький бажає зайняти мене як начальника повіту. Лесь Кульчицький оповідає про Львів. Вечором списую роки про себе, щоб одержати степень четаря. Пишу в каварні. При вечері виджу Витвицького. Спати йду до готелю. Омлет на вечеру п'ять корон.

Дня 28.XI.1918, четвер, Тернопіль

Семен Магальяс оповідає про Волочиска. Бандрівський в готелю Подільським. Обід 22 корон. Йду до проф. Семена Сидоряка. Він оповідає, що Левицький Кость і Петрушевич полагоджують всі справи спільно. Порозуміваються із собою. При коморі з вуглем стоїть стійка.

Рано збудив мене десь о п'ятій годині спів. Одностайний, але дивний своєю мелодією. Щось східного вичуваю в тонах. Відділи йдуть вулицями. Допитався я, що це за пісня. Вона десь тепер відкісь залетіла; «Гей рости, рости, рости, рости, росто, руто-м'ято широко». В окружній команді написав я листа до Смаль-Стоцького і передав д-рові Петрушевичеві в готелі Пунчерта. Зимний коритар і зимна кімната. Петрушевич прийняв мене в нічних споднях і нічній сорочці. Тепер такі часи. Зайшов я до Костя Левицького. Вій сказав, що Вітовський оперся, щоб мене призначували до праці над повітом. Кость розповідав про брак гроша, про

це, що військо бере гроші собі, що хоче рішати. Мене ці замітки здивували, бо військо без видатків немислиме. Пішов я до Вітовського, предложив число «Діла», а Бубела казав мені написати акт мого іменування четарем. Вітовський прочитав грамоту, поправив щось і підписав, однак замітив: «Рада мусить згодитись». Коли я вийшов з кімнати Вітовського, Індишевський сказав до мене: «Це наш шеф штабу». Я не розумів, що він хоче, але доглянув я акт, що лежав на столі. Це було іменування з датою 28.XI. капітана генерального штабу Альфонса Ерле шефом штабу нашого війська. Низького росту мущина з рум'яним лицем, розумними очима, з трьома зірками на ковнірі. Переглянув переписаний німецький текст, доглянув випущене місце і справив його, Видно [?] Лунів, що власне увійшов, балакав своїм звичаєм про себе, про побут на Великій Україні і представив мене капітанові. Капітан питав за відзнакою на свою шапку. Лунів дав йому тризуба з Великої України, а капітан заложив собі на шапку рожку з тризубом. Я сказав до нього: «Es ist der Geist, der sich den Koerper baut. Wir haben nun den Geist, der Koerper muss gebaut werden». Відти на обід: 2 росולי, 1 м'ясо, 2 штрудлі, 22 корон. В магістраті справляв я тексти до друку. В друкарні порозумівався я із двома складачами і власником друкарні про друк першого числа «Вістника». Черенки Garmond і Сісего. Вернув я до жандармерії по чорнило, але там переносять папери до повітового відділу. Помагав я переставляти столи. Всюди польські написи, тут, у Східній Галичині. На вечеру два рази флячки по 5 корон, чай, 1 корона. 2 булки по 2 корони. Разом 15 корон. Вечера дорога, однак скромна. Я голоден.

О годині шестій замкнені всі доми, бо стан облоги. Треба показувати перепустку. Йду до

магістрату писати, але не можу запалити огня з вугля. В сусідній кімнаті голос від телефону. Там централь, яка лучить. В шафці в куті виджу звіт польського «Сокола».

Дня 30.XI.1918, субота, Тернопіль

Пильную друкарні, о 11-й йду до кравця, який пришиває звідки, що їх мені подарував Лунів. На обіді сиджу при столі з Бубелою і його женою. Говоримо по-німецьки, жартую. Лунів зачинає щось про жидів. Боюсь за його слова, бо жена Бубели жидівка. Дійсно гарно виглядає. В кімнаті головної команди пишу перевід «Явного приказу» (Offener Befehl). Йду з Лунівом до гостиниці на обід. Перший раз як четар із звідками на ковнірі. Лунів говорить про себе, що їде до Жмеринки.

Вечером відвідую Буцманюка. Поставив чай і оповідав про Підволочиська, як там приїздить поїзди зі сходу, як залога стації ставить скоростріли і розоружує цілі поїзди. Нечувані, потрясаючі, звірські події. Ганьбив Гірняка, а також Дигдалевича. Я пішов на вечерю до жандармерії: клюски з солониною, 2 чаї. На вечері є якісь дві пані. Деякі лишили їду. Вертаю до Буцманюка, укладаємо разом українські вислови для жандармерії.

Дня 1.XII.1918, неділя, Тернопіль

На вулиці виджу Луніва. Видно, ще не міг виїхати до Жмеринки. Йду до проф. Петра Карманського, вул. Крашевського, 7 по словар, йду на снідання до жандармерії, п'ю каву. Говорю з жандармом Майданюком про жандармські назви в службі, йду до гімназії по словар Желехівського, відтак з Карманським до редакції. Видає «Подільський голос», пише галасливі статті. Безкоровайний сидить при фортеп'яні і вигравас, хотяй війна довкола. Відношу сло-

варі до ратуша, а несу взірці на льва до гравера-жида, щоб зробив клішу льва до «явного приказу». Вступаю до каварні на чай і тістечка за сім корон. О годині 12-тій заходжу до світливця, щоб зробив мою знимку. Обід о 4-тій: росіл з хлібом, м'ясо, легуміна, чорна кава. Стрічаю Индишевського.

По полудню переписую вступ до «Вістника». Вступаю до готелю. Стрічаю високого Левицького, який пильнує французького делегата. Француз підозрілий, його авто в готелю. Йду до гостиниці на вечеру: росіл, зрази, чай, 10 корон. Говорю з Бубелою в його кімнаті в готелі Подільським. Толкую текст для жида-інтенданта. Дістаю тисяч корон з рук Бубели як гріш «виряд». Панчак телефонус до Золочева. Маю тепер відпровадити складачів з друкарні домів, інакше не перейдуть. Беру кріс на плече і йду з ними.

Дня 4.XII.1918, середа, Тернопіль

Служба при телефоні припала нині на мене. Від 6–12 перед полуднем. Получення, переказування, зголошування. Чортків неспокійний. Вечером відпроваджую знову складачів темними вулицями з друкарні домів. Непривітно.

Дня 5.XII.1918, четвер, Тернопіль

Кліша з львом до «явного приказу» вже готова, складачі можуть викінчити друк. Гарасимович, говіркий, рухливий, обговорює з Бубелою військові побори. На вечерю лазанки з кашею смакують дуже ворожо. На двірці питаю вечером, коли йде поїзд до Станіслава. Старшина відповідає: «Завтра між 3-тою та 4-тою. Так тепер подають час для поїздів.

Дня 6.XII. 1918, п'ятниця, Тернопіль

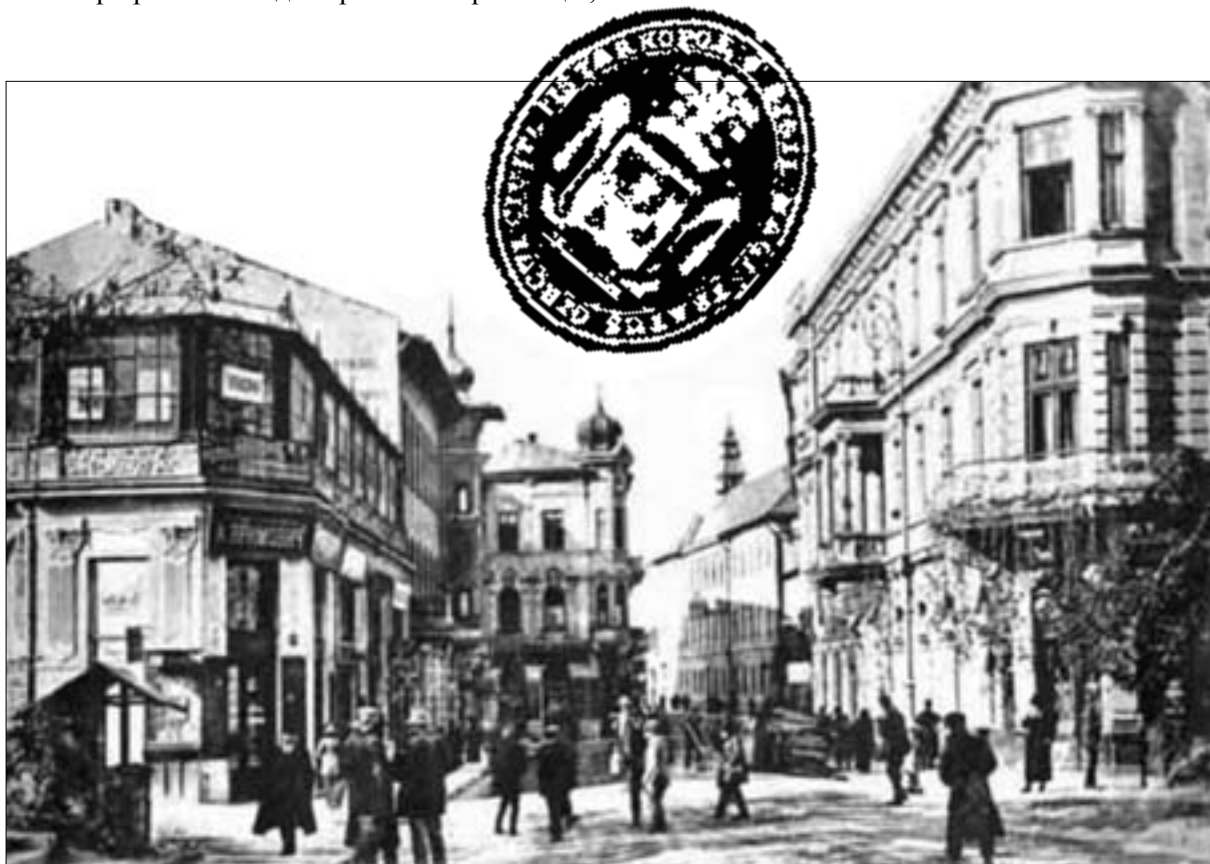
Одержав я світлини, але затемні.

Рано пакував я акти, в Секретаріаті написав я явний приказ для себе. В друкарні полагодив я нафту для складачів. На обід фасолева зупа, тяжкі шніцлі, якась легуміна з хліба. Панейко і Перфецький не дістали їсти. Не стало. Чекаю на Бубелу, не приходить, Магальяс підписує явний приказ. На станції кажуть, поїзд їде о 5-тій, потім ніц, їде о 8-мій, но, ніц, їде о 11-тій. Йду назад до Секретаріату, опісля назад на дворець. Інженер Гринів оповідає про Київ і про німців,

які шкодять нам своїм «нейтральним» поведінням.

Є Вітовський і Кость і чета школярів. Вітовський показує плян сталих поборів, а також побори для боєвиків. Каже, що вишле мені цей текст до Станіслава кур'єром.

На двірці пишу скаргу на інженера Фільваркова, бо не пильнує так званого «гайцу» і машиністів. Ніхто не хоче його підігнати, але хтось мусить. Пишу в книзі жалоб. Чи це щось допоможе?

тернопіль. вулиця 3 мая. 1900-ті

Дня 7.XII.1918, субота, Тернопіль

З двірця виїхав поїзд аж о 3-тій попівночі. В одній переділці їхав я з проф. Гаванським. В Ходорові стрічаємо на станції четара Девосера і ще одного четара. Мають дев'ять стрільців, розоружують поїзди і збирають «добич». «Міліція» не хоче слухати.

Дня 21.XII.1918, субота, Копичинці

Шипайло висів в Чорткові, я висів в Копичинцях і чекав на поїзд. Інші вояки також. Але сталось так, що ніхто не заповідав приїзду і від'їзду поїздів і мій поїзд забрався без мене. Така нечемність поїзду все гніває, але опісля не жалував я. Бо запізнався з Копичинцями. На двірці стрінув я С. Прідуну в куртці кіннотника із золотим шнуром на грудях, в жовтих халявах, черевики з острогами, на голові кучма із синьо-жовтою кокардкою. Він каже по привітанню: «Я був тут командантом двірця, але тепер ним я не є, але четар корикора. Я маю тут процес. А знаєте, на що я ношу остроги? Щоб мене цивілі боялись. Я маю тут з ними до діла. Шахнович, Кривцун, він кривий на одну ногу, хотів мене перекупити, але я не дався». «О що ж ходило?» – питаюсь. Говорить дальше скоро, уривисто, сильно: «Ходило о нафту. Я мав пустити нафту дальше через Копичинці. Шахнович обіцяв мені 20.000 корон, я не прийняв. За це тепер йде слідство, яке веде Шипайло. Кривцун в холодній. Петрицький, посол, також тут замішаний. Петрицький скаржився на мене у окружного команданта Оробка в Чорткові. Назвав мене диктатором». Прідун розповідав пригоди з цими людьми. Чути було з його слів, що власть ошоломила його і він поняв її в дуже широких межах. Вимагав много від других, хочай від себе так много не вимагав. Оповідав про це, як розоружував поїзди, що йшли через

Копичинці, і стягав з транспортів гроші. Вишукував в поїздах українців, питав їх, хто відповідає за гроші і везе із собою, хто є «ліквідуючим», хто є скарбником. Тоді приступав до цього військового і казав видати скарбові гроші. Військовий скарбник Тавбе, жид, видав 52 тисячів корон державного гроша.

Обід замовив для мене у гостинника на двірці. Я заплатив військову ціну 6 корон за юшку, печеню і легуміну. Прідун платив вино для себе і для мене. Оповідав живо про своє «пановання» як командант двірця над округом. Назвав себе раз в приказі командантом полку, дав мені читати приказ до мешканців, яких ставляє в стан облоги. Текст, неначе великого полководця, гримить і лискає. До кімнати, де ми говорили, приходив начальник двірця, бо це була його кімната. Прідун пояснив мені, що цей начальник то греко-католик, українець, жінка його полька, двох синів має в польських легіонах. Хотів би я знати, чи живе де поляк, якого жінкою є українка, а сини в українськім легіоні. Спідниця каламутить українську воду. Говорив зі мною, заїкується. Поміг Прідуніві здержати транспорти нафти, які йшли під фірмою «Сільського господаря» на особистий хосен Петрицького. Я слухав, що оповідали, і не знав, чи вірити, чи не вірити.

Прідун завіз мене саночками до повітової команди, де запізнався я з поручником Мильком. Прідун тішився дуже буланними кониками, що шпарко гнали в гору до міста. Купив їх за 200 корон. Казав мені глядіти на Куца і на Ганку, як біжать, пояснив однак жалібно, що мусить піддати їх на жадання Окружної команди. Під вечір обвіз мене Прідун по Копичинцях, щоб ми разом оглянули містечко. Лежить на горі. Сніг вкриває вулиці і доми і лише на весну можна би побачити, що там під снігом. Напев-

но не пахне. Я був змучений по вимученій ночі, ліг на ліжко на станції і заснув, неначе камінь. Не п'ю много, а тут прийшло ще раз пити вино, бо теперішній командант корикора бажав зазначити свою гостинність.

До Копичинець приїхали вечером сальонкою міністерства залізниць Мірон і д-р Лев Бачинський, посол, однак я з ними не говорив.

Дня 22.XП.1918, неділя, Копичинці – Тернопіль

Раненько поїхали вони сальонкою до Гусятин, а поїздом від Чорткова над'їхав д-р Іван Макух. Прийшов до кімнати, де ми говорили,

і привітався з нами. Я сказав: «Вітаю пана секретаря». Макух на це: «Я вже ним не є». Питаю: «Як же ж то?» Макух відповідає: «Війна. Тепер треба на всім розумітись».

Випив я каву, заплатив за каву і булку чотири корони і поїхав з двома вояками, що їхали як кур'єри. На 2-гу пополудні дістався я до Тернополя. Зайшов я до повітового відділу, але там тепер жандарми. Військовий Секретаріат вже в гімназії, якась зміна. Шефом канцелярії став Тимцюрак. Запровадив пресове бюро, що подає вістки радіом. Тут працюють Кривецький, Ткачинський і ще один ясноволосий, з високою, кучерявою чуприною. Тимцюрак пояснив

тернопіль. вулиця 3 мая. 1900-ті

мені, що попри пресове бюро він має намір провадити розвідку про ворога. Цей плян зміняє мій начерк «Письменничого відділу», який затвердив був Вітовський, коли я йому свого часу предложив. Пресове бюро належить до Письменничого відділу, а розвідку треба поставити окремо. Тимцюрак подивився на плян і сказав, що це рішиться пізніше. Сказав мені: «Неохотно веду канцелярію, бо це непродуктивна робота. Я волів би мати якусь іншу роботу». Я порадив йому, щоб написав правильник головної канцелярії, а взяв в руки розвідний відділ, коли його це займає.

Магальяс звернув мені увагу, що можу у нього переночувати. Має елегантний pokій у адвокатського конципієнта, жида. Я користав із запросин і спав у Магальяса.

Дня 23.XII.1918, понеділок, Тернопіль

Рано пішов я до директора реальної школи Тройнара, в котрого будинку міститься наш Секретаріат, щоб отворив бібліотеку на писальню Письменничого відділу. Сторож Ягода утішився, що є Боберський. Відки він мене знає, не маю поняття. Оповідав і про учеників, що за час його служби вчилися і вирости, та вийшли в люди. Хвалив директора Томашівського, бо боронив учеників, менше говорив про директора Штеленца, хвалив давні часи, просив, щоб я до нього зайшов. Цей шкільний слуга із своїми споминами про учеників, які виростили під його очима, здивував мене. Він запровадив мене до директора Тройпара. Низького росту, нудне шкільне лице, прижмурені очі; занепокоєний моїм приходом: «Cieszę się że to pan Boberski. Znam pana ze Lwowa. Pan germanista, zajmuję się gram i sportem. Ma pan oryginalne pomysły. Pan Zagajewski opowiadał mi o tem». Говорив, говорив, а я дав йому нарочно виго-

воритись, щоб затопити його в українській ополонці. Коли вже скінчив і очікував, щоб я відозвався до нього в польській мові, промовив я до нього по-українськи: «Пане директоре, приходжу в імені Військового Секретаріату прошу дозволити, щоб можна ужити бібліотеку за бюро для одного з відділів, а це для мого відділу. Все лишиться в порядку, ніхто не ушкодить ані не забере нічого». Його лице споважніло ще більше, бо видно відчув студену воду на своїй голові від українських слів. Мені знову було весело, що можу до ляха-директора промовити на своїй землі по-українськи. «Nie mogę zezwolić, aby bibliotekę używać za biuro. Tam są szafy i książki». Я пояснив йому, що це письменничий відділ, що працюють в нім самі інтелігентні люди і не рушать ані одної картки. Я говорив спокійно, дуже ввічливо і тоном просьби, щоб його розоружити. Пристав в кінці, коли я сказав, що відвічаю особисто за цілість салі і книжок. Говорив зі мною опісля може з годину. Зміряв до цього, щоб «Prawa mniejszości były szanowane», «żeby nie było imperializmu», «robię teraz napisy tak: ruski napis na górze, a polski na dole». Він говорив більше, я відповідав менше. Він по-польськи, я по-українськи. Я сказав між іншим: «До рівноваги прийде, противні сили вирівнюються з часом». Він успокоївся, і я відійшов з ключем від бібліотеки.

Інтендант Сивак приділив мені нині дванадцять пачок тютюну і фляшку вина, хотая не курю і не п'ю, розуміється, алкоголю, бо воду п'ю. Але «це належиться» сказав Сивак, усміхаючись. Має приємну, добродушну усмішку і схиляється прихильно. Рахунковець Юшак, що пригадує мені кремезного Лошніва, пригадав, щоб я предложив грамоти з дороги, а дістану видатки назад. О годині 3-тій пополудні ходив я до д-ра Голубовича і здав йому звіт з моєї

подорожі. Розмова зійшла також на герб. Д-р Голубович висказався, що лев в українському гербі має йти в лівий бік видця. Виджу Перфецького, більше нікого із секретарів.

Кость Левицький, кажуть, хорий, а при тім розповідають, що полагодив якусь справу з нафтою на свій хосен. Можливо, але чи Кость Левицький має опинитись цілком без феника в кишені? В передпокою до бюро Голубовича чекають різні купці-жиди, синок Юліяна Левицького, директора гімназії, майструє щось при телефоні.

Вечером побачив я Вітовського, як переходив через бюро. Налягає на ногу, нога нездорова ще з часів Легіону. Вітовський мав нараду

з угорською місією, яка хоче досягнути, щоб на нашій просторі не розоружовано мад'ярських відділів. Ага – у Голубовича застав я д-ра Козакевича, мого знаомого з університету в Градці, він лічить Бурачинського. Просив прийти до нього на вулицю Качали ч. 12.

Пишу це в салі, де є головна писальня, стоїть стіл, накритий зеленим сукном. Хорунжий від телефону спить.

Дня 27.XII.1918, п'ятниця, Тернопіль

По вечеру ходив я до Епштайна. Там був Ярослав Олесницький, Пісецький, Доманик, говорили про секретарів і розповідали, як вони

тернопіль. вулиця 3 мая. 1900-ті

проводять свою роботу. Злука з Великою Україною порішена. Але не проголошена ще. Весь уряд має перенестись до Станіславова. Олесницький їде до Румунії, до Яс, щоб нав'язати зносини з Румунією. Говорить, що румуни готові з ним так обійтись, як українці обійшлись з Віллємсом, якого інтернувано тут, в Тернополі. Інтерновані перебувають тут два російські духовні. Вечера: росіл, теляча, чай і булка, коштувала 11 корон. Герасимович вернув з Києва, привіз часописи, розповідав про розмах і роботу. Розмах дають тамошні українці, а роботу галичани. Я підводив Доманика домів.

Дня 28 XII.1918, субота, Тернопіль

Яцура приїхав, забрав хемікалія і папір до копійовання. Кривецький ходив до команди повитягати книжки з горба паперів. Ціле передполудне поправляв я текст ветеринарїйного референта Бородієвича про коні.

Вечером переписували ми іменовання. Паліїв пригадує різні імена, чи вони є в іменованню. Бородієвич не піднесений до вищого степеня, бо зле вислав амуніцію, не написав, що має йти до старого села.

Скляренка бачив я нині. Розповідав, що Львів вже здобутий.

Я купив півкіла яблук за 6 корон для його жени. Паліїв сказав, що Павленко невдоволений Грицем Коссаком, але Іван Коссак іменованний отаманом. «Дивний скок» Паліїв, що причинився ділом до успіху перевороту у Львові, йде з хорунжого лишень на четара. Допізна переписую іменовання. Потрібна велика увага, щоб не переочити або не помилити. Бубела зганив Скляренкіса за його балаканину, що Львів здобутий. Язиком здобувати легко.

28.XII.1918. Тернопіль

Почув я від Дм. Паліїва, що Гр. Коссака ген[ерал] Павленко усунув.

Дня 29.XII.1918, неділя, Тернопіль

Приїхав Модест Гриневецький як хорунжий з Бережан по шкіри і по сірники. Не дістав нічого. Він працював свого часу у Боевій Управі у Відні як зарядець продажі видань. Тепер блідий, із запалими очима. Я запросив його на снідання. Хочє дістатись до Відня, щоб полагодити різні свої справи. Це мене розвеселило, бо війну не можна перенести із собою до Відня.

Порядкуємо іменування 12-та година вночі, йду спати. Злі вісти були нині. Мигаляс сказав: «Наші розбігаються».

Дня 30.XII.1918, понеділок, Тернопіль

Не маю часу говорити з Гриневецьким. Треба впорядкувати іменування. Кожна ошибка принесе шкоду, як граната. Пачковський щось пише і йде до Вітовського, щоб предложити свої думки. Предложив я Бубелі поправки до його вступної статті. Вечерю в гостиниці Якуба і виджу там угорську місію. Видаю на вечерю 22 корон. То гарна ошадність!

На обіді застав я в манежі Прідуна. Запросив, щоб переїхатись з ним його шпаркими кониками. Цінить їх нині на 6.000 корон.

Кривецький каже до мене: «Кімната бібліотеки спокійна. Книжки не воюють із собою. На полиці маємо лишень два вистрілені набойі». Відповідаю йому: «Вербени на вікні не знають також нічого про облогу Львова».

На телеграму з Винниці із запитом, що нового, відповідає Паліїв: «Положення погане, поміч потрібна».

Дня 31.XII.1918, вівторок, Тернопіль

Мучуся даліше над текстом іменувань. Всі дають свої замітки і доповнення. Труднощі справляє поділ війська на окремі частини. При кожному треба точно вписати, куди належить в службі. Не сміє бути помилки: II ПУСС – II Полк Українських Січових Стрільців, II ПС – II Полк стрільців, ГРМП – Гарматний полк, ГРМ-СТП – Гарматний Станіславський полк, ПДОР – Полк Дорошенка, ПKNЛ – Полк князя Льва, ПМАЗ – Полк Мазепи, Ж – Жандармерія, ЛЕТВ – Летунський відділ, НКУВ – Начальна Команда Українських військ, ДЕСВ – Державний Секретаріат Військових справ і багато ще інших частин. Санітарний референт д-р Ростис-

лав Білас домагається доконче, щоб опустити слово «лікар» при титулах лікарів. Хоче, щоб в цей спосіб зрівняти лікарів із старшинами від піхоти, кінноти, пушкоти.

По обіді прошу Ткачинського на чай до цукорні. Кальнишевський викликає знімку церкви, яку я робив в неділю з Магалясом. Гольдманн ще не зробив печатки.

Перед полуднем стрінув я Вітовського перед дверима Секретаріату, на першому поверсі. Запитав про «Вістник». Пояснюю: «Текст в роботі, перевіряю з кожним референтом іменування і розміщення людей». Сказав: «Вістник» з іменуваннями треба видати пізніше, передше видати інше число з наказами до праці». Власне

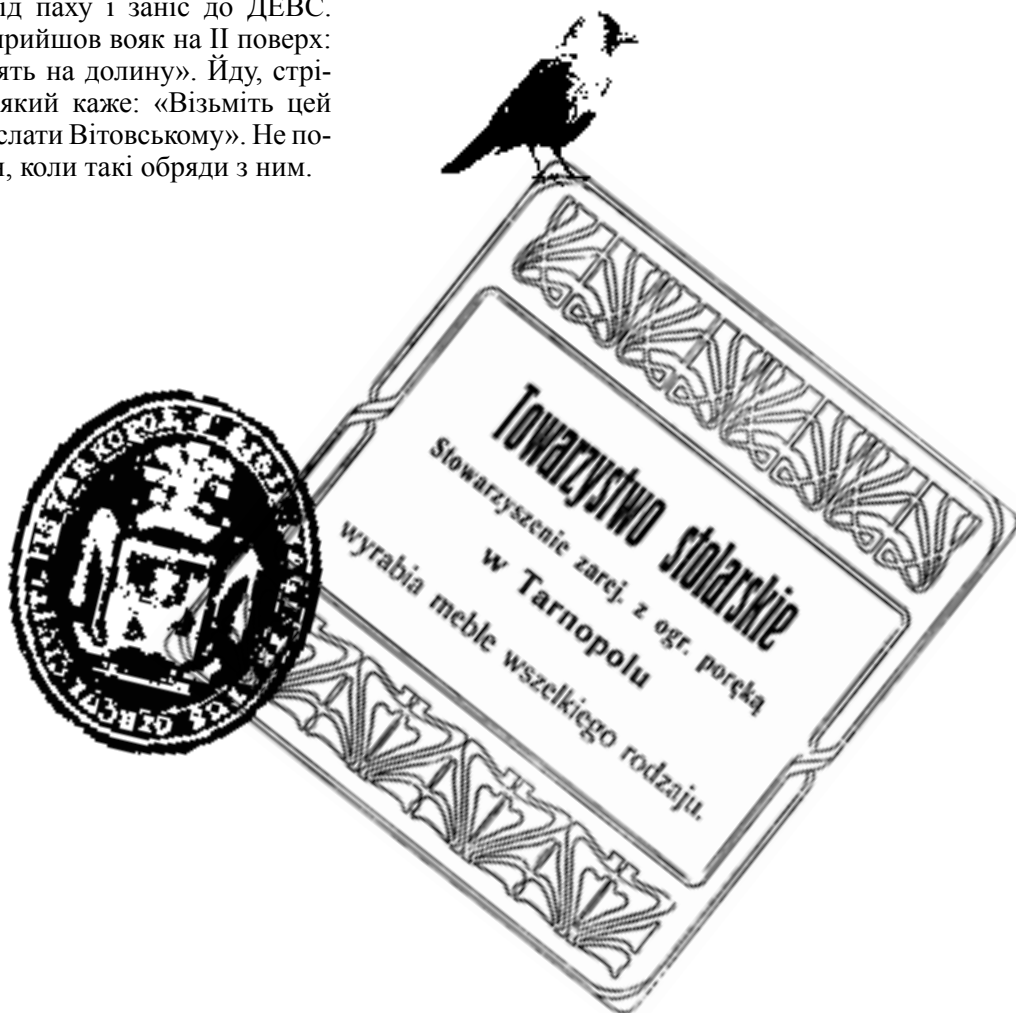
тернопіль, вулиця 3 мая, 1900-ті

переходив Витвицький і сказав: «Поїзд їде о 12-тій». Це поїзд, котрим секретарі виїждять до Станіслава. Вітовський поїхав однак перше до Стрия, бо там якісь неугодовання між своїми. Жиди і поляки також неспокійні.

Провірюю далі іменування. Йду на вечеру, а з вечері з Панчаком, референтом від старшинських степенів до Епштайна на перекуску: один чай, одно жар-вино, один хліб, півбулки. Звідтам перейшли ми до друкарні. Сам друкар Степко печатав перше число «Стрільця». Я взяв 1000 примірників під паху і заніс до ДЕВС. Ледве я зняв плащ, прийшов вояк на II поверх: «Пане четарю, просять на долину». Йду, стрічаю Герасимовича, який каже: «Візьміть цей ключ, щоб його переслати Вітовському». Не появившись, що це за ключ, коли такі обряди з ним.

З Волочиск заповідають телеграмою приїзд сімох старшин. Вояки беруть в мішок дров і несуть до Подільського готелю. Пишу це в салі із зеленим столом. Три лампи горять, булавний числить належитости. Година 11.30, йду спати.

Боберський Іван. Щоденник 1918–1919 рр. / Упорядник о. Юрій Мицик, д-р істор. наук, професор. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – С. 80–84, 96–101. Надав Петро Гуцал

любомира боицун

тернопіль, парафіяльний костюм

родина
барвінських

Любомирська
бойсун

Помітне місце у літописі Тернопільщини і Тернополя посідає гілка древнього роду, яка починається від священника Григорія Барвінського, який був душпастирем спочатку у Баворові, згодом у Шляхтинцях, а відтак і в сусідніх Курниках і Лозові (всі села Тернопільського району). У родині отця Григорія і його дружини Доміцелії (з Білинських) народилися брати Володимир, Іван, Іполит, Олександр та Осип Барвінські. Іван та Іполит відомі на Тернопіллі як священники та культурно-громадські діячі на ниві українства. Володимир Барвінський увійшов у історію як громадсько-політичний діяч, публіцист, письменник, критик, юрист та видавець. Він активно працював у багатьох українських громадських об'єднаннях, а з 1880 року був співзасновником і першим редактором львівської газети «Діло». Володимир Барвінський дуже рано пішов із життя, у 1883-му, маючи усього 33 роки. Найстарший брат, Осип Барвінський, був священником і вбачав своє завдання у культурно-просвітницькій праці на благо простого трудового люду.

Із Тернополем найтісніше пов'язана постать сина о. Григорія Барвінського – Олександра – чільного представника цієї гілки старовинного роду, діяльність якого у советські часи була спотворена і викреслена із української історії. Народився О. Барвінський у селі Шляхтинці (тепер Тернопільський район) 8 червня 1847 року. Як учень тернопільської гімназії (1857–1865) він брав активну участь у діяльності таємного українського патріотичного учнівсько-студентського товариства «Громада». Після закінчення гімназії Олександр став студентом філософського факультету Львівського університету (1865–1869). Вже у студентські роки він знайомив тернополян із віщим словом Тараса Шевченка.

Із 1871-го О. Барвінського призначено старшим учителем учительської семінарії у Тернополі. У ці роки він плідно трудиться на ниві суспільно-громадського життя міста. У фондах держархіву Тернопільської області збереглися його автографи як члена-засновника товариства «Руська бесіда» (з 1913-го – «Українська бесіда») і «Просвіта».

Як один з ініціаторів Тернопільської філії «Просвіти» О. Барвінський дбає про створення осередків товариства у навколишніх селах, часто приїжджаючи туди і виступаючи із доповідями. Ось лише окремі приклади тематики виступів педагога-патріота у 1883 році. Староміщина – «Про збагачення народу самодопомогою у товариствах» та «Про життя і значення Т. Шевченка», Цебрів – «Погляд на історичний розвиток українського народу і про значення читалень для його подвигнення», у Чистиліві – «Про долю українських селян від прилучення Галичини до Австрії аж до скасування панщини». Усіх їх не перелічити. Основне – О. Барвінський прагнув нести у народ світло знання, будити його національну свідомість. Тернопіль залишив помітний слід не тільки у громадському, а й в особистому житті Барвінського.

30 квітня 1874 року у родині учителя учительської семінарії народжується дочка Ольга (у заміжжі Бачинська), яка стала педагогом і громадською діячкою, співзасновницею товариства «Українська захоронка», активною учасницею жіночого руху в Галичині. У час Другої світової війни вона емігрувала у Канаду, де продовжувала громадську діяльність.

З Тернополем пов'язані й сумні сторінки в житті Олександра Барвінського: у 1877-му помирає його перша дружина Софія. Улітку 1879 року він одружується вдруге із Євгенією з Любовичів. Завдяки старанням О. Барвінського та

його дружини, хорошої піаністки й диригентки, товариство «Руська бесіда» стає не тільки товариським, а й національним осередком місцевої інтелігенції.

Євгенія Барвінська з допомогою о. Амвросія Крушельницького організувала жіночий і чоловічий хори. Товариству сприяв о. Осип Вітошинський зі своїм селянським хором із Денисова. Успіх вечорів у «Бесіді» ставав все більшим. Бувало й так, що значна частина публіки залишалася без квитків. У 1880 році за участю А. Вахнянина і львівської «Лютні» Товариство влаштувало перші Шевченківські вечорниці.

У Тернополі 15 липня 1880 року у Барвінських народжується син Богдан, що й зафіксовано у метричній книзі тернопільської греко-католицької парафії. В історію української культури Богдан Барвінський увійшов як історик, архівіст, археограф, бібліотекознавець і педагог. Історію він студіював у Львові в М. Грушевського. Продовжував навчання у Віденському та Берлінському університетах. Брав активну участь у діяльності наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ), був професором Львівського таємного університету. Богдан Барвінський – автор багатьох розвідок з історії України. Серед них «Історія українського народу», перевидана у 1991-му в Тернополі, «Оповідання з рідної історії» тощо. Останні збереглися у фондах бібліотеки держархіву і могли й сьогодні прислужитися справі виховання молоді.

У 1881 році у подружжя народився ще один син, Роман. Він успадкував від матері талант художника. Роман закінчив Краківську академію мистецтв, але малював тільки для себе. Закінчивши Львівську політехніку, він заробляв на хліб як залізничний інженер.

20 лютого 1888 року в Тернополі у родині Барвінських з'явився на світ маленький Василь-

ко, якому судилося стати відомим композитором, піаністом, музикознавцем, педагогом та громадсько-політичним діячем. Його хрещеними батьками стали викладач гімназії Петро Левицький і Матильда Левицька. Син успадкував таланти матері й батька. Судилося йому бути й делегатом Народних Зборів Західної України у 1939-му, професором і ректором Львівської консерваторії у 1939–1941, 1944–1948 роках та пройти через пекло ГУЛАГу і забуття. Реабілітація прийшла аж після смерті, у 1964-му. Аж у незалежній Україні ім'я композитора та його твори стали повертатися до людей з допомогою української діаспори. Увіковічена його пам'ять у рідному Тернополі меморіальною дошкою.

Було в сім'ї Барвінських ще двоє дітей: наймолодший Олександр – відомий у Львові лікар, і дочка Олена-Галина.

Але повернімося до діяльності Олександра Барвінського у Тернополі. Як шановану людину у 1885-му його обрали радним (депутатом) міської ради, а в 1888-му – членом повітової ради.

О. Барвінський із допомогою М. Лисенка і П. Куліша став піонером у підготовці українських шкільних підручників. Спричинився він також до запровадження у практику народних і середніх шкіл фонетичного правопису, змодифікованої кулішівки, що й стало остаточним ударом по москвофільству в Галичині.

У 1888 році Олександр Барвінський переїхав до Львова, де продовжився злет його кар'єри. Він – посол Віденського парламенту і Галицького сейму, член Крайової шкільної ради. У своїй діяльності О. Барвінський прагне вийти за межі Галичини і підтримує зв'язки із тогочасними найвизначнішими громадськими діячами Великої України: В. Антоновичем, Т. Рильським (батьком М. Рильського), О. Кониським, І. Нечуєм-Левицьким, М. Старицьким й особ-

ливо з М. Лисенком та П. Кулішем. Він не раз їздив на Наддніпрянщину, нав'язував контакти з українськими громадськими діячами Буковини. Як політик він широко повірив у можливість українсько-польського порозуміння в Галичині, так званої «нової ери», що дало привід звинувачувати його в угодовстві. Однак, переконавшись у неможливості позитивного налагодження українсько-польських взаємин, він перейшов до опозиції. Влучно про це сказав Богдан Лепкий: «Угодовим був Барвінський до якоїсь міри у способах, а ніколи в цілях та устремліннях. Від молодості до нинішнього сивого волоса був

українцем-самостійником, народовцем у найкращому значенні цього слова».

У першому уряді ЗУНР О. Барвінський очолив Державний секретаріат віросповідання і тимчасово – Державний секретаріат освіти. Цей крок ще раз засвідчив його ставлення до української державності.

Як посол Галицького сейму та член Крайової шкільної ради Барвінський обстоював право на відкриття української державної гімназії в Тернополі. Перший український клас цього нового навчального закладу було відкрито при існуючій польській гімназії 15 жовтня 1898 року.

тернопіль. руський банк. 1900-ті

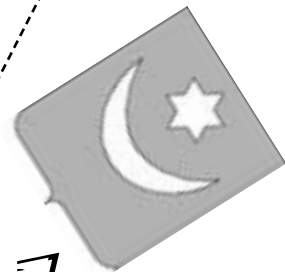

богдан остан юк

тернопіль, вулиця 3 мая, 1900-ті

пантелеймон
куліш
у тернополі

*bohdan
ostapjuk*

Пантелеймон Куліш, письменник, літературознавець, критик, історик, сучасник і приятель Шевченка – під час своїх поїздок до Праги та Відня двічі відвідав Тернопіль. Про його перебування в Тернополі згадує у своїх цінних спогадах «Спомини з мого життя» (Образки з громадського і письменницького розвитку Русинів в 70-х роках минулого сторіччя) професор Олександр Барвінський, визначний педагог, автор численних наукових праць, політик. У розділі «Перша моя лична стріча з П. Кулішем» пише Барвінський ось що: «В квітні 1869 р. звернувся я до д. Лисенка, що проживав тоді на музичних студіях у Липську, з просьбою про поміч в спорудженні Руської Читанки для вищих гімназійних кляс» (Част. 2, стор. 3)¹.

Лисенко переслав цього листа Кулішеві, який у той час проживав у Празі, де працював над перекладом Св. Письма. З того часу почалося оживлене листування з Кулішем, яке тривало 21 рік. У додатку до спогадів помістив Барвінський два листи від М. Лисенка і 68 від Куліша. Ті листи є цінним джерелом для дослідів нашої літератури, вони характеризують самого Куліша як великого знавця і критика нашої літератури того часу.

«Однак хоч П. Куліш, – пише Барвінський, – подав у своїх листах до мене стільки цінних і влучних заміток про наше письменство, все ж таки гарячо бажав я, лично (особисто) пізнати того, що тоді кермував українським рухом, а також галицьким Русинам пособляв у народнім і письменницькім розвитку» (там же). «Ці бажання висловлював я в листах, писаних до П. Куліша в Прагу, і наше бажання не остало без успіху. Склалося так, що замість вертатися з Праги через Варшаву на хутір Мотронівку, випало Кулішеві їхати додому на Броди. Тим-то

закликав він мене спершу приїхати у Перемишль, а відтак у Золочів, але наостанку рішився їхати на Підволочиська. По дорозі задержався Куліш у Тернополі і наспів там на сам ярмарок св. Анни 26 липня. Під цю пору були всі заїздні доми так переповнені, що він не найшов ні одної кімнати, де б можна було переночувати, і всю ніч просидів у касині» (стор. 4).

Досвіта 27 липня 1869 р. приїхав Куліш до Шляхтинця. Жидок «фіякерник» примістив Куліша в корчмі, звідкіля Куліш написав карточку до Барвінського, повідомляючи його про свій приїзд. Барвінський не застав Куліша в корчмі, бо тим часом він перенісся до сусіднього господаря Павла Кісіля, який відступив йому кімнату. Саме там привітав Куліша Барвінський і забрав його на приходство. «Ми примістили гостя, – згадує Барвінський, – в окремій кімнаті за світлицею, з вікном, зверненим до саду і виглядом на кількасотлітній крилатий ясен, а з-поза саду розкривався вигляд на ставок з туркотливим млином і громаду старезних сосон за ставом на пригірку. Ми просили гостя, щоб відпочив тут після безсонної ночі і трудної подорожі, однак, опинившись серед такої сільської ідилії, не схотів Куліш теряти часу на відпочинок, а відсвіжившись трохи, вийшов під каштани перед хатою... Тут засів Куліш побіч мого вітця посеред нас трьох (тобто ще двох братів Барвінського – Осипа і Володимира), а за сніданням, котре мама зараз подала, розвела сердечна і широка гутірка. Куліш очарував нас усіх зараз на перший погляд. Тоді якраз добігало йому 50 літ життя. Його красива, більш як середнього росту стать, все трохи похилена, очевидно під впливом письменницької праці, його мило, принадне лице з високим чолом, бистрим зором і легко звисаючим козацьким вусом, його милозвучна, сердечна, тепла

і привітлива мова здобули відразу для нього всі наші серця, ми почувалися собі зовсім рідними» (стор. 5–6).

«Утомлений безсонною ніччю і цілоденною з перестанками працею над моїм рукописом Читанки, пішов Куліш скоро на спочинок, щоби вранці встати і вибратися в дальшу дорогу на Підволочиська (стор. 12). В Тернополі замовили ми для Куліша місце в поштовім возі до Підволочиськ, а до від'їзду ще поступили на чашинку до цукорні Енгельфельда і тут ще погугурили трохи з собою. Нам жаль було розставатися з тим, що вказував нам своїм великим знанням і досвідом дорогу і способи народної роботи, до котрої у нас тільки що підростали крила, до котрої більш було у нас охоти і доброї волі, як умілости (стор. 13). З важким серцем розпрощалися ми сердечно з Кулішем, коли наспіла хвиля його від'їзду, а наш гість промовив ще на прощання: «Прощайте, мої дорогі барвіночки, підростаєте та трудіться для добра безталанної України!» Ми ж просили не забувати нас і не відказувати помічної руки нашої Галичині і нашим щирим, хоч ще так недоладним, молодечим змаганням на народній ниві» (стор. 14).

Одинадцять років пізніше, 23 листопада 1880 р., приїхав Куліш вдруге до Тернополя. У листі з 12 жовтня 1880 р. писав він Барвінському, що збирається із своєю дружиною відпочити у Відні (там бажав він разом з д-ром Іваном Пулюєм далі трудитися над перекладом Св. Письма), і заповідав, що «не минемо й Вашої чесної домівки» (част. 2, стор. 150). В наступному листі з 9 листопада 1880 року повідомляв Куліш, що приїде сам один, бо «Пані мусить доглянути господарства». Барвінський,

який у той час був професором державної семінарії в Тернополі і мешкав там з жінкою і дітьми, запрошував Куліша заїхати просто до його хати. Куліш радо на це згодився, пишучи: «Коли у Вас є де переночувати, то в смак і наговоримось» (там же).

20 листопада 1880 р. Барвінський одержав від Куліша олівцем писану картку з першої залізничної станції Плиска біля Мотронівки, у якій Куліш повідомляв, що ночуватиме в Києві, а 21 листопада виїде до Тернополя. Він просив Барвінського дождити його на залізничній станції. Однак поки Барвінський одержав цю картку, мусив піти на конференцію вчительської семінарії. Увечір 23 листопада 1880 р. приїхав Куліш до Тернополя і, не побачивши Барвінського на станції, заїхав до готелю Пунчерта. З готелю вислав післанця до Барвінських повідомити про свій приїзд. Дружина Барвінського вислала зараз свого сина Володимира, щоб цей забрав Куліша до їхнього дому. Однак Куліш написав листа до дружини Барвінського:

«Високоповажаній Пані Добродійці Барвінській до рук подати. Воно й гаразд так сталося: бо приїхав я такий сонний, що не зміг би Вас до ладу й привітати. Спасибі за Ваше ласкаве слово. Жду пана Олександра, а тим часом напишу листи та піду слухати Божої Служби.

1880 листопада 23.

Щиро до Вас прихильний
(Тернопіль) П. Куліш»
(част. I, стор. 286-7)

Вернувшись з конференції, Барвінський пішов до готелю Пунчерта привітати дорогого гостя і забрати до свого дому. «Хоч під тягарем віку він трохи похилився, і очевидно дорогою був утомлений, не втратив тої давньої живости,

яку виявляв під час першої нашої зустрічі в Шляхтинцях перед одинадцяти роками» (Част. 2, стор. 152).

«Після вечері, – згадує Барвінський, – засіла до розмови й моя подруга і заспівала йому з супроводом фортеп'яну між іншими «Ой чого ти почорніло, зеленєє поле», а коли ще Куліш вперше дізнався, що цю композицію Лисенко присвятив йому, оживився він і неначе би помолодшав, та й сон його допізна не брався після такої трудної дороги. Довго ще розмовляли ми троє, поки Куліш забрався на спочинок, щоби другого дня вирушити в дальшу дорогу до Відня.

На другий день вранці ще ми обговорювали всякі наші і українські справи, а о 10-ій годині провели ми обоє Куліша на залізничний двірець. Перед виїздом він просив ще мене дати йому щонебудь до читання в дорозі. Саме тоді появилась перепечаткою з «Правди» «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького, і це дав я Кулішеві на дорогу» (стор. 152-3). З Відня писав Куліш Барвінському 16 грудня 1880 р., що «з великим уподобанням читав дорогою» Кайдашеву Сім'ю», що Ви, Добродію, спасибі Вам, дали мені. Що за свіже чуття краси природи і людського серця!», і закінчив: «Ні, ще наша Мати не вмірає» (стор. 153).

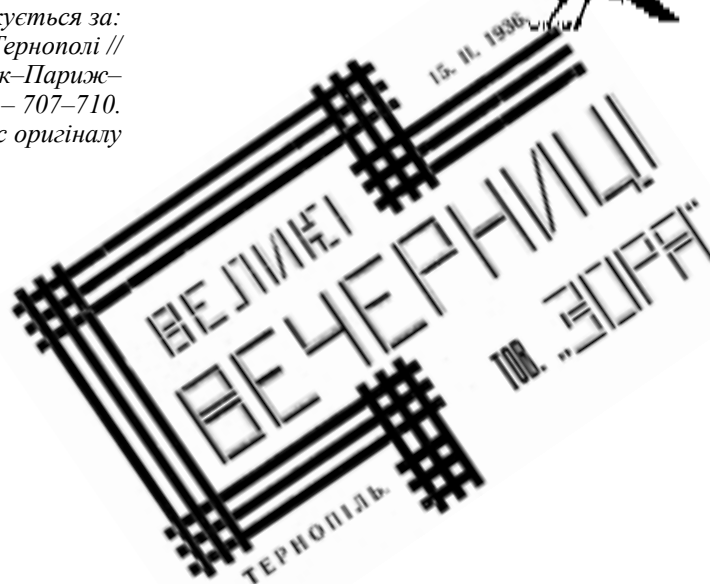
тернопіль, площа собеського. 1900-ті

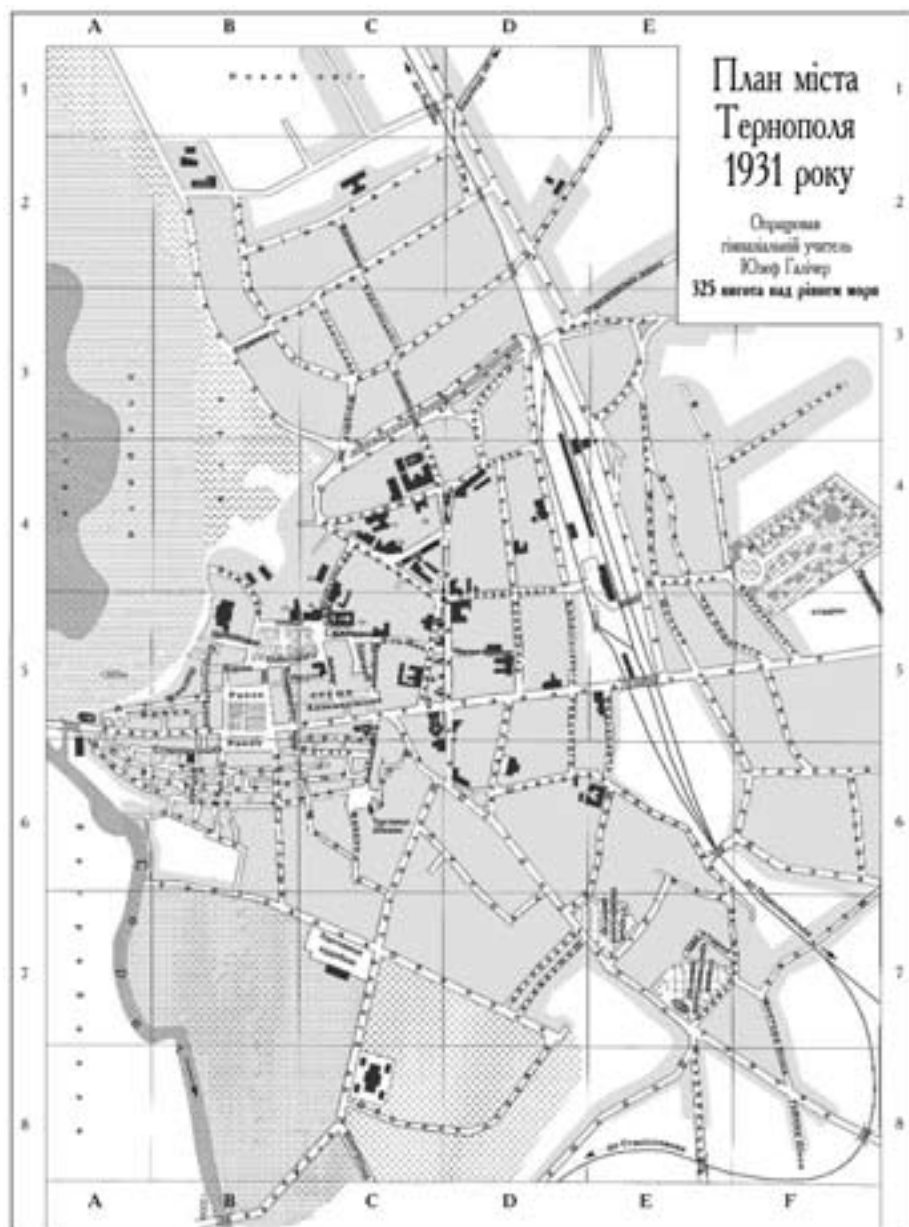
26 липня 1983 р. мине 114 років з того часу, коли Куліш вперше завітав до Тернополя. Одинадцять років пізніше він вдруге відвідав наше місто і пішов помолитися до церкви Різдва Христового (т. зв. Середньої церкви, збудованої в 1608 році!), у якій колись молились запорожці з гетьманом Богданом Хмельницьким під час своїх походів. Ця церква ще й досіль стоїть на колишній Руській вулиці як пам'ятник релігійного та культурного життя давнього Тернополя... Згадку про цю історичну подію завдячуємо пробудителів Золотого Поділля – Тернопільщини – професорові Олександрові Барвінському, який високо цінив заслуги Куліша на полі української літератури і поважав його як шляхетну і культурну людину.

¹ Олександр Барвінський. Спомини з мого життя. Львів, 1912-13, 2 частини.

Друкується за:

Остап'юк Б. Пантелеймон Куліш у Тернополі // Шляхами золотого Поділля. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1983. – Т. III. – 707–710. Збережено правопис оригіналу

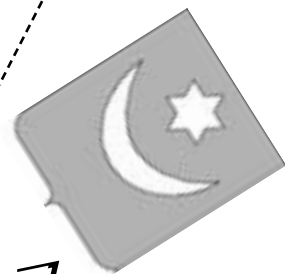

богдан остан юк

тернопіль, вулиця 3 мая, 1900-ті

богдан
лепкий
у тернополі

*bohdań
ostapjuk*

Перед виїздом на вакації з Кракова у липні 1929 р. запропонував я Б. Лепкому приїхати до Тернополя з відчитом. «Дуже гарно, пане Богдане, сказав Лепкий, – але мені не випадає самому напрошуватись. Я Вам пораджу, – продовжував Лепкий, – зверніться до «Учительської Громади» в Тернополі, нехай вона мене офіційно запросить, а тоді я дуже радо приїду». Приїхавши до Тернополя, звернувся я з тією справою до д-ра Никифора Гірняка. За кілька днів вислала «Учительська Громада» офіційне запрошення до Лепкого, який тоді перебував на вакаціях у свого швагра о. Смика в селі Жовчеві біля Рогатина. Лепкий мав на плебанії свою окрему кімнату, вікна якої виходили в сад. Тут він спокійно працював – творив. Дуже часто міняв перо на малярську палітру і малював місцеву церкву.

Минув липень, серпень, а проф. Лепкий не дав про себе знати. Бувало, зустрічає мене д-р Гірняк і питає: «Ну що ж з вашим прелегентом, Богдане, не чути ...» Мені самому не дуже приємно було слухати цього і я попросив п. Ремезову, рідну сестру Б. Лепкого, написати до її брата в цій справі. У половині вересня 1929 р. повідомив Лепкий свою сестру і «Учительську громаду» про свій приїзд. У Тернополі усе заворушилось, неначе у вулику... На мурах міста з'явилися великі афіші, які сповіщали про приїзд поета до Тернополя і про його відчит уривка з недрукованої ще тоді другої частини «Полтави». У день приїзду Лепкого зібралися на залізничній станції представники «Учительської Громади» з проф. Ілярієм Бриковичем, проф. Іваном Боднарем і д-ром Никифором Гірняком на чолі, а далі представники «Просвіти», Рідної Школи, представники духовенства з о. д-ром Миколою Конрадом, Союзу Українок, «Моло-

дої Громади» та інші представники культосвітніх установ Тернополя. З'явилося теж чимало польської тайної та мундурованої поліції, яка була немало здивована, коли побачила так багато «гайдамакуф», але на щастя обійшлося без інциденту ... Біля 4-ої години по полудні заїхав на станцію станиславівський поїзд. Вже здалека зауважив я у вікні добре відому мені постать поета. Лепкий приїхав тоді у товаристві своєї молодшої доньки. Після сердечних привітань і вручення квітів нашими панями від'їхав Лепкий на короткий відпочинок до своєї сестри на Гаєву вулицю.

Того ж дня, 10 хвилин перед сьомою годиною вечора, саля «Міщанського Братства» була по береги заповнена молоддю усіх шкіл і громадянством не лише Тернополя, але й довколишніх сіл. Лепкий не почував себе добре, він трохи застудився і захрип. Майже в останній хвилині перед відчитом дав Лепкому лік присутній тоді на салі д-р Вітошинський, який злагіднив хрипку. Від громадянства міста Тернополя привітав поета на сцені проф. Ілярій Брикович, загальновідомий і заслужений культосвітній діяч Тернопільщини (арештований більшовиками в Тернополі в червні пам'ятного 1941 р., помер на Сибіру). Лепкий, подякувавши щирими словами за привітання, почав читати уривок з другої частини, тоді ще не друкованої «Полтави». Був це уривок, якщо не помиляюся, під наголовком: «Зустріч гетьмана Івана Мазепи з Мотрею Кочубеївною на руїнах Батурина». На салі, заповненій до останнього місця, запанувала тиша, хоч маком сій. (Багато людей стояло надворі при відчинених дверях.) Ніжним, глибоким баритоном почав читати поет: «Ось, Мотре, де ми зустрілись? – Там, – де й розпрощались, Іване Степановичу», – пригадуються мені ще й досі перші слова поета.

Зараз після відчиту перейшов Лепкий в товаристві громадських представників до недалекої салі «Української Бесіди», де вже наші пані приготували прийняття. Як звичайно, під час таких okazji буває, було багато тостів, промов. Після офіційної частини Лепкий ще довго розмовляв зі своїми приятелями, знайомими, яких через воєнні події давно не бачив. У сердечно-товариській атмосфері згадував Лепкий про проф. Івана Боднара, який ще студентом часто перебував у Лепких на приходстві в Поручині і Жукові, помагаючи в науці молодшим братам та сестрам поета. Лепкий дякував проф. Василю Безкоровайному (помер 1966 р. в Бофало на 86-му році життя) за те, що брав його вірші до своїх музичних композицій. У цій незвичайно приязній розмові-гутірці забирали слово д-р Н. Гірняк, директор Михайло Губчак, проф. Павло Дяків (теж арештований більшовиками в 1941 р., пропав безвісти), д-р Лев Цегельський, проф. Пилип Гайда та інші. Останнім з'явився на прийнятті д-р Степан Баран, який почав дискусію з Лепким про становлення нашого народу на Україні. (Тоді тривав ще відомий, сумної пам'яті процес українізації, жертвами якого впали численні наші передові діячі.) Біля півночі залишився на салі «Бесіди» поет, його швагер Іван Ремеза, але на вулицях міста було порожньо. Це був жидівський «Судний день»... Нам було не надто приємно, що наші місцеві громадяни перші пішли додів, залишаючи гостя в такій ситуації. Прийшлося проваджати поета пішки два кілометри на Гаєву вулицю.

Другого дня познайомив я Лепкого з Василем Семчишином, незвичайно скромним і симпатичним журналістом, який, працюючи урядовцем в канцелярії «Просвіти», видавав тоді в Тернополі літературний журнал «Чар-Зілля».

(Арештований більшовиками, пропав безслідно.) Семчишин просив Лепкого поміщувати його уривки з недрукованих творів в «Чар-Зілля», на що Лепкий дуже радо згодився. Наступного дня вранці від'їхав Лепкий з донькою до Жовчева.

Так відбулася перша і остання зустріч Б. Лепкого з тернопільським громадянством і селянами довколишніх сіл. Виступ Б. Лепкого в нашому місті залишив незабутні враження в серцях наших громадян. Чар його живого слова мав величезний і благородний вплив на нашу молодь, яка вперше побачила і почула поета, вона навіки зберегла світлу пам'ять про великого співця галицького Поділля.

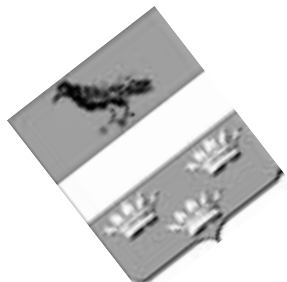
Друкується за:

Остан'юк Б. Богдан Лепкий у Тернополі в 1929 р. // Шляхами золотого Поділля. – Філадельфія, 1970. –

Т. II. – С. 108–109.

Збережено правопис оригіналу

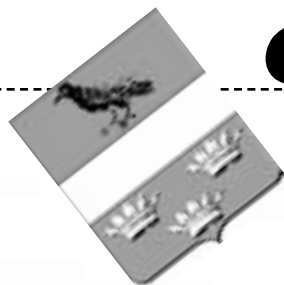
тернопіль. вулиця 3 мая. 1900-ті

цици гайда

тернопіль, вулиця 3 мая, 1900-ті

іван
франко
у тернополі

ручур
гайда

Великий письменник і поет Іван Франко був кандидатом на посла до австрійського парламенту, їздив по селах Тернопільщини і виголошував свої прекрасні й освідомлюючі передвиборчі промови. Він був кандидатом з т. зв. селянської курії, що гуртувала тільки селянство, яке в той час було ще дуже занедбане, політичне невироблене і національно дуже малосвідоме.

Тодішня виборча система була зовсім інша від теперішньої. Вибори відбувались тоді посередньо. Право голосування було обмежене і не для всіх доступне. Управнені до голосування вибирали тільки «мужів довір'я» або правиборців, які у визначений час властивих виборів збиралися у своїх повітових осередках і там віддавали зібрані голоси безпосередньо на кандидата. Це діялося в присутності виборчої комісії, у склад якої входив відповідальний за вибори повітовий староста або його заступник.

Право голосування залежало від того, хто скільки платив податку. Селянин-комірник, що не мав власної хати, був зовсім позбавлений права голосу. Він не платив податку і не входив у склад катастрального реєстру. Це був залишок ще з часів панщизняної практики. Щойно в 1873 році запроваджено в Австрії 4-прикметникові вибори. Ця нова система обов'язувала вже тоді в цілій австрійській імперії, але в Галичині залишено ще стару систему, бо вона давала більше можливостей зловживати та фальшувати виборчу математику, тобто обчислювання виборчих голосів. Про це подбала вже шляхта, навчена досвідом ще з панщизняних часів. Полякам вдавалася ця штука, бо в їх руках була адміністрація всієї Галичини. Сам намісник Галичини, тобто перша особа після цісаря, граф Бадені, завзятий україножер, доцільно затримав стару систему виборів, щоб не

допускати до збільшення кількості українських послів у парламенті. Тому в Галичині практиковано далі куріяльні вибори.

Передвиборчий час

Був рік 1895. Тоді розписано вибори до австрійського парламенту, а також до крайового сойму у Львові. Люди стали готуватись. Пішла в рух організаційна робота – скликування передвиборчих зборів, сходин та віч. Оживився народ по всій Галичині і зокрема в її українській частині. Реченець виборів визначено на день 31 жовтня.

Виборці тернопільської виборчої округи, у склад якої входили ще Збаразький і Скалатський повіти із своїм центром у Тернополі, вирішили одноголосно, що з селянської курії кандидатом на посла до віденського парламенту буде ніхто інший, тільки найбільш заслужений для селянства – Іван Франко.

На грані XIX і XX століть ім'я І. Франка було вже широко відоме серед селянських мас, – не тільки як великого письменника чи поета, але і як духового провідника і політика. Він був тоді найпопулярнішою людиною, і українські селянські маси хотіли його бачити в лавах своїх політичних вибранців і заступників на пості посла до парламенту у Відні чи до сойму у Львові.

Цікаво, що навіть т. зв. «польські села» із сільської курії ставились до Франка з повним довір'ям та підтримували його кандидатуру, бо не раз чули його промови і вірили в його щире та правдиво дружнє наставлення до селянства. Такого вони ніколи не могли очікувати від польського урядового кандидата. Час виборів наближався, і робота по селах кипіла.

Франко радо прийняв кандидатуру з тернопільської селянської округи. Також селяни

перемиської округи висунули його кандидатуру з т. зв. загальної курії. Організаційний апарат був наладнаний і функціонував справно. Кожна округа і навіть кожне село мало свій місцевий виборчий комітет, пов'язаний з центром. З центрів одержували сільські комітети всі потрібні інструкції та інформації. Все це своєчасно вислано до кожного села. Франко перевіряв усе і думав, що в обох округах все в найкращому порядку. Скрізь по селах мав добрих приятелів і був певний, що вони допоможуть йому у виборчій акції. Сам їхав на село тільки туди, де було необхідно.

Вибори, їх результат і виборчі надужиття

Врешті прийшов день 31 жовтня. Вибори – як завжди досі – відбулися посередньо і, як і раніше, із страхітливими надужиттями, шахрайством та фальшуванням з боку урядової виборчої адміністрації. Голосували тільки правоборці, та вони, вже підкуплені і застрашені жандармами, віддали голоси на урядового кандидата, що ним був у тернопільській окрузі, як завжди до того часу, граф Пінінський, приятель самого намісника, графа Бадені. Пінінський мусив дістати і дістав виборчий мандат, бо інакше тодішній тернопільський староста міг втратити свою посаду.

Відгомін цих виборів відбився по всій Австрії, бо заговорила про них преса українська, польська і німецька. Крім докладного опису неприхованих фактів пера проф. М. Возняка, сам Іван Франко написав статтю про ці вибори у віденському тижневику «Die zeit» 9 листопада 1895 року під заголовком «Найновіші галицькі вибори». Він також помістив статтю в «Кур'єрі Львівському», де згадав і про свій власний арешт, доконаний ніби помилково під час передвиборчого віча.

Поляки бралися тоді на такі хитрощі: знаючи, що котрийсь із правоборців не дасть себе перетягнути на їхній бік, старалися в день виборів вмішати його в якусь бійку з підмовленим міським шумовинням. Тоді поліція мала нагоду всіх арештувати та притримувала їх так довго, поки не закінчився виборчий час. Щоб цього уникнути, наші люди організували в Тернополі опіку для таких правоборців. Вони не виходили на місто і тільки коли прийшов час віддати голос, їх проводили до виборчого пункту.

Такі беззаконні арешти відбулися головню в перемиській окрузі, зокрема в повітах Добромиль та Мостиська. Там жандарми розганяли виборчі віча, староста не давав дозволу на збори, не допускало виборців до виборчих пунктів. Особливо переслідували тих, хто агітував за Франка. В самому Перемишлі, де був центр виборчої округи, ув'язнено голову виборчої округи, д-ра Вячеслава Будзиновського.

Подібні речі діялися також і в тернопільській окрузі, а головню у Збаразькому повіті, де агітаційний рух за Франка був досить пожвавлений і, на думку поліції, надмірно оживлений.

Третя Франкова спроба здобути посольський мандат

Відомо, що внаслідок усунення графа Бадені з прем'єрства австрійського кабінету міністрів і передання влади в руки його приятеля графа Пінінського звільнилося місце в селянській курії тернопільської виборчої округи. Щоб це місце заповнити, розписано нові, т. зв. додаткові вибори з датою 22 червня 1898 року. Виборча адміністрація стала розглядатися за відповідним кандидатом. Та це не було так легко, бо селянство стало тепер ворохобитись і чинно протестувати проти надмірної експлуа-

тації з боку дідичів та різних великих землевласників. Масові страйки охопили всю Галичину, і над панами завис меч Дамокля.

Щоб рятувати ситуацію, пани вирішили зрезигнувати з графів Грохольських, Пінінських, Тишковських та інших землевласників і не ставити їх кандидатами з селянської курії.

Із страху перед можливими небезпечними розрухами вирішено розглянутися за іншими кандидатами, які в протигагу Франкові могли б притупити цей гарячковий ентузіазм, що охопив весь український загаль. Таким урядовим контркандидатом вийшов москвофіл, повітовий лікар д-р О. Гладішовський.

Почалася велика своїм розміром і своїм ентузіазмом виборча акція, особливо в повітах Тернопіль, Збараж і Скалат, що разом творили одну виборчу округу. Народ хотів не тільки вибрати Франка своїм представником у віденському парламенті, але й віддячитись йому за всю його дотеперішню працю для загальноукраїнської справи, а зокрема для селянства. Всі передвиборчі віча та збори мали завжди святковий, прямо урочистий характер. Ніхто не мав відваги виступити проти чи щось заперечити своєму улюбленому кандидатові, бо всі величали його справжнім борцем за національну і соціальну справедливість.

Не бракувало також і темних сил, що потайки робили свою юдину роботу, щоб не допустити його до вибору. Були це переважно чужі, до Франка ворожо наставлені сили, але були й свої, головні з тодішніх духовних сфер, у більшості або русофіли, або без ясного національного обличчя. Треба було великого напруження сил і посвяти та мужньої витривалості, щоб перебороти ті закулісові ворожі заходи.

Сильний дух Франка, той, «що тіло рве до бою», вирішив відкрито стати «на прю».

З цією метою Франко враз із місцевими комітетами організував поїздки по селах своєї округи, щоб палким своїм словом приєднати собі виборців. Поїздку він почав від довколишніх сіл своєї округи. Поїхав поїздом до Глубічка Великого, де вже розцвів був радикальний рух і де в особі пароха о. Чайківського, великого як на той час українського демократа, мав свого прихильника і прихильника січового руху. Ніколи о. Чайківський не розлучався із своєю січовою лентою з золотим написом – «Т-во Січ в Глубічку Великим». Цю ленту мав на смертному ложі і просив вкласти її йому до могили.

У поворотній дорозі Франко вступив до Чистилова, де скотактувався з місцевим виборчим комітетом і залишив йому всі потрібні виборчі інструкції. Відвідав також села Денисів і Купчинці, де мав своїх однодумців за ідеологією в особах Павла Думки та д-ра Григорія Гарматія. Мав він в обидвох тих селах добрих співробітників – о. Вітошинського в Денисові та о. Кобилянського в Купчинцях. Франко їздив також і до Настасова, де ревним його співробітником за ідеологією був один з дуже поважних та впливових господарів – Куріца. Менші села, як Пронятин, Курівці, Довжанку, Воробіївку, Городище, Чернихів – відвідав сам або посилав туди своїх довірених, переважно студентів.

Після Тернопільського повіту прийшла черга і на Збаразький. Там його приятелями і знайомими були: Яцко Остапчук із сином, Андрій Шмігельський, Сафат Шмігер, Степан Грицуляк і багато інших. Всі вони були довіреними особами Франка, яких він знав вже давніше з партії. Дуже багато допомогли Франкові в його передвиборчій акції обидва сини о. Миколи Січинського, пароха села Чернихівці, виховані в національно-патріотичному дусі. Один з них, Мирослав, пімстився згодом за кривди,

заподіяні українському народові, вчинивши атентат на графа Потоцького, намісника Галичини.

У Скалатський повіт Франко особисто майже не їздив, але посилав туди своїх довірених осіб, які мали провадити виборчу пропаганду. Були це або місцеві особи, або люди з інших повітів.

Була неділя. В селі Пронятин коло Тернополя святочно одягнуті люди зібралися дуже численно коло церкви. Збірку zorganizував доцільно місцевий комітет, бо було в проекті зустрінути гостя українським звичаєм «хлібом і сіллю», а місце коло церкви було для цього найвідповідніше.

Також у Тернополі на залізничній станції був не менший збір людей, що з напруженням чекали на поїзд зі Львова. О годині 10:30 перед полуднем приїхав львівський поїзд і привіз дорогого гостя – кандидата. У Тернополі зайнялося ним т-во «Академічна Громада» та ремісниче т-во «Праця». Головним організатором вітання і прийому гостя був адвокатський конципієнт Скибінський, що працював у канцелярії адвоката д-ра Северина Даниловича, відомого тоді радикала в Тернополі. Скибінський був у тому часі головою «Академічної Громади», а представником т-ва «Праця» був Рудик.

Ті, що чекали приїзду Франка коло церкви в Пронятині, почали вже непокоїтися, та саме над'їхала кавалькада кільканадцятьох «наколесників», що супроводили віз, на якому сидів Франко і два молоді панове – аранжери поїздки. Зворушені глядачі привітали Франка бурею оплесків і грімким «слава». Під вечір «наколесники» (вельосипедисти) з парадом відвели Франка до Тернополя.

Усе вказувало на те, що Франко цим разом вийде переможцем. Багато українців, а також

деякі помірковані поляки вже складали йому наперед gratulacii. Але по закінченні виборів з невідомих причин не проголошено результату. Усім стало ясно, що комісія перейшла на спекулятивну альгебру і не може знайти способу, як передати мандат Гладішовському, а не Франкові. Врешті комісія вийшла і подала до відома, що «д-р Олександр Гладішовський одержав 266 правиборчих голосів, а його противник – Іван Франко – 256 голосів». Цей вислід проголосив стовп москвофільського руху на Поділлі, о. декан Чубатий, родом з Тернополя. Так посольський мандат одержав О. Гладішовський.

Ще одні відвідини Франка у Тернополі

У 1911 році Іван Франко ще раз побував у Тернополі. Цим разом він приїхав із своїм «Мойсеєм» на запрошення т-ва «Учительська Громада». Тернопіль може гордитися тим, що перший після Львова мав шану вітати в себе автора визначної поеми «Мойсей». У Тернополі Франко мав тоді багато знайомих між гімназійними вчителями, бо й сам секретар «Учительської Громади», д-р Яким Ярема, був одним з численних рецензентів «Мойсея». Саме д-р Ярема був ініціатором цього запрошення і аранжером святкування.

Приїхало на це свято дуже багато селян з довколишніх сіл, не лиш з Тернопільського, але й сусідніх повітів, головню із Збарзького. Приїхали возами теж з далеких сіл, щоб побачити та послухати свого духового провідника – Прометей. Заля Міщанського Братства, де мав виступити Франко, заздалегідь виповнилась по береги народом. Усі бічні кімнати та галерія були теж переповнені, а багато людей залишилось надворі коло будинку.

І ось піднялась завіса, і з-за куліс показалася постать схорованого, втомленого подорожжю і постарілого поета. За ним виступив д-р Ярема, підтримуючи одною рукою поета, а в другій тримаючи книжку «Мойсей». Підходять разом до стола, накритого вишиваним обрусом, він обережно садить поета на крісло, подає йому розгорнену книжку та сідає поруч. Тут зривається гураган оплесків та оваційного «слава». Слава поетові, слава Мойсесеві! Не часто трапляється бути свідком такого одушевлення. Тому незабутнім воно лишиться в людській пам'яті.

Після грімких оплесків дався чути тихий, слабкий і ніби несміливий, дрижачий голос. Це Франко читав уривки із свого «Мойсея». Заля слухала з поважним і набожним настроєм. А Мойсей, цей знесилений і вже тоді охоплений паралічем, останками сил своїх читав і читав, попавши у патос. Було враження, що дійсний Мойсей розмовляє із своїм народом.

Врешті, щоб дати можливість відпочити перевтомленому поетові, проголошено перерву і запрошено Івана Франка до приватного помешкання в будинку Міщанського Братства на гостину. По закінченні свята, короткому відпочинку і гостинному прийнятті відвезено Франка на станцію, і він ще того самого дня від'їхав до Львова.

Література

1. Тарас Франко. Діти про батька, В-во «Радянський письменник», Київ, 1956.
2. Степан Баран. З моїх спогадів про І. Франка. В 36-ті роковини його смерті, Німеччина, 1952.
3. Лука Луців. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість, Вид. «Свобода», 1967.
4. Регіональний збірник Збаражчина. Збірник споминів, статей і матеріалів, НТШ – Український Архів, том XVII, б. д.

5. Іван Макух і Володимир Лисий. На народній службі, Дітройт, 1958.

Друкується за:

Гайда П. Незатерті спогади суспільно-громадської і політичної праці Івана Франка в Тернополі та його околиці // Шляхами золотого Поділля. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1983. – Т. III. – С. 73–79.

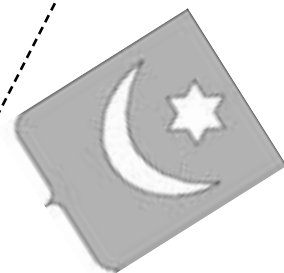
Збережено правопис оригіналу

тернопіль. костюл оо. єзуїтів. 1900-ті

любомира боицун

тернопіль. вокзал

забави

утіхи

бали

у тернополі

*любомира
боицун*

Відомо, що землями довкола Тернополя здавна володіли знатні магнатські роди. Осередком їх світського життя став новозбудований замок. Він слугував не тільки для оборони: тут вершилися всі важливі справи. До замку час від часу навідувалися господарі міста, у ньому започатковувалися світські раути і бали, на які з'їжджалася на пишних каретах довколишня знать. Замок саяв вогнями, лунала музика, панство веселилося. Про замкових музикантів, які забавляли бомонд, знаходимо згадки ще у переписах XVII століття.

Подавали на панські столи дари місцевих лісів, городів, садів, хоча були й заморські смаколики, в тому числі – і трунки. Але найбільш популярними все ж були спеціальний питний медок із тернопільських медоситень та продукція броварень. Не поступалися дорогим закордонним винам наші вишняк, малинівка і тернівка.

Відрадою ж простолюдина була корчма, в якій можна було хильнути і потанцювати під акомпанемент якогось народного самородка. Найдавніший із таких закладів стояв неподалік замку, на міському торжищі.

Одним із важливих етапів розвитку міста став ремісничий побут. Об'єднане у цехи ремісництво влаштовувало цехові забави, де водночас збирали кошти на потреби своїх об'єднань, допомогу бідним.

Із часом Тернопіль, стоячи на перехресті важливих торговельних шляхів, стає значним центром торгівлі. На майдані навпроти замку вирує Торговиця, де ідуть великі кінні торги (через це її ще називали Кінською торговицею). Цікаво, що із започаткуванням у 1724 році ярмарку святої Анни центральна площа міста стає ще й місцем дозвілля з ярмарковою кару-

селлю, блазенськими розвагами, грою на катеринці, мандрівними цирками, а згодом й театрами.

Місто росте, розвивається, розриває лещата валів, змінюються станові відносини, привносячи щоразу щось нове у міський побут і світське життя. Якщо до послуг відвідувачів балів у дідичному палаці були замкові конюшні, то для торговців згодом збудували спеціальні заїжджі двори для перепочинку людей і коней.

Все потужнішою стає купецька верства. У неї теж свої житейські потреби. На видноколі ярмаркового майдану споруджується фешенебельний на той час готель із залом для балів і концертів, із більярдною кімнатою. При таких готелях будують стайні для гужового транспорту, де згодом «припинали» й авта.

Із зміною власників міста побут у дідичній садибі змінюється мало. Цікавий штрих у замковій біографії – відкриття казино. Заклад відкрили у 1910–1915 роках, коли край перебував у складі царської Росії. Ініціатором був Ігнатій Тальс – «рука» государя. Казино було тоді не тільки приміщенням для азартних ігор, а й залом, де відбувалися бали, а водночас рестораном і звичайними гральними кімнатами. Забави, крім представників місцевої шляхти, відвідували російські дворяни-офіцери.

На той час поряд із Старим замком-фортецею виросла нова масивна споруда, названа Новим замком. Велика гарна зала цієї будівлі слугувала не лише місцем для балів: тут проходили театральні вистави, концерти, зароджувалося організоване музичне життя міста.

Після того, як у 1843 році громада викупила місто в останнього власника, Старий замок перетворився на казарми для військових, а зала Нового замку продовжувала залишатися осередком світського і культурного життя Терно-

поля. Мешканці міста приходили сюди на професійні й аматорські вистави, тут відбулися перші шевченківські вечори. Згодом неподалік з'явилася ще одна велика зала у переобладнаному приміщенні одного з найдавніших промислових підприємств – крохмальні (район сучасного майдану Волі і призамкової території). На жаль, зала Нового замку, як і він сам, не збереглися до наших днів – споруда знищена під час боїв за місто у квітні 1944-го. Тоді ж було й зруйноване приміщення старої крохмальні.

Ми вже згадували про корчми, шинки і навіть казино та обов'язковий ресторан при ньому. А взагалі-то ресторани невдовзі найчастіше відкривали при готелях у XIX – на початку XX століття. Вони ставали місцем різних забав і зустрічей, а згодом і дансингів – танцювальних вечорів, які стали особливо модними із розквітом джазової музики.

Джаз-бенди звучали у ресторанах, залах різноманітних товариств, де збиралися різні верстви Тернопільського міщанства. Наприкінці XIX століття воно поділилося не тільки за професійними ознаками, а й за національними. Місцем тодішніх «корпоративних» вечірок були зали польської «Гвязди», української «Зорі», «Української бесіди», «Міщанського братства», «Офіцерського казино» чи Казино урядників (держслужбовців) або ж польського спортивного товариства. Тут веселилися, часто поєднуючи гарний відпочинок із благодійністю. Доброю традицією кінця XIX – початку XX століття були вечірки, чайні вечори, які організовували бургомістри, старости, а згодом – воєводи або дружини цих високопосадовців, з метою допомоги знедоленим чи для інших міських потреб.

На фестинах – своєрідних народних гуляннях – гарний відпочинок органічно поєднував-

ся з іграми, атракціонами та благодійністю. Найулюбленішим місцем їх проведення були міський парк (нині Старий або Парк Слави), парк у Великих Гаях. Організовували фестини різноманітні товариства. Зібрані кошти призначалися на нагальні міські потреби, як-то – будівництво парафіяльного костелу чи допомогу «Українській бурсі». Любили тернополяни прогулянки на Провалиху, де ще в середині XIX століття відкрили нову пивоварню. Свіже пиво смакувало всім, радо частувалися ним і на Петриківських луках або, як тоді казали, на Петрикові і на Білій горі.

Ще одним улюбленим місцем відпочинку і зустрічей тернополян були каварні, які з'явилися у Тернополі з модою на кавування, якою повіяло з Відня. За цю любов городян до кави стали жартома корінних міщан називати «кавунами». Найпопулярнішою серед каварень була «Віденська», розташована колись на розі сучасної вулиці Сагайдачного та бульвару Шевченка (район магазину «Брокер»). Смакували тернополяни чорною і білою (з молоком) кавою. Можна було тут поласувати солодощами і навіть пригубити щось міцніше.

Завжди людно було в цукернях. Ласощі у них були на всі смаки. Діти особливо полюблили різні галяретки і льоди (морозиво).

У недільні та святкові дні, після Служби Божої, тернополяни прогулювалися центральною вулицею (тепер бульвар Т. Шевченка), обговорювали новини, відвідували каварні чи цукерні. Дізнавшись із афіш про новий фільм, міщани прямували у кінотеатри. Інші радо відвідували театральні вистави у залі «Міщанського братства» чи польського спортивного товариства «Сокул».

Молодь тягнулася на різні вечірки, вечорниці та дансинги. Товариства і вже згадувані

касино були й місцем своєрідного клубного і світського життя. У міський побут органічно впліталися звуки духових оркестрів, джаз-бендів, співів відомих хорових колективів та зна-них солістів.

тернопіль. міський парк, кафе горка. 1930-ті

любомира
боицун

тернопіль. церква різдва христового

люботурсь
театральне
життя
тернополя
боїсун

Зародження театрального життя в Тернополі розпочинається від учнівського театру, заснованого у 20-х роках XIX століття у середовищі шляхетського конвікту – пансіону для учнів, в основному синів власників навколишніх маєтків. Опікувалися цим закладом педагогісзуїти. Організатором аматорського театру став ксьондз, який навчав у гімназії французької мови. Тому й ставили п'єси французьких авторів французькою мовою.

Згодом, у 1840-х, учні почали грати вистави й польською мовою. Є відомості, що перші драматичні вистави у Тернополі відбулися наприкінці 1840-х років. Справжнім осередком культурного життя міста став Новий замок, споруджений у першому десятилітті XIX століття південніше Старого замку. На жаль, він був по-варварському знищений під час квітневих боїв 1944-го. Замкова театральна зала була розрахована на 300 місць, а під час різних забав тут могло поміститися до 500 осіб.

Саме на сцені замкової зали не раз виступав перший у Галичині професійний український театр «Руська бесіда», створений у 1864 році у Львові. Уперше трупа завітала до Тернополя у 1865-му. Грали тоді «Наталку Полтавку» І. Котляревського, «Марусю» – інсценізацію повісті Г. Квітки-Основ'яненка, «Верховинців» Ю. Коженевського, «Гаркушу» О. Стороженка. За п'ять тижнів було поставлено 20 вистав. О. Барвінський писав про значущість цих гастролей так: «Цей театр був для Поділля другою рідною школою і, поруч із тодішнім українським письменництвом, став вогнищем, з якого віяло щирим українським духом».

У 1871 році на замковій сцені знову виступала трупа «Руської бесіди», яку очолив директор Антін Моленцький. Трупа була нечислен-

ною, тому ставили переважно малі п'єси, з великих йшли тільки «Сватання на Гончарівці» та «Верховинці». До постановок залучали навіть гімназистів-старшокласників, які добре співали та танцювали.

У 1875 році приїздить трупа Теофілі Романович. У складі грають ще зовсім молода Івана Ляновська (згодом Біберович), Лев Наторський та Іван Гриневецький. У грі останнього органічно поєднувалися мистецькі засоби західноєвропейської школи з прийомами народно-побутового театру М. Кропивницького.

Саме у 1875-му на запрошення директора театру «Руська бесіда» на режисерську роботу до Тернополя приїжджає Марко Лукич Кропивницький. У нашому місті він ставить п'єси «Заздрісна жінка», «Бувальщина», «Наталка Полтавка» та інші. Перша роль, яку зіграв Кропивницький на тернопільській сцені, був сотник Кичатий у «Назарі Стодолі». Та вже наступного дня він грав головного героя, а Кичатого – Гриневецький. Марко Кропивницький пробув у Тернополі півтора місяці, виконуючи з великим успіхом провідні ролі у «Сватанні на Гончарівці», «Гаркуші», «Чорноморцях» та перекладеній ним російській комедії «Актор Синиця». Уперше ця комедія була поставлена в Тернополі. Акторська і режисерська робота М. Кропивницького мала великий вплив на подальший розвиток театального мистецтва в Галичині.

З великим успіхом проходять гастролі трупи, очоленої відомим українським актором і театральним діячем Іваном Біберовичем у 1885 та 1891 роках. Саме силами трупи Біберовича 23 квітня 1891-го в Тернополі відбулася прем'єра опери Порфирія Бажанського «Марічка, татарська бранка з Покуття», на якій був присутній композитор.

Частими гостями міста були також польські театральні колективи. Одними з перших на сцені замкової зали виступала трупа «Товариства польської сцени». У репертуарі ж польської драматичної трупи Петра Возняковського переважали комедійні вистави польських та французьких драматургів у перекладі. Так у 1872 році тернополяни побачили у постановці цієї трупи «Скупого» Мольєра. Мала успіх вистава про пана Твардовського, польська інтерпретація вічної фаустівської проблеми щодо угоди між людиною і нечистою силою у прагненні досягнути неможливого.

Успішно також гастролював у нашому місті польський театр Квецінського зі Станиславова (нині Івано-Франківськ). Приїжджали й окремі єврейські трупи.

У 70-х роках розпочалася мода на аматорські театри. Вони створюються при «Ковзанярському товаристві», «Гвядзі», «Руській бесіді», «Міщанському братстві» тощо. Поштовхом до розвитку культурного життя у місті стала поява двох зал зі сценами – це зали польського пожежно-гімнастичного товариства «Сокул» (1891 р.) та «Міщанського братства» (1903 р.). Будинки збереглися й досі. Правда, будинок «Сокула» реконструювали, тепер у ньому «Палац кіно», а в «Міщанському братстві» – філармонія.

На сцені «Міщанського братства» тоді виступали й самодіяльні актори. Ізидор (Сидір) Мидловський організував драматичний гурток при цьому товаристві. Він сам писав п'єси, мелодрами, які з успіхом йшли в Галичині. Серед них «Тимко-капраль», «Нещасна любов», «Інвалід», «Простак», «Наші поселенці». Музику до них написав композитор, священник Василь Мамотюк. Важливу роль у зацікавленні тернополяни мистецтвом відіграло товариство «Русь-

ка бесіда», створене в Тернополі у 1883 році. При товаристві діяв хор та драматичний гурток, для якого писав і перекладав п'єси Володимир Лучаківський – крайовий адвокат, у 1896–1903 роках – бургомістр.

Саме зі залом «Міщанського братства» пов'язана ще одна яскрава сторінка театраль-ного життя міста – виступ корифеїв української сцени Миколи Садовського та Марії Заньковецької у складі львівської театральної трупи. Тоді, 24 квітня 1906 року, ставили «Батькову казку» І. Карпенка-Карого.

У 1912 році на сцені «Міщанського братства» знову виступали артисти театру «Руська бесіда», очолюваного Йосипом Стадником. На суд глядачів було представлено вистави: «Живий труп» Л. Толстого, «Роксолана» Д. Січинського. Тоді, за спогадами актриси Ганни Рубчакової, був прийнятий у трупу Лесь Курбас, який успішно дебютував у ролі Гірея в «Марусі Богуспавці» М. Старицького.

Так зароджувалося театральне життя Тернополя. Нові сторінки в його історію було вписано «Тернопільськими театральними вечорами» (1915–1917 рр.) – театральним об'єднанням, заснованим Лесем Курбасом у 1915 році в нашому місті. Відкрили театральний сезон 18 жовтня (за старим стилем) 1915 року в кінотеатрі «Світязь» (на жаль, приміщення кінотеатру на колишній вул. Міцкевича, тепер бульв. Т. Шевченка, не збереглося) виставою «Наталка Полтавка» за заздальгідь проданими квитками. Виборного грав сам Лесь Курбас. Гра акторів підкуповувала своєю щирістю, і їх не раз викликали на «біс». Новий успіх театрові принесло «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка. Далі були «Циганка Аза», «Суєта», «Ой не ходи, Грицю...» Мріяв Лесь Курбас про «Царя Едіпа», «Макбета», «Затоплений дзвін»,

але в тогочасних умовах ці мрії були нездійсненними.

Вистави показували тричі на тиждень у «Міщанському братстві», кінотеатрах «Світязь» та «Поділля», інколи й у залі «Сокула».

У березні 1916 року Лесь Курбас переїхав до Києва. Функції директора та художній провід перебрав на себе Микола Бенцаль. У цей час він ставив п'єси «Шельменко-денщик», «Украдене щастя», «Жидівка-вихристка».

Оскільки «Тернопільські театральні вечори» були кооперативним товариством, то для поліпшення матеріального стану акторів у кінотеатрі «Поділля» перед початком кіносеансів ставили побутові одноактові п'єси, влаштовували концерти. Найбільший успіх мали вистави «Жартівниця», «Хомут та мазниця», «Ох, не люби двох». Часто народні пісні в обробці М. Лисенка, Ф. Колесси, М. Леонтовича та оперні арії виконувала Ф. Лопатинська. Театр став співініціатором й учасником Шевченківських свят, вшанування пам'яті І. Франка, театр провадив патріотично-агітаційну роботу серед військовиків-українців царської армії.

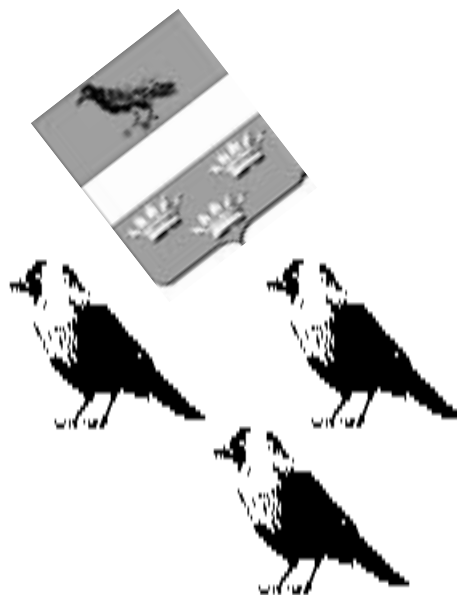
Створення «Тернопільських театральних вечорів» стало початком заснування першого стаціонарного театру в Тернополі. У колективі театру було понад 50 осіб, які з 18 жовтня 1915 року до 6 червня 1917-го поставили близько 320 вистав.

Буремні 1918–1919 роки були плідними в театральному житті міста. Восени 1918-го саме в Тернополі відновився театр «Руська бесіда» (який з 1913 року вже називався «Українська бесіда») під керівництвом Катерини Рубчакової. Ставили вистави в залі «Міщанського братства». У березні 1919-го з цієї трупи та акторів «Тернопільських театральних вечорів» утворюється «Новий Львівський театр».

Його художніми керівниками були А. Бучма, В. Калин та М. Бенцаль. Пізніше цей колектив став фронтовим театром при Начальній команді Української Галицької армії.

У травні 1919-го у «Міщанському братстві» гастролював театр Київського товариства М. Садовського. Грала класичні й модерні п'єси. Ролі Івана в «Суєті», Федора у «Бурлаці», подорожнього в «Зимовому вечорі» виконував сам Микола Садовський. Квитки на виставу у той час служили перепусткою по нічному місту.

Театральні традиції Тернополя продовжуються й сьогодні: з 1999 року у місті започатковано Всеукраїнський фестиваль молоді режисури «Тернопільські театральні вечори. Дебют» – творче змагання професійних театрів з України, близького й далекого зарубіжжя.

любомира боицун

тернопіль. церква воздвиження чесного хреста

музичне
життя
тернополя

Любомирська
бойсун

Музика і спів, особливо хоровий, посідали важливе місце у культурному житті Тернополя XIX століття. Спочатку тернополяни зустрічалися із співом і музикою в основному в церкві та костьолі, а згодом музика проникла у будинки тернопільського міщанства, де з'явилися своєрідні салони. З відкриттям у Тернополі гімназії і шляхетського конвікту (1820 р.), які були аж до 1848 року в руках єзуїтів, стала відчутною театралізованість костьольних відправ. До цього спричинились оркестр і хор вихованців конвікту. Хори також супроводжували Служби Божі у міських церквах.

У двадцятих роках XIX століття на різних офіційних урочистостях виступав оркестр місцевого гарнізону: гусари влаштовували танцювальні заходи, на яких грала військова музика. Так, у 1827 році в одній із вілл відбувся музичний вечір і забава за участі полкової музики. Можливо, це й був перший публічний тернопільський концерт.

У п'ятдесятих роках XIX ст. у місті славився дід Антона Ліпінського – брата відомого польського скрипаля Кароля Ліпінського, – який був осередком музичного життя. Антон був чудовим віолончелістом, він разом із дружиною-піаністкою давав концерти для друзів і гостей. Звучала тут і музика, написана ще одним братом – Феліксом Ліпінським.

Місцем, де відбувалися перші музичні концерти у Тернополі, стала зала Нового замку (стояв південніше Старого замку, зруйнований під час Другої світової війни, а на цьому місці збудовано готель «Тернопіль»). Єзуїти запрошували до конвікту музикантів, які давали концерти і в замковій залі. Частим гостем у Тернополі був знаний скрипаль Нікодим Бернацький. У 1857 році він дав концерт на користь будів-

ництва нового тернопільського шпиталю (так починалася історія тодішнього довгобуду – сучасної міської лікарні №1). А у 1859 році скрипаль грав для вихованців конвікту.

Особливо поживалося музичне життя Тернополя у 70-х роках XIX століття: група інтелігентів-меломанів почала регулярно запрошувати на концерти у замкову залу музикантів зі Львова і навіть Варшави. У 1870 році тут давав концерт скрипаль із Варшави Владислав Рурський, часто із заїжджими знаменитостями виступали і місцеві аматори. Скажімо, під час концерту Кароля Ліпінського у березні 1872 році грали і місцеві таланти Ольга Созанська, Леон Флейшман, Еміль Ясінський та інші. А в лютому 1873 року у залі повітової ради концертував гітарист Станіслав Щепанський. Дохід від концерту він віддав на розвиток народної освіти.

Концертне життя Тернополя набирало обертів і спричинилося до утворення у березні 1877 року «Товариства друзів музики», до кола інтересів якого увійшла турбота про розвиток культури і музики в місті. На початку свого існування товариство налічувало 125 членів. 16 квітня 1877 року новоутворене об'єднання меломанів під керівництвом Владислава Вшелячинського давало перший концерт у залі Нового замку. А під час наступного концерту 28 листопада 1877 року тернополяни познайомилися із новоствореним чоловічим хором.

З 1877 року при Товаристві починає працювати музична школа, яку очолив Владислав Вшелячинський. Тут учили грати на фортепіано, скрипці та віолончелі, навчали азів гармонії і композиції. Школа мала свої жіночий і мішаний хори, саме тут навчалася і юна Соломія Крушельницька.

Активну участь у діяльності Товариства брали представники місцевої влади – повітовий староста, бургомістр, урядовці державних установ. З 1883 року при товаристві почав діяти драматичний гурток. У 1887 році, коли Товариство відзначало 10-річний ювілей, у виставі, підготовленій з цієї нагоди, головні партії виконували Соломія Крушельницька, Володимир Лучаківський (крайовий адвокат, майбутній мер), Марія Пйонткович, Ян Варешкович та Альфред Мельчановський.

Об'єднання меломанів, організовуючи щорічні концертні сезони, відіграло важливу роль у розвитку музичного життя міста. Спочатку у його діяльності брали участь й українці, але згодом товариство стає суто польським. У 1933 році «Товариство друзів музики» переходить у власний будинок на вулиці Сенкевича (сучасна вул. Крушельницької). При осередку і далі діяла музична школа. У той час Товариство очолював міський бургомістр Володимир Ленкевич.

Говорячи про культурне життя Тернополя, не можна оминати приміщення польського товариства «Сокул» (збудоване у 1891 році). Сьогодні у цьому реконструйованому будинку розміщений Палац кіно. Саме тут у 1893 році виступали Олександр Мишуга і Соломія Крушельницька. Кошти від цього концерту призначалися на будівництво бурси – гуртожитку для шкільної молоді. У залі «Сокула» з успіхом пройшов ще один концерт відомої співачки – у 1898 році, перед її від'їздом до Варшавської опери. Також на цій сцені з «Тернопільським Бояном» співав Модест Менцинський, виступали актори театру «Руської бесіди». Конфлікт 1901 року під час Шевченкових урочин поклав край спільному використанню зали українцями

і поляками: «Сокул» залишився вогнищем польської культури, місцем забав польської еліти.

А ми повернемося до історії утворення вже згаданого музичного товариства «Тернопільський Боян», яке стало осередком музичної культури життя української спільноти. Засновниками «Бояна» у 1900 році стали Олександр Гриневський, Володимир Левицький, Іван Копач, Омелян Терлецький, Юрій Геців, Михайло Юрків, Євген Топольницький, Володимир Загайкевич, Яків Миколаєвич, Степан Бохенський, Леопольд Кручковський. Метою товариства, як зазначалося у статуті, було «плекання головно українського руського співу як хорального, так і сольового, а рівно ж музики інструментальної». Окрім того, товариство організовувало конкурси, підтримувало хори та музичні видання. Традиції перших диригентів «Бояна» – Остапа Нижанківського та Дениса Січинського продовжили Омелян Терлецький, Іван Копач, Володимир Менцинський, Василь Безкоровайний та Амвросій Березовський. Відтак хор «Тернопільського Бояна» славився далеко за межами краю, виконуючи народні пісні, твори М. Лисенка, Д. Січинського, С. Воробкевича, С. Людкевича, Д. Бортнянського, А. Вахнянина і навіть складні партії із опер Р. Вагнера. «Боян» був постійним учасником Шевченківських урочин та інших українських імпрез, організовував концерти відомих співаків та музикантів. 24 травня 1931 року відбувся великий ювілейний концерт з нагоди 30-річчя «Бояна», а через 8 років, після «визволення», на базі Товариства було створено Тернопільську обласну хорову капелу, яку згодом розформували.

У 1928 році у Тернополі було утворено філію «Музичного товариства ім. Лисенка». Її засновниками стали Василь Безкоровайний, о. Омелян Ваврик, Іван Топольницький, Осип Сіак,

Василь Хирівський, Данило Щуровський. Це товариство, як зазначалося у статуті, сприяло «не тільки світській і духовній музиці, а й вихованню своїх членів у душі справді українському». При Товаристві діяла філія Українського музичного інституту ім. Лисенка, яка утримувала музичну школу, що мала право прилюдности – тобто видавала свідоцтва державного зразка. Першою учителькою гри на фортепіано у ній була Ірина Крих. Згодом педагогічне коло поповнили Стефанія Трояк-Дзядів, Ірина Сулима-Мисюк, Ірина Миколаєвич-Маркевич, а клас скрипки вів Юрій Крих. Саме він заснував при інституті оркестр із учнів та аматорів. Гри на віолончелі вчили Василь Безкоровайний, Юрій Салтирник, а співу – Софія Коренець-Стахевич. Двічі на рік відбувалися прилюдні виступи учнів та іспити. На них зі Львова

приїжджали Станіслав Людкевич та Василь Барвінський. При філії також існував струнний квартет у складі Ю. Криха, Б. Рипнійського, А. Березовського та Ю. Салтирника, який виконував твори Моцарта і Бетховена. У 1939 році музичний інститут перетворили у музичну школу.

тернопіль, замок. 1900-ті

тернопіль. велика синагога

тарас ВОЗНЯК

єврейський
тернопіль

tcircis
voznysik

Тернопіль

Tarnopol (пол.), **טארנאפאל** (їдиш), **Ternopol**, **Ternopil**, **Tarnopol**, **טרנופול** (іврит)

Вважається, що Тернопіль, як місто, заснував краківський каштелян коронний гетьман Ян Тарновський. 1540 р. король Зигмунд I Старий (*Zygmunt I Stary*, *Žygimantas Senasis*, 1467–1548) дарував йому це місто та теребовлянський повіт для того, щоб у вже існуючому поселенні він збудував фортецю. 1548 р. замок і фортечні стіни були збудовані.

У привілеї 1566 року згадуються тернопільська фортеця та її фундатор. У зв'язку із значними витратами на будівництво місто звільняється від багатьох податків. Укріпив і добудував замок вже син Яна Тарновського – Кшиштоф. Чимало коштів у добудову і розширення замку вклав *Томаш Замоїскі*, який отримав місто як посаг своєї дружини Катерини, дочки відомого українського культурного діяча і мецената князя *Костянтина Острозького* (1460–1530).

1548 р. місто отримало *магдебурзьке право*, а також право на проведення щотижневих торгів і трьох ярмарків на рік. Зрозуміло, що це привабляло до міста євреїв. Найдавніші дані про єврейську громаду у Тернополі відносяться до 1540 р. У XVII ст. у Тернополі мешкає уже близько 300 єврейських родин.

Здійснивши в 70-х роках XVII століття поїздку Річчю Посполитою, фризський мандрівник *Ульріх фон Вердум* (*Ulrich von Werdum*, 1632–1682) у своєму «Щоденнику подорожі...» писав про Тернопіль: «Це місто на Волині – спадкова власність пана Конєцпольського, Долинського старости. Лежить біля схилу згаданого положого пагорба. З трьох боків його оточує велике

озеро і розлогі болота. Четвертий бік захищений від поля досить широким ровом та обведений валом із двома масивними вежами на кутах і однією посередині, яка служить і брамою. Замок височіє з північного заходу від міста, саме посередині ставу, має великі, побудовані в італійському стилі будівлі з каменю: мури і вежі на заході й півдні боронять замок навіть там, де навколо тягнеться озеро. Від міста пролягає сухий рів із земляним валом і частоколом».

Для оборони замку утримувався невеликий загін залоги. Як свідчить інвентар 1672 року, тоді його очолював бургграф, купець і міщанин *Елізар Кунцевич* (*Elizar Kunczewicz*), який отримував за це щорічно 80 злотих. Крім того, обширний дитинець використовувався також як місце муштри міщан, зокрема і євреїв, які час від часу були зобов'язані приходити сюди із особистою зброєю (мушкетами, порохом, гнотами).

Серйозних руйнувань замок зазнав під час нападів турків і татар у 1575, 1589, 1672 роках. А в 1675 році *паша Ібрагім Шишман* (*Ibrahim Shyshman*) на кілька тижнів отаборився під Тернополем і тримав місто в облозі. Розлючені невдачею під Теребовлею, ординці спалили замок, повністю зруйнували решту фортифікаційних споруд, висадили в повітря обидві вежі, спустили воду зі ставу. Сліди руйнувань залишилися надовго. В інвентарі 1690 року згадується, що замок був у суцільних руїнах, міст – без ланцюгів, в'їзна брама – без даху. Тоді ж пошкоджено вали і підмурівки, а спалене житлове приміщення перетворене на стайні.

Місто та євреї Тернополя постраждали і під час козацько-шляхетських війн Богдана Хмельницького, коли його військо йшло маршем з Золочева. Були і єврейські погроми під час

Барської конфедерації 1770 р., коли шляхта штурмувала Тернопіль.

Незважаючи на незгоди, у Тернополі того часу квітло єврейське інтелектуальне життя. Одним з найбільш знаних єврейських мислителів XVII ст. у Тернополі був талмудист *раббі Авраам бен Беньямін Аарон (Rabbi Abraham ben Benjamin Aaron, пом. 1642 у Бересці)*. У 1636 р. він був рабином Тернополя. Його книга «*Tur Orah Xaim*» (*Tur Orah Hayyim*) продовжила думки, викладені у книзі його батька *раббі Беньяміна Аарона (Rabbi Benjamin Aaron, пом. 1620 р.)* під назвою «*Masat Binyamin*» (*Masat Binyamin*).

Не менш цікавою особистістю є і *раббі Аріє Льоб бен Саул (Rabbi Aryeh Loeb ben Saul, 1690–1755)*. Він народився у родині краківського рабина. Вчився у Альтоні (Німеччина), у свого тестя *раббі Цві Ашкеназі (Rabbi Zebi Ashkenazi)*, а згодом у Амстердамі. Повернувшись до Речі Посполитої, стає рабином Дуклі і нарешті Тернополя. Тут йому не повелося – були й місцеві претенденти на цю посаду. Помер він у Амстердамі, куди його, на відміну від Тернополя, запросили. Він не написав жодної книги, однак був активним учасником теологічних дискусій того часу у єврейському середовищі, зокрема дискусії між *Яковом Емденом (Jacob Emden)* та *Йонатаном Ейбешюцом (Jonathan Eybeschütz)*.

Іншим єврейським мислителем, який жив того часу у Тернополі, був *раббі Шмуель Мойсей Пінхас (Rabbi Samuel Moses Phinhas, пом. 1806 у Познані)*. У Тернополі він мешкав у 1795–1801 рр., був нащадком відомого *раббі Йошуа (Rabbi Joshua, пом. 1648)*, автора трактату «*Магіне Шломо*» (*Maginne Shelomoh*). Сам же написав книгу «*Бет Шмуель Аарон*» (*Bet Shmuel Aharon, Novidvor; 1806*).

Окрасою єврейського Тернополя була *Стара синагога на Подолі*. Вона стояла трохи вище від сучасного музичного училища, вражала довершеністю строгих готично-ренесансних форм. У її архітектурі відчувалася витонченість і виразний східний вплив. Кам'яна будівля божниці утворювала прямокутник зі стрілчастими вікнами. Єдиною оздобою був аттик, прикрашений аркадою. Власне, красу споруди, вишукану і стриману, творила цілісність форм, вільна від неконструктивних додатків. *Ульріх фон Вердум* писав, що такої гарної, збудованої з каменю синагоги він не бачив ніде у Польщі. Художню цінність становило внутрішнє оздоблення божниці. Це були оригінальної форми свічники, які доповнювали ажурне плетиво металевих елементів прикрас, старовинні гапти.

До синагоги прилягали вулиці *Бабада* і *Старошкільна*, чії назви пов'язані з історією єврейства Тернополя. Назва Старошкільна свідчила, що тут була стара єврейська школа – *хедер*. Потім її розвинули у школу *Йосефа Перля (Joseph Perl, יוסף פרל, 1773–1839)*. *Бабада* – відома на Тернопіллі родина рабинів. Один із них – *раббі Герш Бабад* – був служителем старовинної божниці. Ще одна вулиця у цьому районі носила ім'я *барона Моріца фон Гірша (Maurice (Zvi) de Hirsch, чи Baron Moritz von Hirsch auf Gereuth, 1831–1896)* – єврейського філантропа, засновника добродійної фундації, яка розвивала єврейське шкільництво.

Під час Другої світової війни нацисти спалили і зруйнували Стару синагогу на Подолі. У вогні згоріли і єврейські книги та аннали громади. Рештки старовинної будівлі розібрано вже у 50-х роках.

Було в історії Тернополя і Західного Поділля і таке адміністративне утворення, як *Тернопільський край (1809–1815)*. Упродовж 1809 року

Тернопільщина чотири рази переходила з рук у руки: спочатку – австрійське правління, потім – так зване французько-галицьке військо, представником якого була *президія уряду адміністрації Тернопільського повіту* під протекторатом *царя Франца I (Franz II, Erwählter Römischer Kaiser, Franz I Kaiser von Österreich, 1768–1835)* та імператора Наполеона I (*Napoléon Bonaparte, 1769–1821*). Але 20 червня 1809 року на зміну цій маріонетковій президії знову прийшла австрійська влада. Та й вона протривала усього сім

днів. Від 28 червня до 14 грудня було встановлено російське та австрійське цивільне управління. За Шьонбрунським трактатом Західне Поділля, без міста Броди, перейшло до Росії. Указом *Александра I (Александр I (Благословенный), Александр Павлович, 1777–1825)* від 14 серпня 1810 року цю територію назвали «Тернопільським краєм». Керувати ним доручили *Ігнатію Антоновичу Тальсу*. І тільки 6 серпня 1815 року ця територія знову увійшла до складу Австрії.

З Тернополем початку XIX ст. щонайперше пов'язане ім'я відомого єврейського просвітителя *Йосефа Перля* (*Joseph Perl*, 1773–1839). Саме єврейське просвітництво народилося у Берліні. Його головним ідеологом був єврейський філософ *Мойсей Мендельсон* (*Moses Mendelssohn*, 1729–1786). Він хотів відродити європейське єврейство до нового життя. Тому послідовники його й назвали третім Мойсеєм, після біблійного Мойсея та філософа Мойсея Маймоніда. Єврейською мовою рух єврейських просвітителів називався *Гаскала* – *Haskalah*. Цими ідеями переймається багато євреїв з Чехії, Польщі, Галичини, як-от *Ізраель Замосьць* (*Israel Samoszcz*), *Герц Гомберг* (*Herz Homberg*), *Ісаак Сатанов* (*Isaac Satanow*), та *Соломон Дубно* (*Solomon Dubno*). Ідеї *Вольтера* (*Франсуа-Марі Аруе*, *François Marie Voltaire*, 1694–1778) та цих єврейських просвітителів вплинули навіть на австрійського *царя Йосифа II* (*Joseph II Benedikt August Johann Anton Michael Adam von Habsburg*, 1741–1790). Наприкінці XVIII ст. він видав ряд едиктів, які якоюсь мірою і були реалізацією програми Гаскали і певним чином регулювали життя євреїв. Реалізуючи свою та імперську просвітницьку програму, прихильники Гаскали – *маскіли* – починають відкривати по всій Галичині єврейсько-німецькі школи.

Прихильником Гаскали був і тернополянин *Йосеф Перль*. Він народився у заможній тернопільській родині. Як людина поступова, яка багато зробила для емансипації галицького єврейства, він був відзначений численними нагородами як австрійського цісаря, так і російського царя. Безсумнівною його заслугою для міста було те, що 1813 р. він відкрив у Тернополі та Галичині *першу єврейську світську школу*, де вивчали іврит, німецьку мову та інші

дисципліни. Нагороди батька дозволили потім його сину *Міхаелю* відкрити у місті *першу єврейську фармацію*. Це була перша фармація, яку дозволили відкрити у Австрійській імперії єврею. Йосеф Перль захищав євреїв за будь-яких обставин. Його однодумцями та друзями стали інші прихильники Гаскали – уродженець Бродів *Нахман Коген Крохмаль* (*Nachman Kohen Krochmal*) та тернопільський *раббі Шмуель Йосеф Рапопорт*. За їхньою підтримкою він був призначеним *крайсрабином* (*Kreisrabbiner*) Тернополя. Перль був гарячим прихильником релігійних реформ. У 1819 р. він своїм коштом відкриває у Тернополі *поступову (реформістську) синагогу* – *Темпель* (*Tempel für Geregeltten Gottesdienst*) з хором, що не характерне для ортодоксальної синагоги – *бет кнессету*. Це викликає неоднозначне сприйняття у консервативній, переважно хасидській та мітнагідській громаді Тернополя. І навіть тодішній тернопільський рабин та товариш раббі Рапопорт дещо відсторонюється від занадто прогресивних, на його думку, ініціатив Йосефа Перля. Однак просвітителі-маскіли все ж перемагають. Бо вже 1904 р. *раббі Темпеля др. Таубелес* (*Dr. Taubeles*), крім всього іншого, викладає релігію для євреїв у Тернопільській гімназії. Під псевдонімом *Obadiah ben Pethahiah* Перль публікує сатири, спрямовані проти хасидів «*Металех Темірін*» (*Megalleh Temirin, Vienna, 1819*), які потім довгий час приписували раббі Рапопорту. Це була розумна пародія на мову книги «*Зогар*» – основної книги єврейських містиків. Окрім того, він опублікував ще дві книги у тому самому стилі «*Дібре Цаддікім*» (*Dibre Zaddikim*) та «*Боген Цаддік*» (*Bohen Zaddik, Prague, 1838*). А також написав розділ, який стосується хасидизму, у фундаментальній книзі німецького історика *Ісаака Маркуса Йосфа* (*Isaak Markus*

Jost) «Історія юдаїзму та його сект» (*Geschichte des Judenthums und Seiner Sekten*, III. 185 et seq., Leipzig, 1859).

Варто більш детально згадати і його однодумців та послідовників. Зокрема, *Нахмана Когена Крохмаля* (*Nachman Kohen Krochmal*, 1785–1840). Він народився не у Тернополі, а у Бродах. Розпочав своє навчання, як і всі хлопчики, з вивчення Тори. Потім одружився з дочкою багатого купця *Габермана* (*Haberman*), мешкав із родиною тестя у Жовкві, де продовжив свої студії, починаючи з твору *Мойсея Маймоніда* «*Море Невухім*» (*Moreh Nebukim*)

та інших єврейських мислителів. Потім він ретельно простудіював сучасну йому німецьку філософію, зокрема *Іммануїла Канта*, почав читати латинських, французьких, арабських класиків. Надмірне навчання підірвало його здоров'я і 1808 р. він перебирається до Львова, щоб трохи його поправити. Тут він зустрічається з раббі Рапопортом. Їхня дружба стала дуже плідною для єврейського відродження у Галичині. Знову повертається до Жовкви, запоем читає *Фіхте*, *Шеллінга*, і особливо *Гегеля*, який вплинув на нього чи не найбільше. Рапопорт відвідує його у Жовкві. Якийсь час Крохмаль

тернопіль, велика синагога, 1900-ті

пробує зайнятися підприємництвом, але невдало. Стає книгарем у Жовкві, хоч був запрошений до Берліна. У Жовкві Крохмаль написав історію єврейського світу у перспективі філософії Гегеля «*Море Невухім га-Зман*» (*Moreh Nebuke ha-Zeman, Lemberg, 1851*). Останні дні його пройшли у Тернополі, де він і помирає.

Цікавим маскілом був і *Мендель Левін* (*Mendel Levin, 1791–1819*). Він народився неподалік Тернополя, у Сатанові, а помер у Миколаєві. Його наука теж починалася з Талмуда, однак після навчання у Берліні, у Мендельсона, він теж стає твердим прихильником Гаскалі. Потім повертається до Бродів, Устя, Могилева, включається у просвітницьку роботу. І насамкінець учить дітей князя *Адама Чарторийського* (*Adam Jerzy Czartoryski, 1770–1861*) у Миколаєві, дискутує з князем і врешті навіть пише для нього французькою мовою есей про філософію *Канта*. Зрештою, князь Чарторийський добре знав і становище тогочасного єврейства. Будучи високим урядовцем в Росії, він був членом «*Комітету у справах євреїв*». Левін – автор багатьох статей та книг. Деякі з них вийшли друком у Тернополі.

У Австрійській імперії більшість українських земель входила до окремого коронного краю – *Королівства Галиції і Лодомерії* (*Володимирії*) (*Königreich Galizien und Lodomerien*), яке складалось із власне Галичини і приєднаних до неї польських земель – *великого князівства Краківського* та *князівств Освенцімського* та *Заторського* (*Großherzogtum Krakau und den Herzogtümern Auschwitz und Zator*). Усі ці землі невдовзі почали називати Галичиною, хоча малопольські землі до того часу жодною Галичиною не були. До 1772 року, коли внаслідок поділу Польщі ці землі відійшли до Австрії, під поняттям «Галичина» розуміли тільки укра-

їнські землі *Руського* і *Белзького воєводств*, поділених Австрією на 12 циркулів: *Коломийський, Чортківський, Тернопільський, Бережанський, Перемишлянський, Львівський, Станіславівський, Золочівський, Жовківський, Самбірський, Стрийський* і частково *Сяноцький*. Весь коронний край займав 78,5 тис. кв. км. На українську частину припадало 55,7 тис. кв. км. За першим австрійським переписом 1773 року у східній частині краю (власне Галичині) проживало 1 820 000 осіб, з них українці становили 71%, поляки – 22%, євреї – 4%.

Тернопіль виявився адміністративним центром *циркулу* – округу. Однак господарче та політичне життя міста у першій половині XIX ст. розвивалося повільно. Пожвавлення принесла революція – так звана «*Весна народів*» 1848 р.

Перші вибори до австрійського парламенту відбулися у тому ж 1848 році, а перше його засідання – 10 липня. Тоді було обрано 383 послів (депутати). Галичину представляли 96 послів. У першому *Австрійському Райхсраті* Тернопіль представляв поляк німецького походження *Влодзімеж Мандль* (*Włodzimierz Mandl*) – тоді поштмейстер, а згодом мер та засновник сучасного Старого парку, а також Іван Федорович, дідич із Скалатщини. У крайовий сейм від Тернополя було обрано лікаря *Моріца Карміна* (*Маурусу* (*Moritz*) *Karmin*) – єврея. Зазначимо, що у 1849 році, коли відбувалися вибори до крайового сейму у Львові, Тернопіль мав 16 167 мешканців, з них 9 632 євреї, 3 483 – українці, 3 032 поляки.

Продовжувалася і просвітницька традиція Перля. Тернопіль знову народжував нових єврейських просвітників, як-от *Базилія Штерна* (*Stern Basilius, 1798–1840*). Він народився у Тернополі 1798 р. і працював у школі Перля. У 1828 р. був запрошений до Одеси на посаду

директора одеської єврейської школи. У 1837 р. йому навіть вдалося відкрити аналогічні школи для єврейських хлопчиків та дівчат у Кишиневі.

Ще одним просвітителем, якого дав Тернопіль, був археолог та лінгвіст *Сімха Пінскер* (*Simhah Pinsker*; 1801–1864). Він пройшов той самий шлях, що і Штерн – народився у Тернополі, а помер у Одесі. Його навчання розпочалося у тернопільському хедері. Якийсь час він займався підприємництвом і шляхи привели його до Одеси, де він відкриває все ту ж світську єврейську школу, директором якої став

Штерн. Тоді ж він знайомиться з кримською караїмською культурою, досліджує караїмські манускрипти, які з Криму привозить караїмський учений *Авраам Фіркович*, і стає світової слави гебраїстом.

Таким же продовжувачем справи Перля став і поет та лінгвіст *Тобіас Гутман Федер* (*Tobias Gutman Feder*; 1760–1817). Він продовжив опонувати хасидам, писав на них сатири, написав і чимало праць в царині єврейської лінгвістики.

До цього кола інтелектуалів сміливо можна долучити і *Шмуеля Лейба Гольденберга* (*Samuel Loeb Goldenberg*, 1807–1846). Хоча він наро-

тернопіль. велика синагога. 1900-ті

дився у Болахові, але більшу частину життя провів у Тернополі. Тут він заснував єврейський журнал «*Керем Гемед*» (*Kerem Hemed*, vols. I. та II., Vienna, 1833 і 1836; vols. III.-VII., Prague, 1838–43), який став платформою до розгортання новітніх наукових дискусій. Авторами стали такі світила тогочасного єврейства, як *Рапопорт*, *Крохмаль*, *Леопольд Цунц* (*Leopold Zunz*), *Хаїм Слонімський* (*Chaim Slonimsky*), *Шломо Пінелес* (*Shlomo Pineles*), *Моше Хаїм Луццато* (*Moshe Chaim Luzzatto*), *Ісаак Шмуель Реджіо* (*Isaak Shmuel Reggio*), *Авраам Гайгер* (*Abraham Geiger*), *Ісаак Ертер* (*Isaac Erter*), *Самуель Бик* (*Samuel Byk*), *Тобіас Гутман Федер* (*Tobias Gutman Feder*), *Йосеф Перль* (*Josef Perl*), *Аарон Хорін* (*Aaron Chorin*).

На початку XX ст. у Тернополі вже було 30 415 мешканців. З них близько 14 000 були євреями.

Головним заняттям мешканців була торгівля. Особливо торгівля з Росією, яка відбувалася через залізничну станцію Підволочиська.

Важкі випробування випали на долю міста у час Першої світової війни. Вже у перші дні після кількогодінної битви його зайняли російські війська. До окупованої Росією території належали тодішні Тернопільський, Збаразький, Скалатський, Теребовлянський, Копичинецький, Чортківський, Борщівський, Заліщицький, Городенківський, Снятинський повіти та північна частина Буковини. Від війни страждало і тернопільське єврейство.

Під час Першої світової війни у серпні 1914 р. Тернопіль зайняли російські війська і утримували його до липня 1917 р. Перед війною, у 1914 році населення міста становило 35,2 тисячі, а в час війни це число зменшилося до 30,9 тисяч.

Після розпаду Австро-Угорщини 1 листопада 1918 р. на території півдавстрійської Галичини було проголошено створення *Західноукраїнської Народної Республіки*. Уся територія ЗУНР поділялась на 3 військові області (Львів, Тернопіль, Станіславів). Так що Тернопіль став істотним військово-адміністративним центром ЗУНР.

В листопаді-грудні 1918 р. у Тернополі були сформовані *1-й піхотний полк ім. С. Петлюри* і *Студентська сотня*, а в червні 1919 р. – *18-а (Тернопільська) бригада* та *Єврейський ударний батальйон* («Жидівський пробоевий курінь»). Виріс він із сотні міліції, створеної з ініціативи єврейського населення для охорони і оборони їхньої дільниці міста.

1921 р. Тернопіль відійшов до Польщі.

1931 р. у Тернопільському повіті, за офіційною польською статистикою, мешкало 5 836 євреїв. Натомість у самому місті 1939 р. – 13 768 євреїв.

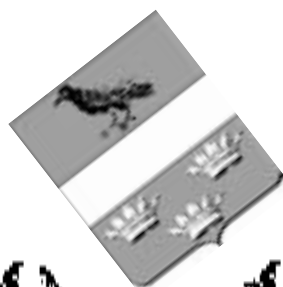
Сьогодні у Тернополі можна оглянути *кіркут* XIX ст., який розміщений на вул. Микулинецькій.

1. Tarnopol, Tarnopol Volume, Ph. Korngruen, The Encyclopaedia of the Jewish Diaspora, 1955, Jerusalem.

2. J. L. Landau, Nachman Krochmal, Berlin, 1904. S. S. G. Ro.

3. Л. Бойцун, Тернопіль у плині літ, Тернопіль, Джугра, 2003.

тернопіль, 1900-ті

віра стецько

тернопіль. церква різдвяного

пінзель
через призму
музейної
збірки

*віра
стецько*

У фондах Тернопільського обласного краєзнавчого музею виразно виокремилася збірка скульптури бароко II половини XVIII сторіччя. Тут зберігаються справжні шедеври найяскравішого представника, основоположника нової експресивної пластики Йоганна Георгія Пінзеля (? – кін. 1761). Колекція сформувалася як систематизоване, досліджене мистецьке явище на початку 90-х років XX сторіччя. Зважаючи на проблему браку інформативного матеріалу щодо творчої спадщини Йоганна Георгія Пінзеля і утаємниченість постаті самого скульптора, напередодні була проведена велика дослідницька, пошукова та атрибуційна робота, на базі раніше зібраного експонативного матеріалу. Сьогодні у фондах музею зберігається одинадцять скульптур та рельєфів Йоганна Георгія Пінзеля, матеріали з церкви Святої Покрови та Успенського парафіяльного костюлу в Бучачі.

У травні 1978 року у фонди музею потрапили перші роботи Йоганна Георгія Пінзеля – рельєфи з Покровської церкви: антипендії – «Відсічення голови Іоану Предтечі», «Чудо св. Миколая», «Подорож в Емаус», дияконські двері: «Ангел-Охоронець», «Благовіщення» (передані в Тернопільський обласний художній музей). Це були важкі часи для пам'яток сакрального мистецтва, які перебували у «закритих», зруйнованих храмах. Єдиним порятунком для збереження величезної сакральної спадщини стали експедиції науковців, які забирали цінні артефакти у музей. Пам'ятки, які не вдалося врятувати у 80-их минулого століття, втрачені назавжди. Така доля спіткала рельєфи на історичну тематику з Успенського парафіяльного костюлу. Лише за світлинами початку XX сторіччя маємо можливість проаналізувати рельєфи, зокрема композиційне трактування

епізодів турецької війни. Оборона Бучача від турецьких завойовників у 1672 році, а також вирішальна роль бабусі графа Миколи Потоцького – Терези Потоцької, завдяки якій місто не було зруйноване, стало важливою темою творчості мистців багатьох поколінь.

Вівтарні скульптури з бічних вівтарів Покровської церкви алегоричні постаті Віри, св. Товія, Мужності, Мудрості від 1990-х зберігаються у фондах Тернопільського обласного краєзнавчого музею: храм перепроєктовували на природничий музей, скульптури були демонтовані, деякі з них зазнали значних пошкоджень. Скульптури після реставрації у Львівській галереї мистецтв та реставраційних майстернях Вілянувського замку у Польщі, вперше були представлені на виставці врятованих творів Й. Г. Пінзеля «Майстер Пінзель – легенда та реальність» (1987). Роботи з Покровської церкви – безцінні шедеври Й. Г. Пінзеля, що засвідчують про високомайстерний рівень володіння пластикою в дереві.

Для скульптур, які оздоблювали храм, Пінзель використовував дерево. Власне липа, як більш легкий матеріал для інтер'єрного декору, розкрила пластичні можливості різьби, про які він не міг навіть мріяти в камені, що сприяло появі нової стилістики живописної пластики. Особливо це простежується у трактуванні драперій, ніби завихрених у повітрі. У конструюванні ліній та складок Пінзелю вдалося домогтися пластичних ходів мікеланджелівських фресок, надто у трактуванні алегоричних жіночих образів, граційних і експресивних («Алегорія Мудрості», «Алегорія Віри»).

Шукаючи витоки творчої спадщини Пінзеля, яку він полишив на теренах нашого краю, простежуємо ідейну й стилісову спорідненість із скульптурою чеської школи першої полови-

ни XVIII сторіччя – творами Матіаса і Антона Браунів, Яна Кватайнера, Ігната Плятцера, Лазаря Відмана, а також із засадами рельєфної пластики австрійських майстрів, різьбою майстрів південно-німецьких земель. Бароко в Чехії було органічним стилем, що його розвивали як місцеві майстри, так і художники з інших країн. На їхню творчість мав вплив знаменитий італієць Лоренцо Берніні.

У творчості Пінзеля виразно вимальовуються точки дотику з творіннями великого Берніні. Чеський історик мистецтва Емануель Поха писав, що «римський скульптор Лоренцо Берніні прагнув представити в скульптурі не тільки постать, а й духовне начало, екзальтовану чутливість». Відчувається, що, працюючи над скульптурою, Пінзель був добре обізнаний з кращими взірцями епохи Відродження. У своїх творах він модифікував естетичний принцип Відродження: висока людяність, увага не тільки на почуттях, а й на значимості героїв. Антропоцентризм Пінзеля, концентрація уваги на найбільш суттєвих психологічних надривах образу, синтез узагальнення й тонке підкреслення окремих форм, масштабність і монументалізм, небачена пластична активність скульптурних форм, – це ті ознаки Пінзелевої пластики, що вирізняють його з-поміж його сучасників, ті пластичні знахідки, які взяли за основу і трансформували у нових пластичних формах майже 40 учнів та послідовників, що працювали разом з майстром та після його смерті. Мистецтво Пінзеля несло в собі наголоси нової естетики XVIII сторіччя, нових художньо-пластичних концепцій та формул, вбираючи історичні традиції місцевої дерев'яної різьби, використовуючи здобутки світових віань. Як писав дослідник творчості Й. Г. Пінзеля Тадеуш Маньковський, «Пінзель є виразником своєрідного на-

прямку експресивної динаміки. Напруженому драматизмові його образів відповідає підвищена експресивність форми, яка досягається надзвичайно сміливою обробкою матеріалу, трактуванням драперій. Статуї ніби замасковані в буревій заломів і вигинів, що мчать довкола фігур».

«В добу рококо, – зазначав Дмитро Антонович, – розвинулася пристрасть наповнювати церкви та костіоли цілими рядами статуй, але в них часто більше експресії, завжди багато руху, вони неспокійні. В кращих творах вони справляють враження акцентованою рухливістю і темпераментним поривом».

Алегоричні постаті Мужності, Віри, Мудрості, св. Товія Йоганн Георгій Пінзель виконав для церкви Святої Покрови, яка була споруджена на місці старої, за одними твердженнями – у 1765–1766 роках (вірогідно, архітектор інженер Станиславської фортеці капітан А. Шюльтцер (Шільцер), однак, оскільки в церкві були роботи Йоганна Георгія Пінзеля, вона могла бути споруджена і у 1755 році (тоді б її проектував архітектор Бернард Меретин, як писав Григорій Логвин, що з архітектурного погляду Покровська церква – рядовий твір Меретина). Існує ще одна гіпотеза. А саме, що вівтарі, царські врата та дияконські врата були перенесені із старої церкви у новозбудовану, і ця думка – найвірогідніша. Для храму внутрішнє оздоблення – різьблені вівтарі з фігурними скульптурами – у 1750-х виконали Йоганн Георгій Пінзель (амвон, бічні вівтарі Миколая та Вознесіння з алегоричними постатями Віри, Мужності, Мудрості (?), св. Товія), а також Ф. Олендзький або Філевич (головний вівтар). У головному та бокових вівтарях Пінзелю також належали антипендії «Чудо св. Миколая», «Відсічення голови Іоану Предтечі», «Подорож

в Емаус», дияконські двері: «Благовіщення», «Ангел-Охоронець», царські врата (всі – у збірках музеїв). У рельєфах яскраво простежуються засади рокайльного мистецтва, моделювання об'ємів більш деталізоване. Композиції обрамлені асиметричним орнаментом, який будується з переривчастих завитків, де немає жодної прямої лінії. жодного прямого кута – суцільний ланцюг віньєток.

Тривалий час царські врата з Покровської церкви – справжній шедевр пластичної різьби періоду рококо – вважали втраченими. Після багатьох років пошуків наприкінці 2007-го мені вдалося відшукати їх у фондах одного з музеїв Львова, куди їх разом з іншими творами сакрального мистецтва з Бучача у 1960-х привезла наукова експедиція під орудою Віри Свенціцької.

Хто ж він – таємничий скульптор, який відповів своєму часові величними бароковими пам'ятками, що ставлять його врівень з найвидатнішими європейськими майстрами XVIII сторіччя? Величні монументальні комплекси, які збереглися у нашому краї з далекого XVIII сторіччя, малюють у нашій уяві портрет загадкового майстра. Яким ми хочемо бачити того, хто творив під іменем Пінзель? Хто він, таємничий незнайомець, що з'явився у Бучачі в середині 1740-х років на фабриках графа Миколи Потоцького, і знайшов у цьому місті свій дім, свою сім'ю, свого мецената і свого роботодавця, зустрів свою трагічну смерть (1761)? Усе двадцять століття було позначене пошуками відповіді на загадку Пінзеля, не дав повної відповіді і початок двадцять першого.

тернопіль, замок. 1900-ті

Можливо, скульптура «Алегорія Мужності» стане знаковою у глибшому дослідженні постаті таємничого скульптора. При фотографуванні пам'яток XVIII сторіччя на передпліччі «Алегорії Мужності» виявили зображення – портрет, сповнений трагізму, окутаний настроєм драматичної фатальности, який, на мою думку, є автопортретом Йоганна Георгія Пінзеля. Це єдине пластичне зображення, яке дійшло до нас з тих часів, і хочеться вірити, що знахідка проллє світло на загадкову постать трагічного генія. Уся широка гама душевних порухів деформує, спотворює обличчя, яке набуває драматичної рельєфности на гладкій поверхні плеча скульптури атлетичної Мужності.

Пінзель у своїй творчості керувався прийомами майстрів епохи Відродження, коли митці вводили свої автопортрети у сюжети власних композицій, як, до прикладу, Рафаель, що зобразив себе у композиції фрески «Атенська школа», чи драматичний геній Мікеланджело, який зобразив свій автопортрет у вигляді трагічної маски на здертій шкірі апостола Варфоломея, яку апостол сам тримає в руці на фресці «Страшного суду» на плафоні Сікстинської капели. Аналізуючи обидва пластичні зображення, а саме, на шкірі Варфоломея, виконане Мікеланджело, та на передпліччі Мужності, вирізьблене Пінзелем, переконуєшся, як багато спільного в образному та пластичному трактуванні автопортретів. Є дещо асоціативно-символічне в тому, що Пінзель зобразив себе саме на плечі алегоричної постаті Мужності.

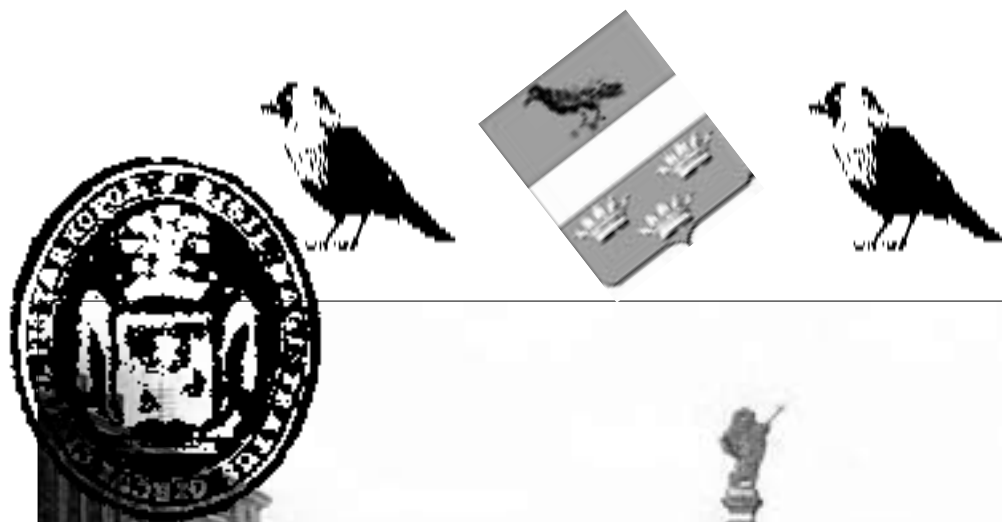
3 травня 1751 році Пінзель вінчався з Маріанною – Єлизаветою Кейтовою в Успенському парафіяльному костюлі, стоячи перед вівтарем, декорованим його скульптурами: «Св. Вікентій», «Св. Франциск Борджія», в яких він,

уже для підсилення пластичних акцентів образів, використовує поліхромію.

У 1995 році у польських архівах історики мистецтва, дослідники творчості Пінзеля П. Красник та Я. К. Островський в церковних книгах Бучацької парафії, які були вивезені з Бучача в Польщу напередодні Другої світової війни, знайшли записи, які засвідчують цю подію, а головне, вперше подають імена сницаря – Йоганн Георгій. Існують ще два записи в книзі хрещень, а саме: про хрещення синів Пінзеля – Бернарда та Антонія. Цінний запис, що дав можливість приблизно встановити рік смерті сницаря, зроблений у метричній книзі 24 жовтня 1762 року, про те, що вдова Єлизавета Пілзнова вийшла заміж за Іоана Беренсдорфа, дає підстави стверджувати, що Йоганн Георгій Пінзель помер наприкінці 1761 року і дружина після річної жалоби по чоловікові вийшла заміж утретє. Однак, записів при смерті самого Пінзеля відшукати поки що не вдалося, як і не вдалося відшукати його могилу в Бучачі.

До цього часу залишається багато невідомих сторінок в біографії геніального скульптора. Хочеться вірити, що виставка творчої спадщини Пінзеля, яка планується у Франції в Луврі, і на якій буде представлено твори Йоганна Георгія Пінзеля із збірок Тернопільського обласного краєзнавчого музею, розширить коло зацікавлень геніальною постаттю експресивного бароко.

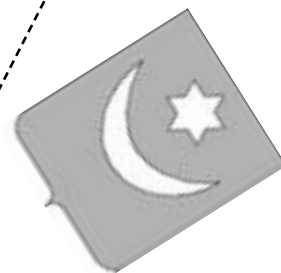
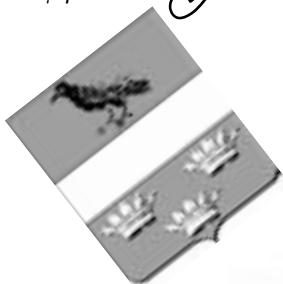

тернопіль, площа соборського з вулиці 3 мая, на передньому плані - колона св. вінцентія. 1900-ті

путівник

тернопіль. церква воздвиження чесного хреста

тернопіль. парафіяльний костёл

вулицями тернополя

любомира
боицун

тернопіль. велика синагога

любомирська
бойсина

де були
колись
оборонні
вали

Є назви, в яких віддзеркалюється історія міста. Ім'я затишної Валової говорить само за себе. Утворилася вона на місці давніх оборонних міських валів. Первісна назва вулиці зберігалася аж до 1930 року, коли її назвали іменем видатного славіста Олександра Брюкнера (Брікнера). Але тернополяни і далі звично називали її Валовою.

Називали цю вулицю так і тоді, коли у 1948-му перейменовували її у Музейну. Під час перейменувань 1990-х історичну назву старовинної вулиці знову відновили. І сьогодні Валова – це острівець старого Тернополя із виразними акцентами сьогодення. Архітектурне обличчя вулиці творять оригінальні кам'яниці, споруджені, в основному, на початку минулого століття. Тут ви побачите гарну ліпнину, напівбалкони – еркери, коване оздоблення балконів, виконане тернопільськими умільцями наприкінці XIX – початку XX століття. Перші поверхи тут, як і колись, заповнили різні крамниці, книгарні й каварні. А художники й народні умільці перетворили цю вуличку на своєрідну виставку-продаж під відкритим небом.

Де кілька слів про того, чие ім'я носила давня тернопільська вулиця з 1930 до 1948 року. Народився О. Брюкнер 29 січня 1856 року у Тернополі в сім'ї колоністів із Австрії, які осіли в Галичині й полонізувалися. До речі, його дід був бургомістром у Бережанах. Навчався він в університетах Львова, Лейпцига та Відня. О. Брюкнер належав до плеяди видатних славістів кінця XIX – початку XX століття і працював доцентом у Львівському, а потім Віденському університеті, а з 1881-го очолив кафедру славістики в Берлінському університеті. Тут вчений працював аж до смерті, 24 травня 1939 року. У 1888-му О. Брюкнера обирають

академіком Польської академії наук, а наступного року – членом-кореспондентом Петербурзької академії. Обирався він також до інших слов'янських академій. Він – автор понад 1,5 тисячі праць з польського та слов'янського мовознавства, історії літератури та культури. У багатьох дослідженнях учений розглядав також питання української літератури й культури та польсько-українські літературні взаємини. О. Брюкнер підтримував контакти з українськими ученими, зокрема, з Іваном Франком, був членом Наукового товариства імені Т. Шевченка та друкувався у виданнях цього товариства. Щодо доцільності перейменування старовинної назви вулиці, то самі поляки визнавали, що хоча постать О. Брюкнера заслуговує на вшанування у родинному місті, та для цього не потрібно було змінювати найменування, яке є історичним.

Мешканцями цієї вулиці були в основному заможні тернополяни. Саме їм належали респектабельні кам'яниці на Валовій. Правда, було тут й чимало різних майстерень, які тримали тернопільські ремісники. Ремісничо-купецьке товариство «Зоря» діяло певний час у будинку Антона Дяківа на Валовій, 10. До речі, гостинний господар був також активним членом й інших українських громадських об'єднань.

Важливою віхою у біографії цієї вулиці є історія тернопільської реальної школи. Саме на Валовій у 1859 році відкрили нижчу реальну школу в новозбудованому двоповерховому приміщенні (згодом добудували третій поверх). Кошти на будівництво збирали всією громадою. А утримувати планувалося коштом міста. Необхідність відкриття такого навчального закладу диктувалася розвитком торгівлі та технічного прогресу. А в 1898 році вже відбувся перший випуск вищої реальної школи. Основну

увагу в процесі навчання звертали на математично-природничі предмети, креслення, рисунк, але також вивчали й мови, зокрема німецьку і французьку. Закінчення вищої реальної школи давало право для вступу у вищі навчальні заклади, крім університетів. Розвиток і популярність реальної школи призвели до того, що старий будинок вже не вмщав усіх бажаючих навчатися. Школа змушена була винаймати додаткові приміщення. Тому 1901 року вища реальна школа перейшла у новобудову на вулиці Коперника (тепер тут діє Українська гімназія). А у будівлі на Валовій перейшла, утворена в 1898 році, державна гімназія, а з 1911-го навчального року чотирикласна народна школа ім. Ю. Словацького.

У 20-х роках минулого століття на базі вищої реальної школи утворилася третя гімназія ім. М. Коперника із природничо-математичним ухилом, яку називали ще реальною гімназією. А в приміщенні старої реальної школи, після Другої світової війни аж до 70-х років минулого століття працював обласний краєзнавчий музей. Саме тут у шкільні роки ми пізнавали історію рідного краю. Саме розміщення музею на цій старовинній вулиці спричинилося до того, що в 1948-му її перейменували в Музейну. У 1970-х старе приміщення визнали аварійним, і музей переїхав на тодішню вулицю Котовського. Місто практично залишилося без такого осередку культури, як музей, аж до відкриття наприкінці 1982-го нового приміщення на майдані Мистецтв. Нині експозиція обласного краєзнавчого музею – це літопис нашого краю від найдавніших часів до сьогодення, який вдало доповнюють виставки на різноманітну тематику. Основою для створення обласного краєзнавчого музею у 1940-му році послужили надбання Подільського регіональ-

ного музею та музейної колекції «Рідної школи». На місці старого аварійного приміщення, тоді ще на Музейній, виріс новий корпус обласного управління внутрішніх справ. Ще й сьогодні дехто за звичкою називає її Музейною.

Щодо імені О. Брюкнера, то воно також повернулося на карту Тернополя. Поряд із Валовою є вуличка, яка в період міжвоєнної Польщі називалася іменем Яна Кілінського – майстра-шевця, який очолив повстання варшав'ян у 1794 році. За визначну роль у повстанні під проводом Косцюшка йому було присвоєно звання полковника. У советські часи цю вуличку назвали іменем відомого льотчика Валерія Чкалова. Тепер ця вулиця носить ім'я нашого земляка академіка О. Брюкнера.

тернопіль. готель «подільський». 1900-ті

любомира
боицун

тернопіль. церква різдва христового

Губотурса
де була
колись
камінна
гора

Під час перейменувань, у 1991 році, повернулася давня назва однієї із вулиць старомістя – Камінна. Починається вона від перехрестя із бульваром Тараса Шевченка і прилеглими до нього вулицями і збігає униз.

Тепер тут тупик, а колись вона «виходила» вниз на Святоіванівську (Конарського, Київську, Шевченка), а тепер – М. Грушевського. Саме тут височить пагорб, на якому спорудили адміністративний будинок і давня вулиця стала тупиковою. В народі цей пагорб називали Камінною горою. А вуличку, що прилягала до нього, назвали Камінною. На зламі XIX і XX століть, у 1901-му, тут виросла будівля колегіуму єзуїтів із багатою книгозбірнею, яка, на жаль, не збереглася. Єзуїти прибули до Тернополя як засновники гімназії. Увійшли вони в історію не тільки як духівники, прихильники освіти, але й як зачинателі театральних традицій.

Але повернімося до історії найменувань цієї старовинної вулички. У 1894-му цю вулицю називали іменем шанованого поляками діяча національно-визвольного руху бригадного генерала Тадеуша Косцюшка (Костюшка). Саме він очолив польське визвольне повстання 1794 року, тоді ж його було обрано керівником держави. Це ім'я вулиця носила і в совєтські часи. Аж у 1962-му її називали іменем компартійної газети «Правда». У час Другої світової війни на цій вулиці був район «тільки для німців».

На жаль, не зберігся будинок Української державної гімназії, історія якої, як філії Вищої тернопільської гімназії, починається у 1898 році. А перші випускні іспити-матура відбулися у червні 1906-го. Стояв будинок за плечима Другої польської гімназії (тепер середня школа № 4). Збудували це приміщення на Косцюшка, 9 для державної української гімназії у 1911

році. Хоча питання про будівництво постало ще у 1906 році. Плани будівлі розробляли у Відні, а будівництвом керували місцеві інженери Войцеховський і Бембнович. 18 листопада 1911-го відбулося урочисте освячення новобудови. Тоді ж була освячена й нова друга польська гімназія на Святоіванівській. Українська державна гімназія діяла тут аж до закриття її у вересні 1930 року. Тоді 470 гімназистів опинилися на вулиці. Втратили роботу й викладачі. Тільки троє учителів-українців отримали роботу в інших містах, чотири учителі-поляки були влаштовані на роботу в інших тернопільських школах, а решта 13 учителів стали безробітними. Михайла Соневицького звільнили взагалі без гарантії подальшої праці чи пенсії. Правда, пізніше тим, хто мав стаж понад 10 років, призначили пенсію. Було арештовано майже 70 учнів старших класів, але їхньої причетності до антидержавної діяльності не змогли довести, і тільки троє з них чекали на суд. У час Першої світової війни шкільне приміщення забрали під військовий шпиталь. У період ЗУНРу тут діяли установи молоді української держави. Після закриття державного навчального закладу із українською мовою викладання тут почала діяти польська жіноча державна гімназія, яка із 1936-го носила ім'я маршала Юзефа Пілсудського.

Вихованцями української гімназії у Тернополі були Йосиф Сліпий, Ярослав Стецько, Лесь Курбас, Володимир і Степан Гжицькі, Мар'ян Крушельницький, Василь Мудрий, Микола Чубатий, Роман Завадович, Олександр Смакула і ще багато тих, хто служив українській справі. У 1998 році до 100-ліття навчального закладу стараннями колишніх випускників, розсіяних по всьому світу, випущена «Ювілейна книга української гімназії в Тернополі,

1898–1988» як данина шани вихователям і вихованцям бастиону українства.

І досі служить місту старий шкільний будинок на розі вулиць Камінної та Юліяна Опільського. Правда, його будівництво розпочиналося як лічниця для душевнохворих. Споруджували будинок понад 20 років – з 1857-го по 1881 рік. Та коли закінчили будівництво, то тут розмістилася жіноча виділова школа імені святої Ядвіги.

Історія цього закладу розпочиналася ще із 1834–1835 навчального року і є цікавою сторінкою в літописі шкільництва в нашому місті. Засновником школи була міська рада, яка застерегла, що цим закладом має керувати тільки жінка. Міська рада оплачувала працю вчителів, надавала приміщення і забезпечувала його утримання й опалення. Уже у 1867–1868 навчальному році ця школа була реорганізована у 4-класну головну жіночу школу, де навчалося 110 дівчат, а з 1871-го вона стала вже 5-класною. У ній вивчали польську й німецьку мови, польську літературу, релігію, арифметику, історію, географію й фізику. Французьку мову викладали факультативно. У 1874–1875 навчальному році відкрився шостий клас, а в наступному – сьомий. Розширився курс математичних наук та природознавства. У школі разом із директоркою працювало вісім учителів і два священики-катехити – греко-католицький і римо-католицький. У 1867-му у програмі школи з'явилася українська мова, яку тоді називали руською (від слова «русин», тобто українець), але дуже швидко зникла.

Збільшення кількості учениць вимагало відповідного приміщення. У 1881–1882 навчальному році школа переходить у новозбудоване приміщення, яке призначалося для лічниці, і стає виділовою – тобто неповносереднім на-

вчальним закладом для дівчат. Кількість учителів зростає до 15-ти. У 1888–1889 навчальному році традиція жіночого керівництва перервалася. Директором школи став Владислав Сатке, який увійшов в історію як автор цікавої праці про Тернопільський повіт із географічно-статистичного погляду, яка вийшла друком у 1895 році. Керував він школою аж до переходу у 1898-му в учительську семінарію. До речі, мешкав директор на цій же вулиці. Згодом до виділової школи приєдналася ще й народна. У 1890–1891 навчальному році тут навчалося понад сімсот дівчат, з них у виділовій школі – 202 учениці, додався восьмий клас, але з 1896–1897 навчального року він перестав існувати, а школа із чотирикласної виділової знову перетворилася на трикласну. У 1904 році школу назвали іменем святої Ядвіги. Перед Першою світовою війною в народну школу ходило чимало бідних дітей із передмістя, учителі намагалися надати їм матеріальну допомогу. З цієї метою організовували добродійні концерти, збирали пожертвування.

У період міжвоєнної Польщі у цьому приміщенні діяла семирічна жіноча школа. Останньою її директоркою була Євгенія Мондрицька. При жіночій школі був пансіон відкритого типу – його вихованки мешкали у власних домівках й ходили в одностроях – темно-синіх спідничках і білих блузах на кшталт матросок. Крім іноземних мов, тут навчали гарним манерам та правилам доброго тону, а також грати на інструментах і танцювати.

Деякий час у цьому приміщенні діяла ще й жіноча школа імені Гофманової. Із 1935 року вона перейшла у шкільний будинок на Бродзінського (Хмельницького), де тепер Галицький інститут ім. В. Чорновола. У повоєнні роки тут почала працювати середня школа № 4 із росій-

ською мовою викладання. Наприкінці 50-х надбудували третій поверх. Тепер у цьому приміщенні діє середня школа № 5.

З боку вулиці П. Скарги (тепер Юліана Опільського) діяла ще й чоловіча семирічна школа ім. Конарського. Її історія починається від чоловічої школи, заснованої ще в 1809 році. У часи Австро-Угорщини вона стала чоловічою виділовою школою. Ім'я Конарського присвоїли цій школі у 1904 році: тоді вона поєднувала три класи виділової школи з чотирма народної.

У 20–30-х роках минулого століття це була одна із провідних семирічних чоловічих шкіл міста. Тут навчалися діти із різних тогочасних соціальних верств. Меморіальна дошка на фасаді школи нагадує, що тут у 1930–1937 роках навчався герой національно-визвольного руху Мар'ян Лукасевич, майор УПА, який загинув на Закерзонні. У Тернополі добре знали Мар'яна – сина вчителя історії та географії Прокопа Лукасевича, який після закриття української гімназії у 52 роки опинився на пенсії, як здібного футболіста-юніора команди «Поділля». Відзначимо, що в тодішньому українському спортивному середовищі вплив національних ідей був дуже вагомим.

У 20–30-х роках минулого століття на цій вулиці діяли повітове управління (колишня повітова рада), повітова ошадна каса, представництво державного господарчого банку, зерновий синдикат та різні товариства. У повоєнний час відбудовані будинки стали в основному житловими. А в одному з уцілілих старих будинків діє музична школа № 1. У 50–60 роках минулого століття тернополяни добре знали взуттєвий та продовольчий магазини на вулиці Косцюшка. Тепер це затишна тупикова вуличка, де ще зберігаються сліди старовини.

тернопіль, костюл оо. єзуїтів, 1900-ті

любомира боицун

тернопіль. церква воздвиження чесного хреста

любомура бойсун

майдан
ВОЛІ

Неподалік ринку і замку був ще один торговий майдан, який увійшов в історію міста як Кінська торговиця, або просто Торговиця, й став головною площею старомістя, яке містилося у межах давніх міських валів.

Вигідне розташування Тернополя на торгових шляхах спричинилося до того, що торгівля стала важливим чинником його розвитку. Вже у 1550 році король Сигізмунд II Август видав грамоту, за якою купці із Галича, Коломиї, Коропця, які їхали до Кременця або інших міст Волині, обов'язково повинні були проїжджати через Тернопіль і сплачувати місту плату від кожного воза. Цей привілей був корисний ще й тим, що проїжджі купці на короткий час виставляли свої товари, а їх купляли місцеві мешканці, не здійснюючи далеких і небезпечних подорожей. Через шість років місто отримало ще й право складу.

У 1564 році серед привілейованих міст, звільнених від сплати мита, згадується й Тернопіль. Згідно із королівським привілеєм місто мало право на щотижневі торги і три щорічні ярмарки.

Історичні джерела свідчать, що ярмарки у Тернополі вже у другій половині XVI століття виходять за межі містечкових. Тут вівся добрий торг, товари продавалися значними партіями. У 1724-му місто отримує право на проведення 26 липня ярмарку святої Анни, а в 1836-му – право на 12 ярмарків. Ярмарки відбувалися на майдані неподалік замку. Тож назвали це місце Кінською торговицею, а потім просто Торговицею.

Найвідомішим і найбільшим був ярмарок святої Анни. Це був міжнародний ярмарок, на який з'їжджалися купці із різних країн. Основним товаром були коні – породисті і робочі. Про розмах торгів свідчить такий факт. У 1837

році на ярмарку було 8 тисяч приїжджих, 400 повозів і близько 600 наїзників. Під час ярмарку, на цілині під Смиківцями, відбувалися кінні змагання. Перегони супроводжував військовий оркестр місцевого полку гусарів. Вручали нагороди. На початку XIV століття ярмарок став ще й своєрідною виставкою рогатої худоби. Тут вручали цісарські нагороди за кращу худобу. Під час ярмарків до Тернополя приїжджали також театральні та циркові трупи, а на майдані грала «катеринка», крутилася карусель. У 1870 році австрійський уряд заборонив експорт коней, і на ярмарок святої Анни стали з'їжджатися купці, які привозили різні товари.

Завдяки ярмарковому характеру призамкового майдану навколо нього формувалося культурно-ділове осереддя Тернополя. В одному із будинків, що оточували торгову площу, довгий час містився магістрат. У ярмарковий гамір часто вривалися удари бубна та голос глашатая, який оголошував розпорядження міського управління. Так було аж до 1872-го, коли магістрат із будинку купця Валентина Стахевича переїхав на Панську вулицю (сучасний бульвар Т. Шевченка). А в цьому будинку розмістилася учительська гімназія. Будинок стояв біля теперішнього Ощадбанку, до наших днів він не зберігся. До речі, й історія Першої тернопільської гімназії також починалася із цього майдану, із будинку Стопчинського.

З розбудовою Тернополя торгівля починає відступати із головного майдану старомістя. Його починають облаштовувати і створювати сквер. Із 1883 року облаштовану частину торговиці називають площею Яна Собеського, а частину, прилеглу до Домініканського костьола (тепер Катедро УГКЦ) – Домініканською площею.

Торгівля перемістилася на Казимирівську площу (район сучасної вулиці Дениса Січинсь-

кого). А ярмарок святої Анни став розпродажем «тандити» – так називали дешевий переоцінений товар – тогочасний «секонд-хенд».

А на давній торговлиці розмістився гарний міський сквер. У 1895-му його площа обіймала 2932 квадратних метри. Перед Домініканським костюлом на колоні височіла статуя святого Вінцентія, ім'я якого носив цей храм. В обрамленні площі були також Полковничі палати. В австрійські часи в них розміщалося управління Тернопільської округи. Тут у 1887 році зустрічали спадкоємця престолу архикнязя Рудольфа, який прибув до Тернополя на регіональну етнографічну виставку. Тривалий час у цьому будинку діяли штаби військових одиниць, що дислокувалися у місті.

Під час квітневих боїв 1944-го будівля була зруйнована. На її місці на початку 50-х виріс житловий будинок (вул. Листопадова, 1). До площі також прилягав давній готель Пунчерта (потім Флісса), який довгий час був осередком культурного життя міста. В часи ЗУНРу там працювала радіостанція, а в листопаді-грудні 1918-го проживали Президент УНРади Євген Петрушевич і Голова Ради державних секретарів Кость Левицький. Готель стояв на розі теперішніх вулиць Сагайдачного і Йосифа Сліпого. У повоєнний час на місці зруйнованого готелю виріс житловий будинок.

До нашого часу зберігся гарний будинок Міської ощадної каси, де тепер розмістився Ощадбанк. Третій поверх добудовано вже у 1962 році. Тепер у старовинному домі діє ще й Палац щастя.

Площі судилося бути свідком багатьох історичних подій. Тут у 1878-му освячували хоругву Руської гвардії, ініційованої Головною Русською Радою. Відгомін Лютневої революції і зречення царя у березні 1917-го не минули Тернополя. Українці з російської армії створили місцеву громаду Українського військового клу-

бу імені гетьмана Полуботка, яка почала українізувати військові підрозділи, де служили українці. Це були паростки армії УНР. У цей час площа стала місцем маніфестацій і мітингів. Старі світлини тернопільського фотографа В. Ляуба зберегли для нас зримий образ тих буремних днів. На цьому майдані агітували кожен за своє – і голова Тимчасового уряду Росії О. Керенський, і, від імені союзників, бельгійський міністр Вандервільде. 3 грудня 1918-го тут урочисто освячено перший Подільський полк, який названо іменем Симона Петлюри. Тоді відбувся військовий парад, в якому взяла участь воєнізована сотня тернопільських студентів і гімназистів. Полк відразу вирушив на фронт під Львів. А 21 березня 1921 року на цьому майдані вітали очільника Польської держави Юзефа Пілсудського.

У 1940 році старовинний міський майдан назвали площею Свободи, об'єднавши в ній дві площі – Собеського і Домініканську. А тепер, у незалежній Україні, це майдан Волі. У часи Західноукраїнської Народної Республіки цей майдан носив ім'я гетьмана Івана Мазепи.

Ще однією прикметною рисою цієї міської площі із затишним сквером було те, що її облюбували для встановлення пам'ятників. Першим, 11 листопада 1935-го, тут відкрито пам'ятник Ю. Пілсудському. Замість зруйнованого пам'ятника маршалу у часи советської влади у скверіку встановили новий – «вождю народів» В. Леніну, який, як символ тоталітарної системи, знесли у 1990-му. Планувалося звести на цьому місці монумент на честь незалежної України, але встановили пам'ятник Данилові Галицькому. У 1957 році з того боку, де до площі прилягала зруйнована в час війни, а потім ліквідована вулиця Перля, у новозбудованому приміщенні відкрився Тернопільський медінститут – нині медуніверситет.

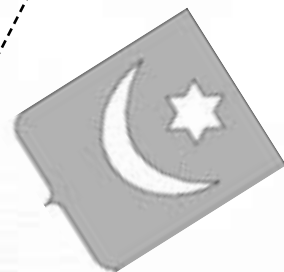

тернопіль. замок

любомира боицун

тернопіль, парафіяльний костюм

Губотурса бојсун

вулиця
івана
франка
як
острівець
старого
тернополя

Вулиця Давня Стрілецька Вища, потім Сокола, а 1948-го і до нині називається вулицею І. Франка.

Сягала вона міської околиці старовинного Збарзького передмістя, межею якого була Збарзька, а потім Старозбарзька дорога, а відтак вулиця. Місто, вирвавшись із лещат валів, прорізувало простір новими вулицями і підкоряло колишні околиці ритмові нового буття. Сьогодні ця вулиця – острівок доброго і затишного старого Тернополя, отаке собі місто в місті. Будівлі, що тут виростали, свідчили про архітектурні уподобання заможних городян. Отож тут і нині сусідять ошатні партерові будиночки із кам'яницями, щедро оздобленими ліпниною, збереглася й респектабельна вілла. Деякі із будинків, які пережили усі лихоліття, належали міській громаді. Тут діяла каса допомоги рядовим поліції, дитяче передшкілля (садочок). А в одній із кам'яниць (тоді це був 20 номер), що була власністю Державної казни, квартирував 54-й полк піхоти, який дислокувався у місті у період міжвоєнної Польщі. Уцілілі будівлі на вулиці Франка характерні для забудови XIX – початку XX століття. Звичайно, не всі вони зберегли первісний вигляд: на жаль, деякі зачепила невдала реконструкція, та в цілому відчувається подих минулого, що витає над прагматичним, а часто архітектурно безликим сучасним.

Окремі будинки нагадують ожилі старовинні листівки. Час майже їх не змінив. Одна із таких споруд виросла ще на Стрілецькій Вищій, згодом ця вулиця вже називалася Сокола. Це давня учительська бурса – гуртожиток для синів учителів тодішніх Тернопільського, Теребовлянського, Гусятинського, Збарзького та Скалатського повітів, які навчалися у навчальних закладах Тернополя. У той час це був один

шкільний округ. Поселилися вихованці у новозбудованому приміщенні у 1894 році, хоча історія ж самої бурси починалася в іншому будинку ще у 1877-му. Нова бурса мала велике подвір'я і город. Вже у 1894-1895 навчальному році у бурсі мешкав 61 учень – 38 гімназистів, 3 учні реальної школи, 13 семінаристів і 7 учнів народних шкіл. Існування такого гуртожитку полегшувало можливість здобуття середньої освіти иногороднім. Так, у 1898–1899 навчальному році у бурсі мешкало 16,5 відсотків від загальної кількості учнів. Приміщення відповідало усім гігієнічним вимогам й оцінювалося у 1901–1902 роках в 40 тисяч корон. Опікувалися закладом директор Першої гімназії та вчителі. Старовинній будівлі пощастило: вона «дожила» до наших днів, не надто змінившись.

Одна із давніх будівель на цій вулиці дала їй нову назву. У вересні 1890 року розпочалося будівництво оселі для польського гімнастично-пожежного товариства «Сокул», який звично називали польським «Соколом». На жаль, первісний вигляд будинку, де тепер Палац кіно, зберігся лише на старих листівках. Комусь стукнула в голову ідея реконструювати будинок із давньою історією наприкінці 1970-х.

Планом і кошторисом будівництва займалися активні члени товариства інженери Владислав Світковський та Теофіл Дуянович. Вже у січні 1891 року відбулося освячення новобудови. Тут збудували гімнастичну залу, а збоку влаштували вигідну сцену. Так Тернопіль отримав ще одну залу, крім у Новому замку та в готелі Пунчерта, для концертів і різних імпрез. 12 січня 1891-го у новій залі відбувся перший концерт військового оркестру. Саме будівництво приміщення для гімнастичного товариства на цій вулиці спричинилося до її нової назви – Сокола.

Зала «Сокола» стала місцем гімнастичних занять та шкільної молоді. А на сцені виступало багато іменитих артистів. Так, у 1893 році тут виступили із концертом Олександр Мишуга і Соломія Крушельницька. Кошти від нього призначалися на будівництво української бурси. З успіхом пройшов на цій сцені концерт видатної співачки також у 1898 році. А в 1900-му, перед від'їздом до Варшавської опери, у цій залі разом із Тернопільським «Бояном» співав славетний Модест Менцинський. Виступали тут й актори театру «Руської бесіди». Тривалий час зала була також місцем проведення шевченківських вечорів. У 1913-му тут виступав відомий хор кубанських козаків під керівництвом княгині Гагаріної.

З появою зали у приміщенні «Українбанку» та будівництва «Міщанського братства» із театральною залогою українські культурно-просвітницькі заходи відбувалися в основному там. А зала «Сокула» стала вогнищем польської культури та місцем забав польської еліти. У роки Першої світової росіяни організували у сокільському приміщенні православну церкву, яка припинила свою діяльність аж зі вступом до Тернополя пруського війська 25 липня 1917-го. Настоятелями цієї церкви були Федір Титов – професор Київської духовної академії, історик церкви, а потім Дмитро Марков. А в часи визвольних змагань тут розташувався військовий шпиталь.

З 1919-го сюди знову повернулося спортивне товариство. У залі знову почали проводити різні концерти, забави. У 1923-му тут виступав відомий танцівник і балетмейстер Василь Авраменко, який присвятив усе своє життя створенню і пропаганді школи українського народного танцю. У 20–30-х роках тут відбувалося

чимало урочистих польських імпрез, концертів та вистав.

Із 23 жовтня 1939-го у цьому будинку розпочав свою діяльність новоутворений Тернопільський театр ім. І. Франка. Його режисером став Микола Комаровський, а директором – відомий організатор театральної справи в Галичині Панаас Карабінович. До роботи у цьому колективі було запрошено 36 акторів зі Львівського театру імені М. Садовського. Першим музичним керівником нового театру став відомий тернопільський музикант й викладач Юрій Крих. У 1939–1941 роках на сцені театру ставили в основному українську класику: «Наталку Полтавку», «Дай серцю волю...», «Марусю Богуславку», «Украдене щастя» тощо. Правда, з'явилася в репертуарі й «Загибель ескадри» як данина вже радянській драматургії. Цікаво, що життя українського театру в Тернополі не припинилося і в роки німецької окупації. Трупю тоді очолював відомий у театральних кругах Богдан Сарамага.

Із визволенням Тернополя у 1944-му театр продовжив роботу. З колишніх франківців тут працювали М. Комаровський, П. Карабінович, Левко і Марія Марки, влилося й молоде поповнення – Б. Антків і М. Теличко. У 1945-му на Тернопільщину переводять Охтирський драматичний театр ім. Т. Шевченка. Він починає працювати у Чорткові, що тоді тимчасово був обласним центром. У зруйнованому Тернополі не було де розмістити обласні установи й організації. З поверненням восени 1946-го обласного центру в Тернопіль театри помінялися базами. У квітні 1948 року театр ім. І. Франка об'єднався із театром ім. Т. Шевченка. Відтоді працює один обласний музично-драматичний театр ім. Т. Шевченка – тепер академічний. У трупу приходять А. Авраменко, В. Сохацький, І. Яроць-

кий, Г. Ковальська, режисер О. Ріпко. Вистави аж до новосілля на початку листопада 1957-го відбувалися у сокільському приміщенні. Саме тут починалося моє знайомство із чарівним світом театру, спочатку із дитячих вистав. Згодом у звільненому приміщенні почав працювати кінотеатр імені І. Франка. А тепер тут розмістився Палац кіно.

На вулиці І. Франка збереглася гарна вілла – зразок респектабельного помешкання заможних тернополян. Збудована у 1894-му, вона належала відомому тернопільському лікареві Олександрові Грабовському. Після смерті батька

у 1920-х роках її господарем став син Мар'ян – відомий адвокат й філателіст. Прихід «червонозорих визволителів» спричинився до того, що господарю у вирі подальших подій вдалося виїхати в Польщу, а будинком заволоділа компартійна еліта. Довгий час зручний і гарний будинок був закритий високим парканом: тут мешкали перші секретарі обкому. Тепер тут розмістилася дитяча бібліотека. До речі, на цій вулиці зберігся ще один дуже цікавий будинок, де тривалий час містився «Хліб України».

тернопіль. царсько-королівська гімназія. 1900-ті

любомира боицун

тернопіль. церква воздвиження чесного хреста

Губотурсі бојсити

вулиця
коперника

Цікава історія тернопільської вулиці, що носить ім'я видатного астронома, основоположника геліоцентричної системи побудови світу Миколая Коперника

Життєпис цієї вулиці розпочинався у вуличному пасмі, яке утворилося наприкінці XVIII – на початку XIX століття і тягнулося між старим Збарзьким і Микулинецьким передмістями. Називали цю артерію Стрілецькою – Вищою, Середньою і Нижчою. Пролягала вона майже паралельно до центральної Панської Вищої і Нижчої (тепер бульвар Т. Шевченка). Активна розбудова цієї ділянки розпочалася із відкриттям залізничного сполучення й формуванням нового центру.

Наша розповідь про давню Стрілецьку Середню. Упиралася вона в давню Горбату (В. Чорновола) і Смиковецьку (тепер частина Руської). Після того, як у новозбудоване приміщення на цій вулиці у 1901 році перейшла Вища реальна школа, її почали називати Реальною.

Історія Нижчої реальної школи на вулиці Валуїї (будинок не зберігся, на цьому місці прибудова до будинку Тернопільського управління МВС) почалася у вересні 1859 року. Потреба у відкритті такого закладу була викликана розвитком торгівлі та промисловости. У 1898 році відбувся перший випуск вже Вищої реальної школи. Основна увага під час навчання у цьому закладі зверталася на вивчення математично-природничих наук, креслення й рисунок, але вивчалися також мови, зокрема німецька і французька. Закінчення такої школи давало право вступу до вищих навчальних закладів, крім університету. Отож у приміщенні на Валуїї школі вже було тісно. На переломі століть, у червні 1900 року, завдяки старанням громади почалося будівництво нового шкільного приміщення на Стрілецькій Середній. Новобудову розпочали на землі, що належала міській громаді, і за міські кошти. Обійшлася вона місту

в солідну суму – 160 тисяч золотих ринських. Проектувала шкільний будинок Львівська фірма З. Кензерського, а спорудженням займався Тернопільський будівничий Йосип Очерет.

Урочисте освячення триповерхового шкільного будинку на 50 класів із гімнастичною залюю і кабінетами відбулося 16 вересня 1901 року. У церемонії взяв участь сам намісник Галичини Леон Пінінський, а також представники крайової шкільної влади зі Львова. Від імені міської громади виступив бургомістр Володимир Лучаківський і передав директору Михайлу Рембачу символічний ключ від новобудови. Міський очільник наголосив, що сподівається на гідну оцінку учнями турботи громади та на їхні успіхи у навчанні, що послужать розвитку рідного міста і краю. Тоді навчальний рік розпочало 479 учнів, а на кінець їх було уже тільки 414.

Вибух Першої світової війни перервав роботу навчального закладу. При шкільному приміщенні діяв воєнний шпиталь, а в період Західноукраїнської Народної Республіки тут розмістилися казарми жандармерії та фабрика взуття для воїнів УГА. У той період тут ще працювала друкарня, а потім і редакція газети «Українські вісті». Шкільним приміщенням стало знову аж у червні 1922-го.

А вже з 1 вересня 1921 року розпочався процес перетворення Вищої реальної школи, яка діяла в іншому місці, на восьмикласну, Математично-природничу гімназію імені М. Коперника. Її ще називали Реальною гімназією. Наприкінці 30-х років минулого століття відбувався процес реформування середньої освіти, в результаті якого у 1938/1939 навчальному році старші класи перетворили у дворічний Математично-природничий ліцей. Ось тоді й перейменували Реальну на вулицю Коперника. І досі у старовинному шкільному приміщенні, дещо добудованому, лунають дитячі голоси. Сьогодні тут Українська гімназія, а раніше була

середня школа № 1, яка також мала фізико-математичне спрямування.

Є у цієї старовинної шкільної будівлі і пам'ятні віхи. 30 листопада 1901 року тут побував митрополит Андрей Шептицький, а 28 червня 1902-го – римо-католицький митрополит Юзеф Більчевський.

Звично школярі користуються спортивним майданчиком навпроти школи. Саме тут був стадіон товариства «Сокіл», який сьогодні частково вже забудований. Спочатку площу на Реальній закупила «Просвіта» для будівництва власного будинку. Але після того, як напередодні Першої світової вона купила кам'яниці на Міцкевича, власником площі стало пожежно-гімнастичне (а з 1935-го – спортивно-гімнастичне) товариство «Сокіл». Тут обладнали спортивний майдан (так тоді називали стадіон) товариства. Влітку на ньому тренувалися гімнасти, проводилися змагання із футболу і волейболу, метання диска, ядра та легкої атлетики. А взимку майдан перетворювався на ковзанку. Згодом з'явився й тенісний корт. При цьому майдані був також невеликий будинок, в якому діяло товариство «Сокіл».

Створення української (був ще й польський «Sokół») сокільської організації припадає на 1903 рік, хоча в архівних документах є згадки про організаційні заходи щодо створення товариства вже у липні-серпні 1902-го. У сокільському русі органічно поєднувалися національна ідея з ідеалом гармонійно розвиненої особистості. Це робило привабливим членство у сокільстві для різних верств українського населення, яке відчувало необхідність усвідомлення й утвердження своєї національної ідентичності. Ініціатором створення «Сокола» у Тернополі і його першим головою став тодішній посол, депутат до віденського парламенту Сидір Голубович. Пізніше товариство очолювали відомі прихильники ідеї тіловиховання

лікар Володимир Вітошинський і учитель Української державної гімназії Ільярій Брикович.

24 червня 1910 року у Тернополі відбувся великий окружний здвиг (зліт) соколів. Тоді ж було куплено й освячено сокільський прапор. Щорічно «Сокіл» влаштовував два виступи. Один, гімнастичний, на сцені Міщанського братства, узимку. А влітку проводили фестин зі спортивними іграми та гімнастичними вправами. На цих сокільських імпрезах завжди було багато глядачів. Товариство підтримували як інтелігенція, так і робітники, ремісники й міщани-рільники. Тернопільський «Сокіл» тісно співпрацював з іншими українськими товариствами, брав участь у проведенні шевченківських вечорів, вшануванні пам'яті героїв Крут. Щодо співпраці з політичними організаціями, то найтісніші зв'язки були з УНДО (Українське національно-демократичне об'єднання), УВО (Українська військова організація) та ОУН (Організація українських націоналістів). Незважаючи на пильний нагляд поліції, сокільські осередки Тернополя і навколишніх сіл були під впливом ОУН. Наприкінці 30-х років минулого століття «Сокіл» посилював організаційну діяльність і вишкіл. Так гартувалися ряди майбутніх бійців УПА. Польська адміністрація, оцінюючи в порядку нагляду діяльність товариства, відзначала, що воно «працює над розвитком спорту серед української молоді й одночасно прищеплює український націоналізм».

Щодо чисельности, то згідно з даними 1939-го, у тернопільському сокільському осередку налічувалося 247 членів, з них – 65 жінок, 50 відсотків чисельного складу становили робітники й ремісники. Майно «Сокола» – стадіон і будинок – оцінювалися у 40 тисяч злотих, спортивний інвентар – 1 964,5 злотих.

Тісні зв'язки сокільського осередку з національно-визвольним рухом спричинялися до масових репресій як у час панування Польщі, так і в советський період. У структурі окружної

і повітової Тернопільської ексективи ОУН чільне місце посідали вихованці «Сокола». Окружну ексективу очолював адвокат Володимир Палашевський – свого часу голова Тернопільського сокільського осередку, керівником зв'язку округу був сокіл-гімназист Тома Кордуба. Жіночий осередок очолювала сокілка Ірина Мурій. Спортивну секцію «Сокола» очолював відомий член ОУН, правник Артем Луговий, розстріляний «червонозорими визволителями» у тернопільській тюрмі. У в'язниці у Челябінській області загинув один із голів «Сокола» – лікар Теодор Мисюк. Жертвами польських і більшовицьких репресій стали члени тернопільського «Сокола» Володимир

Дубінський, Омелян Мурій, Йосип Лукович, Роман Лукасевич, Богдан Вацик та інші.

Старовинна наріжна будівля на Коперника має печальну славу, тут у застінках КГБ катували українських патріотів. Тепер у колишніх кагебівських казематах розмістився історико-меморіальний музей, який розкриває діяння більшовицької репресивної машини. А пам'ятна дошка на будинку Української гімназії нагадує про арешт дев'яти десятикласників у квітні 1941-го. Усі вони загинули у таборах ГУЛАГу й реабілітовані у 1992–1995 роках.

тернопіль. вулиця тарновського. 1900-ті

любомира
боицун

тернопіль. церква різдва христового

люботурські
боїси

продовжуючи
мандрівку
давніми
стрілецькими

Давня Стрілецька Нижча починалася від перетину із нинішньою Руською (у давнину тут була Смиковецька дорога) і сягала аж до вулиці князя К. Острозького (давня Буковинська, а потім Микулинецька дорога).

У біографії цієї вулиці були й інші назви. Носила вона ім'я Йоахіма Лелевеля – ідеолога польського демократичного руху – громадсько-го діяча й історика. Під час польського повстання 1830–1831-го він був членом тимчасового уряду і головою «Патріотичного клубу». Викладав у Кременецькій вищій гімназії, а у 1815–1824 у Віленському університеті. У советський період вулиця називалася на честь воєначальників періоду громадянської та Другої світової воєн – Семена Будьонного і Ніколая Ватутіна. Під час перейменувань у 1990-х вулиця названа на честь Українських Січових Стрільців.

Прикметно, що на цій старовинній вулиці збереглося чимало будинків, які є свідками її історії і дають уявлення про Тернопіль XIX – початку XX століття. Вже на початку вулиці, на розі із Руською, зберігся давній будинок майже у первісному вигляді – тепер він належить Медичному університету. А на протилежному боці, де, як свідчать давні світлини, стояв цікавий партеровий будиночок, тепер з'явилася «Домотехніка». У приміщенні, збудованому в час повоєнної відбудови, з використанням того, що залишилося від давньої будівлі, тривалий час був овочевий магазин «Бурячок». Навіть і тролейбусну зупинку так називали.

Давня вулиця увійшла в історію нашого міста також освітніми закладами. І досі зберігся будинок народної школи ім. Святого Казимира, до якого тепер впритул прибудовано ляльковий театр. Будівництво нової школи на близькій до давнього Микулинецького передмістя Стрі-

лецькій Вищій, потім Лелевеля, розпочалося у 1905-му, а вже у 1906-му тут навчалися діти. Новобудова стала результатом довголітніх домагань тернополян, які платили спеціальний 12-відсотковий додаток до податку на шкільні потреби. Історія цієї тернопільської школи розпочалася ще на початку XIX століття як парафіяльної школи при Монастирській церкві. Навчав тут священник Стефан Сінгалевиц із помічником о. Стефаном Домбровецьким. Вже у 1826 році школу очолив священник Михайло Білінський. На той час це була ще околиця Тернополя – Микулинецьке передмістя. Із розбудовою цієї частини міста і зростанням числа мешканців у 1864-му на основі парафіяльної школи створили двокласну початкову школу, яку називали «школа на Микулинецькім». Навчалися у цій школі українською мовою, але у 1867-му мовою навчання стала польська. У 1867–1868 навчальному році тут навчався 51 учень. З 1874-го до 1914-го школу очолював Теодор Сенік, відомий у місті активною громадською діяльністю; її почали називати в народі «школою Сеніка». У той час, крім керівника, тут працювало ще два учителя та греко-католицький і римо-католицький катехити.

Уже з 1897–1898 навчального року школа стала чотирикласною народною. У 1900–1901 навчальному році при цій школі утворюється ще й українська. Навчали тоді дітей в обох школах п'ятеро учителів, а директорував той же Теодор Сенік. Місць у школах явно не вистачало, поза навчанням у місті залишалося до 500 дітей молодшого шкільного віку. У 1903–1904 навчальному році шкільний штат поповнився ще одним учителем. У листопаді 1904 року міська рада прийняла рішення про задоволення пропозиції шкільної ради щодо надання чотирикласній школі «на Микулинецькій» імені

Святого Казимира, а українській, що існувала при ній – імені Тараса Шевченка.

А вже у 1906 році ці школи святкували новосілля у приміщенні на Лелевеля. Перша світова війна перервала шкільне життя. Уже у повоєнний час школу Св. Казимира очолює Здіслав Кірхнер. Освітній справі будівля служила до 1939-го, а згодом тут оселився Палац піонерів.

Ще одна двоповерхова півкругла будівля на розі Лелевеля і Шевченка, тепер вулиць Січових Стрільців і Пирогова, також служила справі шкільництва. Історія починалася так. У 1896 році було виділено крайовим управлінням три тисячі золотих ринських на будівництво інтернату для учнів Тернопільської учительської семінарії. Ухвалу затвердив Галицький сейм у Львові. Уже 1 жовтня 1899-го у новобудові розмістився інтернат (бурса) для учнів учительської семінарії. Власником цієї будівлі було Товариство опіки над інтернатом. На першому поверсі були кухня, їдальня, умивальня, дві кімнати для обслуги, а також помешкання для префекта – педагога, який опікувався інтернатом. Штатними працівниками закладу були два префекти, одна куховарка та обслуга. Префекти опікувалися навчанням, вихованням, а також дозволяв мешканців інтернату. Хлопців забезпечували харчуванням та здійснювали лікарський нагляд. Вихованці займали сім спальних кімнат на другому поверсі, восьма служила за лою для навчання. Вже у 1901-му кам'яницю добудували. Спочатку в ній не було ні водогону, ні каналізації. Ці вигоди, а також електричне світло, з'явилися вже після реконструкції початку 1930-х. Щорічно тут мешкало 55–56 хлопців, а на початку було лише 46. Статистика свідчить, що вихованці цього закладу успішно навчалися. У зв'язку із реорганізацією учитель-

ської семінарії у 1937–1938 навчальному році у педагогічний ліцей інтернатом почала опікуватися дирекція ліцею. Довго цей будинок стояв обшарпаний і майже напівзруйнований. Тепер він капітально відремонтований і тут розмістився банк.

На початку вулиці Лелевеля діяла ще одна бурса. Будівництво її розпочалося у 1904-му й оцінювалося у 40 тисяч корон. Ініціатором спорудження нового інтернату стало «Товариство польської бурси», утворене в 1903 році. Проект розробив інженер Мрочковський, а будівництвом займався будівничий Пужак. Будівництво обійшлося у 59 тисяч корон і було закінчене у липні 1905-го. На початку січня 1905-го міська рада виділила на обладнання електричного освітлення у новобудові 1000 корон, оскільки планувалося, що бурса буде облаштована за всіма вимогами часу. Освячення нового інтернату відбулося 2 вересня 1905-го. Цей заклад увійшов в історію як бурса ім. Маврикія Мацішевського. Тут мешкало 50 учнів, в основному з польських гімназій та реальної школи. Умови навчання й утримання були аналогічними, як в інтернаті семінаристів. Обидва інтернати зазнали руйнувань у час Першої світової, бо використовували їх для своїх потреб австрійські, російські, українські, більшовицькі та польські військові підрозділи. Бурса відновила діяльність аж у 1925-му. Підтримували діяльність цієї інституції добродійними пожертвами як окремі благодійники, так й організації. Місячна плата в обох інтернатах становила 60 злотих.

У 1898–1899 навчальному році на цій вулиці відкрився приватний Вищий жіночий інститут, де у перших двох класах навчалося 42 учениці. Опікувалися ними учителі М. Вагилевич і Ф. Vogl. Проіснував заклад до кінця 1904–1905 навчального року.

тернопіль. 1900-ті

любомира боицун

тернопіль. церква воздвиження чесного хреста

любомира бойсун

вулиця
степаана
качали

У назвах вулиць і площ міста – відгомін історії. Змалечку я звикла чути: «Вулиця Качали, аптека на вулиці Качали». А починалася історія цієї міської артерії зі Старозбаразької дороги на давньому Збаразькому передмісті Тернополя. Потім вулицю почали називати Старозбаразькою, а згодом її нарекли іменем отця Степана Качали. У совєтські часи цю назву, яка все-таки залишилася у пам'яті і вжитку тернополян, стерли із мапи міста. Повернулося історичне найменування аж у час національного відродження, у 1990 році.

Багато віх в історії цієї вулиці пов'язано з іменами братів-священиків Андрія і Степана Качалів. Хто ж він, священик Степан Качала, і яка його причетність до життя міста, що записало його ім'я у свій літопис?

А починалося все з того, що міщани придбали у 1893 році домівку на тодішній Старозбаразькій вулиці для руської (тоді це означало української) бурси-гуртожитку для учнівської молоді з навколишніх містечок і сіл. Разом зі своїм братом Андрієм, також священиком, Степан Качала вніс значні кошти на утримання цього шкільного гуртожитку в Тернополі. Розбудований пізніше старовинний будинок зберігся й досі, тепер у ньому розмістився «Укрсоцбанк». Меморіальні дошки на будинку нагадують про його славу історію. Правда, не дуже дивуйтеся, коли прочитасте, що тут навчався Лесь Курбас. Навчався майбутній театральний корифей у гімназії, а в бурсі мешкав.

Але повернімося до постаті о. Степана Качали і його ролі в житті Галичини. Степан Качала народився на Рогатинщині (містечко Фірліїв – нині с. Липівка). Навчався у Бережанській гімназії, закінчив богословський факультет Львівського університету. Як священик служив

спочатку в селі Скорики, а потім до кінця своїх днів у селі Шельпаки тодішнього Збаразького повіту (тепер Підволочиський район). Він відомий як громадсько-політичний та освітній діяч, історик, публіцист, що обирався до Віденського парламенту (Сенату) та Галицького сейму. Качала стояв біля підвалин зародження таких громадських інституцій, як «Народний дім», «Просвіта», Наукове товариство імені Т. Шевченка, «Галицько-Руська матиця» та Народна Руська Рада. Палкий покровитель і меценат українських організацій, він заповів значні кошти на їхній розвиток та стипендії при товариствах «Просвіта» та «Народна торгівля». Його праця «Політика поляків» (написана польською мовою) стала помітним явищем у тогочасному політичному житті Галичини. Відомі й інші праці о. С. Качали, що стосуються української історії. «Короткою історією Руси» започаткована у 1886 році серія книг «Руська історична бібліотека» за редакцією О. Барвінського з участю О. Кониського, 15 томів якої видано в Тернополі. А з 1894-го видання цієї серії монографій продовжує Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. Увійшов в історію Тернополя о. С. Качала ще й тим, що виголошував проповідь, присвячену пам'яті Галицького митрополита Григорія Яхимовича (1865 рік) та промовляв українською у залі Нового замку під час передвиборної кампанії 1873-го.

Наприкінці XIX на початку XX століття тернопільські вулиці почали називати іменами відомих людей. Тоді й з'явилося на карті міста ім'я о. Степана Качали. На плані Тернополя, що вийшов друком у 1908 році, завдяки старанням тернопільського книгара Альфреда Брюгге-ра, вже читаємо: «Вулиця священика С. Качали».

Історія учнівського гуртожитку, який тернопільські старожили звично називали бурсою,

розпочинається із 1872 року. Спочатку учні (а їх було всього вісім) проживали в невеликому найманому домі. Із купівлею власного будинку кількість мешканців-гімназистів – вихідців із навколишніх місцевостей, зростає. А в 1904 році за 38 тисяч корон прибудовано нове, більше крило. У такому вигляді будівля збереглася до наших днів. Опікувалося учнівським гуртожитком товариство «Руська бурса у Тернополі», статут якого офіційно затверджений Галицьким намісництвом 15 липня 1899 року.

Головна заслуга у заснуванні й успішній діяльності бурси належить священику із Медина Андрію Качалі, адвокату, а згодом меру Тернополя Володимиру Лучаківському та греко-католицькому пароху міста Володимиру Громницькому. Тогочасна преса відзначала, що перші внески на утримання бурси зробили священник Чайковський із Глибочка, тернопільський міщанин Юськевич, двоє селян із Денисова. Постійно підтримували бурсу селянин із Лучки Василь Гарматій та парох із Денисова Йосип Вітошинський. У червні 1893 року відбувся концерт Соломії Крушельницької й Олександра Мишуги із залученням місцевих аматорів, прибуток від якого було передано у фонд бурси.

В умовах конкурсу, оголошеного на розміщення в бурсі учнів у 1894/95, знаходимо цікаві відомості про тих, хто найбільше опікувався справами цієї інституції.

«Родичі або опікуни до 12 н. ст. серпня с.р. надіслати прошення до виділу Руської бурси у Тернополі на руки о. Володимира Громницького, завірителя парохії у Тернополі. Подання на безплатне прийняття належить висилати на руки о. Андрія Качали яко фундаторові тих стипендій прислужує виключне право розпоряд-

жати безплатними місцями в Руській бурсі Тернопільській».

Оголошувався тоді конкурс «на 6 безплатних, 30 місць з доплатою 7 золотих ринських місячно, 24 місця з доплатою 12-15 ринських місячно...»

Згодом бурсу назвали іменем о. Андрія Качали. Це зафіксовано на печатці установи і в документах. Прикро, що в «Ювілейну книгу Тернопільської української гімназії» вкралася помилка, коли у примітках зазначено, що бурса носила ім'я о. Степана Качали, а не Андрія.

Виділ (правління) товариства «Руська бурса в Тернополі» очолював діяльний Володимир Лучаківський, з ініціативи якого і постало це товариство. Безпосередній нагляд і господарську діяльність вів Петро Нижанківський. Додаткові заняття проводили о. Володимир Громницький та викладач гімназії Іван Копач.

Останній спричинився до розвитку спорту у гімназійному середовищі і створення футбольної команди у бурсі. Лікарську опіку безкоштовно здійснювали лікарі Олександр Гладшовський та Володимир Вітошинський, а окружна аптека продавала ліки зі зниженими цінами.

Утримання учнівського інтернату було гоноровою справою української громадськості. Усі мешканці інтернату користувалися бібліотекою, займалися спортом, музикою, грали в драматичному гуртку.

Перша світова війна та подальші події негативно вплинули на діяльність Української бурси (так офіційно називалася вона із 1913 року). Тривалий час тут розміщувався епідемічний шпиталь. Діяльність бурси відновилася аж у 1925 році.

Старовинна будівля прислужилася ще одній добрій справі – у 20-х роках минулого століття

тут розмістилася жіноча гімназія Українського педагогічного товариства «Рідна школа». Із закриттям Української державної гімназії у 1930 році керівництво Товариства домоглося перетворення закладу в коєдукаційну (мішану) гімназію, де навчалися і дівчата, і хлопці. Тоді це була єдина українська середня школа у Тернополі.

У 1939 році діяльність навчального закладу припинилася. Правда, невдовзі тут відкрили торговельний технікум, навчання у якому перервала війна. Пізніше у цьому приміщенні працювала вечірня середня школа, філіал Чорт-

ківського медичного училища. А тепер тут діє відділення «Укрсоцбанку».

Ім'я о. Андрія Качали, як засновника stipendіального фонду імені Тимотея Качали, вплітається у біографію українського громадського діяча, тернополянина Олександра Бойцуна, як одного зі stipendіатів цього фонду.

Є в біографії вулиці о. С. Качали ще один дуже цікавий штрих. У правому крилі бурси, не маючи власного помешкання, жив Олександр Барвінський – тоді старший вчитель Тернопільської учительської семінарії. Тут і народився відомий український композитор Василь Барвінський. Про це нагадує меморіальна дошка.

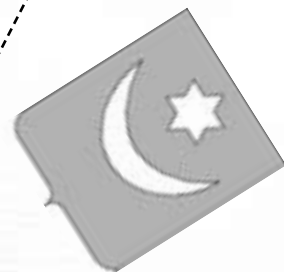

тернопіль. пам'ятник адаму міцкевичу. 1900-ті

любомира боицун

тернопіль. парафіяльний костьол

Любомирські воїсн

вулиця
кульчицької

На вулиці Олени Кульчицької, що у центральній частині міста, відчувається аура давнього Тернополя, адже тут досі збереглися старі кам'яниці оригінальної архітектури. Для корінних тернополян ця вулиця й досі Пасаж Адлера, хоча у 1948 її перейменували чомусь у Комсомольську. Під час перейменувань початку 1990-х ця затишна вуличка названа іменем художниці і педагога, уродженки Бережан Олени Кульчицької (1877–1967 р.).

Звідки ж узявся Пасаж Адлера? Наприкінці XIX ст. удатний купець Ігнатій Адлер – власник аптекарського магазину і складу, а згодом й готелю, радний міської ради – почав розparcelювати землю, що була його власністю. І на місці старих хатин почали виростати нові гарні кам'яниці.

Саме тоді заможний тернополянин звів будинок із аркою, що з'єднувала нову вулицю із сучасною Коперника (тоді Стрілецькою Середньою). Так появилось найменування Пасаж Адлера.

Будинки, що й досі височіють на цій давній вуличці, зберегли характерні риси зодчества кінця XIX століття. Крім оригінального ліплення, тут збереглися елементи кованого оздоблення й тогочасна плитка. Про вік кам'яниць нагадують круті гвинтові сходи, якими щоденно підіймаються й працівники газети «Місто».

Документи засвідчують, що у тодішній міський «новобуд» органічно вписалися й більш давні будівлі (сучасний №4). Це кам'яниця, тепер дещо змінена, датується кінцем 60-х років XIX століття. Спочатку це була двоповерхова споруда, а згодом її вирізнив суцільний ряд великих вікон. Це була ознака «фотографії кабінетової». Тут на тлі декорацій робили фотопортрети, родинні та шлюбні світлина. Відтак

вони наклеювалися на картонну основу – паспарту, де зазначалося, як правило, ім'я власника фотосалону, адреса та де зберігається кліше. Цікаво, що тогочасні тернопільські кліше зберігалися аж у Відні.

Одним із найдавніших відомих тернопільських фотографів був Альфред (Антон) Сількевич. Народився він у 1855 році у Тернополі, в сім'ї військового. Під час поїздок з батьком у службових справах до Львова, Кракова, Відня юнак познайомився із фотосправою і захопився нею. Навчався фотомистецтва у Львові, а згодом удосконалював навички у Празі. Батьки допомогли синові придбати обладнання, необхідне для відкриття фотосалону. Саме Сількевичу належить низка відомих фотопортретів, серед яких дві світлини юної Соломії Крушельницької та адвоката, письменника й бургомістра Володимира Лучаківського. Під час Другої крайової етнографічної виставки, яка відбувалася у Тернополі у липні 1887 року, А. Сількевич зробив альбом із 50 світлин селян у святковому одязі з різних регіонів Галичини і Буковини. Фото майстра донесли до нашого часу красу і своєрідність народних строїв. Частина тих світлин зберігається у фондах Тернопільського краєзнавчого музею. «Фотографія кабінетова» А. Сількевича почала працювати у нашому місті приблизно у 1881–1882 роках. Наприкінці XIX століття її сліди губляться.

Із Пасажем Адлера пов'язана доля іншого відомого тернопільського фотографа Брунона Калішевського, світлина якого можна й досі побачити у родинних альбомах тернополян. На звороті паспарту його фото зображено будинок, де містився салон. Тут також напис польською мовою «Художнє фотоательє. Брунон Калішевський – Тернопіль, Пасаж Адлера, власний будинок». Крім портретів і сімейних світлин

у цього фотомайстра є серія світлин тернопільських костьолів. Запам'ятався цей повстанець 1863 року тернополянам тим, що пересувався на дерев'яному протезі. Знали його і як активного учасника польського ремісничого товариства «Гвезда» («Зірка»). На фото Калішевського є також й адреса – вулиця Міцкевича.

Історія Тернополя зафіксована об'єктами Вольфа, Вільгельма та Леопольда Ляубів. Саме світлини Вольфа Ляуба, надруковані як поштівки, зберегли пам'ять про бурхливі події березня-червня 1917-го, зафіксували зруйноване у час Першої світової війни місто. Є відомості, що Вольф Ляуб почав працювати у Тернополі з 1905 року і мешкав на вулиці Міцкевича. Однак пізніші документи засвідчують, що Вільгельм Ляуб був власником фотосалону на Пасажі Адлера, 2, а в 4-му будинку мешкав ще один фотограф – Леопольд Ляуб. Слід зауважити, що роботи цих фотомайстрів відзначалися не тільки якістю, а й художнім смаком.

Отак Пасаж Адлера вписав свою сторінку в історію фотосправи у Тернополі. Ще в советські часи у згадуваному старовинному будинку навчалися фотомистецтву учні побутового комбінату. У новітніх будівлях Пасажу Адлера на перших поверхах містилися різні крамниці, майстерні, перукарні. Серед майстерень виділялися кравецькі. Цікавий штрих у біографії цієї вулиці – у 1908 році на розі Міцкевича і Пасажу Адлера відкрився фотопластикон – передвісник кінозалу. У будинку №6, який не зберігся (на цьому місці збудовано облшляхбуд) діяла редакція тернопільської газети, б'юро посередництва купівлі і продажу нерухомого майна Яна Грошека та друкарня Леона Вербіцького.

З цією вулицею пов'язана також діяльність «Каси хорих» – інституції, яка здійснювала як

медичне, так і соціальне забезпечення працюючих. З цією метою відраховувався певний відсоток для медичного обслуговування та соціального забезпечення у випадку хвороби чи нещасного випадку. З Пасажем діяльність цієї установи пов'язана із 1912 року, коли тут закупили приміщення «Каси хорих». А взагалі ця інституція почала діяти у Тернополі із 1889-го. У 1927 році тут виділили місце для консультації матері і дитини. Багатолітнім директором цієї установи був Рудольф Стробель, а головним лікарем українець Богдан Свистун – знаний у місті як фахівець високого класу. У 1920 році було прийнято статут «Каси хорих», який визначав параметри її діяльності. На жаль, у час Другої світової війни документація цієї установи згоріла. А в цьому будинку тепер працює медична частина УВС.

тернопіль, 1900-ті

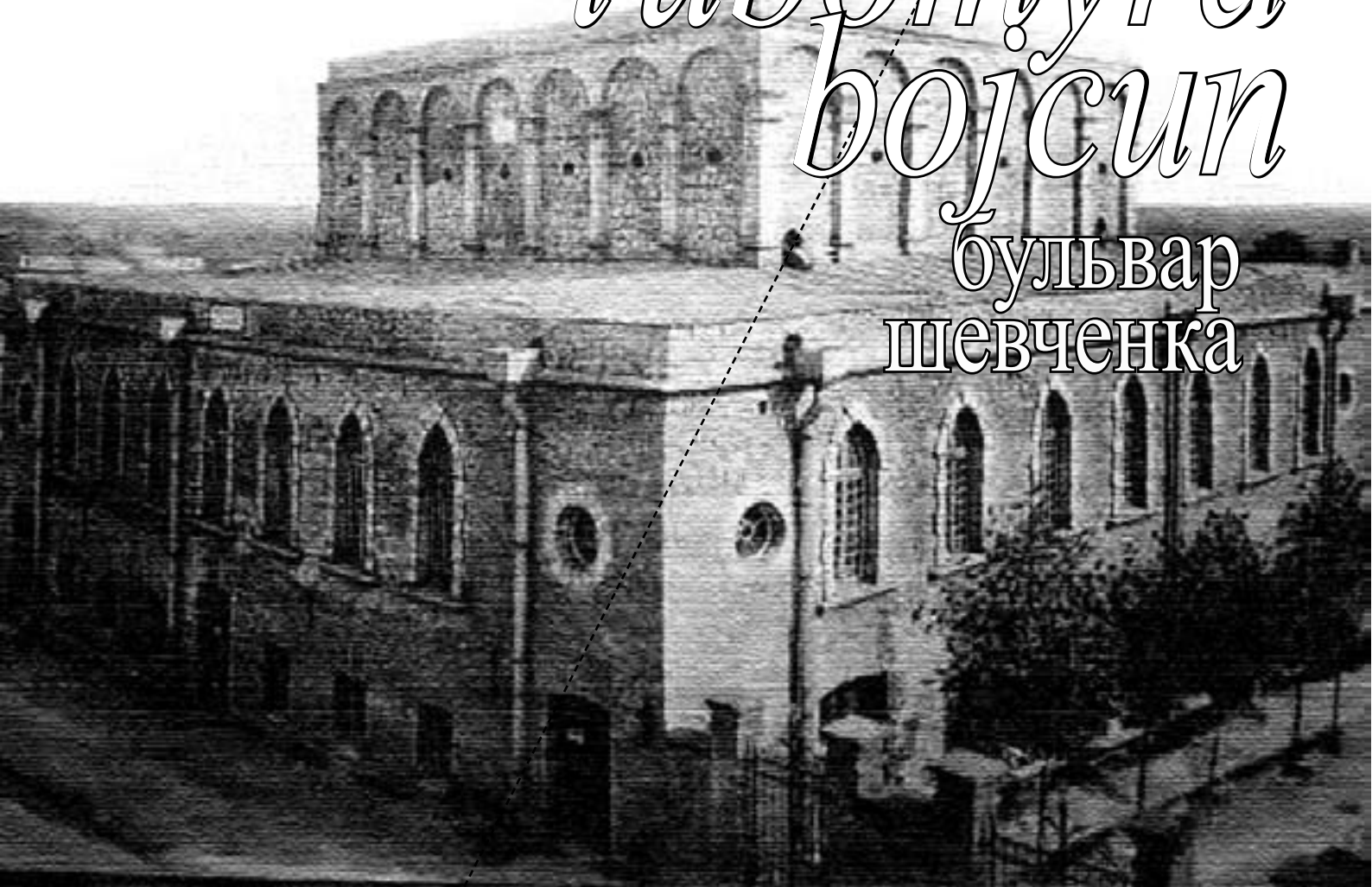
любомира
боицун

тернопіль. велика синагога

Губотурсі
бојсиш

бульвар
шевченка

Відразу за міськими валами Тернополя почала формуватися престижна вулиця, що стала називатися Панською. Спочатку у зелені садів тут потопали партерові будинки, а згодом піднялися кількоповерхові кам'яниці. Із будівництвом залізниці центр зі старомістя навколо Старого замку почав переміщатися ближче до вокзалу. Вулиця стала центральною і поділилася на Панську Вищу і Панську Нижчу. З 1890 року її назвали іменем Адама Міцкевича, а з 1925-го нижня частина (від перехрестя із сучасною Руською) називалася Болеслава Хороброго. Були у біографії вулиці й інші назви. У період німецької окупації – Дойчештрассе, у советські часи – з 1948 по 1961-й – Сталіна, відтак Карла Маркса. На початку 90-х років бульвару повернено ім'я Тараса Шевченка, яке він мав ще у 1918 році.

Здавна окрасою вулиці були зелені алеї, які тягнулися серединою її горішньої частини. Розпочиналися вони на перехресті вулиць, там, де тепер стоїть пам'ятник Ярославу Стецькові. Саме тут, на початку бульвару, в оточенні зелені височіла на стрункій колоні фігура святої Теклі, встановлена у 1882 році, її вважали покровителькою Тернополя. Неподалік була ще й гарно оздоблена міська криниця, про яку ще довго згадували тернополяни. Зелені насадження переривав обширний майдан перед будинком міського самоуправління – магістратом, який не уцілів під час квітневих боїв за місто у 1944-му. Ця площа була звичним місцем збору безробітних. Тут висували свої вимоги до влади страйкарі. У 1917-му на цьому майдані зустрічали вінценосних осіб – кайзера Вільгельма і цісаря Карла I. Тепер приблизно у цьому місці Театральна площа.

Далі вулиця пролягала обабіч скверу або, як тоді звично казали, «городця», аж до Парафіяльного костюлу (зруйнований, а на цьому місці збудовано універмаг). Сам сквер, або планти, вже у 1927 році займав площу 7697 кв. м. Тому дивно читати напис на камені, який засвідчує, що сквер закладений у 1957 році. Воістину, не вір написаному, а тим паче вибитому на камені. Здавна у сквері любили збиратися тернополяни, обговорити новини, погомоніти. Був тут і годинник на гарно оздобленому чавунному стовпі. Він пережив Першу світову, але Друга його уже не помилювала. Була на плантах ще одна ошатна криниця. На початку 1950-х у сквері з'явився гучномовець, який, за його форму, називали ще «капелюхом» або «баняком». Навколо нього збиралися послухати, що діється у світі, обговорити футбольний матч.

Оскільки ця гарна зелена вулиця була центральною, то в 1895 році на майдані перед магістратом встановили пам'ятник Адаму Міцкевичу роботи скульптора Томаша Дикаса. Цей пам'ятник знищено у вирі подій 1918–1919 років. У 1923 році тут відкрили новий пам'ятник поету (скульптор Аполлінарій Гловінський – уродженець Тернополя). Його знищили у період фашистської окупації. На місці зруйнованого магістрату згодом розбито сквер, де тепер стоїть пам'ятник А. Пушкіну. З цього приводу трапився такий курйоз. У середині сімдесятих, коли почали їздити у гості поляки до нас, а ми – до них, навідався у Тернопіль корінний тернополянин – поляк. Зустрівшись з родиною, він захоплено говорив про зміни в Тернополі. А на завершення видав: «А Міцкевіч, як стоял так і стої», – прийнявши Александра Сергійовича за Адама Міцкевича.

Обрамлення майдану доповнив готель «Подільський» (у повоєнний час – «Україна»)

– свідок тернопільської історії і на той час – гордість городян. Документи засвідчують, що збудували його в 1890 році, а прибудови датуються 1910–1928 роками. Пам'ятна дошка нагадує про знаменитості, що тут зупинялися, але на ній не згадується, що у цьому готелі у 1917 році зустрічався із місцевим комітетом призначений тимчасовим урядом губернатор Галичини й Буковини. З «Подільським» пов'язані й подальші буремні події. Тут містилася й редакція тогочасної газети «Українські вісті».

Здавна у готельній кам'яниці були ресторан й каварня. Каварня «Болевард» належала до улюблених місць зустрічей та відпочинку міщан. Навіть у важкі часи Першої світової, коли у місті не вистачало борошна, цукру, масла і хліба, коли майже всі крамниці були зачинені, у ресторані можна було пообідати, а в каварні випити філіжанку чорної чи «білої» кави (з молоком чи сметанкою). Пізніше там була відома в місті «Адрія» (тепер ресторан «Україна»). Кав'ярні й ресторації задовольняли не тільки гастрономічні смаки Тернополя, а й ставали осередками культурного життя. Тут влаштовувалися модні у той час танцювальні вечори-дансинги.

Ще одним важливим штрихом у біографії старовинної вулиці стали перші кінотеатри. Один із них містився на подвір'ї готелю, потім був відомий як «Аполльо», другий – дещо далі, у подвір'ї будинку, що праворуч сусидить із телерадіокомітетом. То був кінотеатр «Світазь» (потім «Паляце»). Зі «Світазем» пов'язана діяльність «Тернопільських театральних вечорів». Зауважимо, що тодішні німі фільми демонструвалися у супроводі піаніста-тапера, тому у залі завжди був хороший інструмент. 3 березня 1918-го у цьому кінотеатрі відбулися

збори-віче, присвячені святу української державности, яке тоді відзначала Східна Галичина.

Вулиця здавна була улюбленим місцем прогулянок, spacerів. Сюди приходили себе показати й людей подивитись, призначали побачення й зустрічі. Традиція вечірніх і недільних прогулянок збереглася і в повоєнний час. На «стометрівці», а в 20–30-х роках це місце прогулянок називали ще «корзо» або «корсо», можна було побачити всі нові віяння моди. Із розвитком світової кіноіндустрії, появою звукових фільмів, на «корзо» можна було почути й пісні із нових кінофільмів, їх виконували часто у супроводі гітар (особливо модними тоді були гавайські) вуличні музиканти. Тут же продавалися кінопроспекти і світлини улюблених акторів. Вулицю сповивали звуки мелодій, що стали шлягерами. Танго і джаз оволоділи тоді всіма. Тогочасні шлягери – танго «Мільонга» та відома мелодія із «Веселих ребят» про серце, якому не хочеться спокою, звучала у перекладі польською. До речі, перший звуковий фільм «Нью-Йорк уночі» тернополяни побачили у кінотеатрі «Паляце» 25 березня 1931 року. А в 1950-му на тодішній вулиці Сталіна відкрився новий кінотеатр «Перемога», який діє й досі. У листопаді 1957 року відкрився театральний сезон у новозбудованому приміщенні обласного драматичного – тепер академічного – театру імені Т. Шевченка. У 1982 році у затишному сквері біля театру встановили пам'ятник поетові роботи скульптора Миколи Невеселого.

Із правого боку вулиці було чимало адміністративних будівель: повітове староство, окружний суд, прокуратура, в'язниця. Ліворуч образ вулиці в основному творили численні крамниці, декілька закладів харчування, кінотеатри і відчутна присутність громадських інс-

титуцій, виключаючи кооперативи. Були тут й магазини, де продавали спортивні товари, велосипеди та запасні частини до них, а згодом й інші новинки техніки, включно із сільсько-господарською. Працювали тут навіть курси водіїв: автівки почали тоді визначати ритм міського життя і радше були предметом розкоші, ніж пересування. У кінці 20-х – на початку 30-х були започатковані перші рейси міжміських автобусів, які також відправлялися із центра. До речі, неподалік магістратського майдану була й бензозаправка. У повоєнний час обличчя вулиці доповнила присутність партійних, комсомольських та інших советських інституцій. На перехресті перед парафіяльним костюлом (тепер тут універмаг) з'явилася тумба із постовим міліціонером-регулювальником, а згодом – перший світлофор. Осередком знань стала обласна наукова універсальна бібліотека, що розмістилася у старовинній кам'яниці Б. Стахевича.

Але все ж таки повернімося до того місця, де на початку бульвару стояла фігура святої Теклі, а тепер – пам'ятник Я. Стецькові. Це місце, мабуть, облюбували для пам'ятників, які змінювали один одного залежно від подиху політичного вітру. У повоєнні роки там встановили пам'ятник «вождю народів» – Й. Сталіну. Після розвінчання культу особи його потихеньку зняли. Його місце зайняв Карл Маркс. З ним попрощалися так само тихо у 1990-му.

Була ще одна цікава сторінка в історії пам'ятників на бульварі. До святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією, так тоді це звучало офіційно, – у сквері відкрили пам'ятник Богдану Хмельницькому. Але згодом піший гетьман комусь не сподобався, тому й помандрував уночі на роздоріжжя під Кутківці, а звідти аж у Зборів. Але там уже був свій пам'ятник, той залишився стояти на задвірках.

Наприкінці 1950-х улюблене місце відпочинку тернополян прикрасив фонтан і барвисті квітники.

У нижній частині бульвару, колишній Панській нижчій (Б. Хороброго), праворуч за універмагом, збереглися давні будинки. З протилежного боку, між бульваром і вулицею Січових Стрільців, утворився сквер, де стояв, а потім сидів М. Горький. Колись тут планували спорудити нову тернопільську церкву. Місце для неї було куплене з допомогою митрополита Андрея Шептицького. Тому у 2001 році тут відкрили пам'ятник великому сподвижнику віри. Також там спорудили приміщення Тернопільсько-Зборівської греко-католицької єпархії.

любомира
боицун

тернопіль. церква різдва христового

люботурська
вулиця
руська
бойсун

До вулиці Руської, яка на початку 1990-х повернулася на карту міста, влилося кілька давніших вуличок. Історична Руська починалася від перетину зі сучасною Замковою і Маркіяна Шашкевича до перетину із бульваром Тараса Шевченка. Утворилася Руська на давньому торговому тракті, що проходив через Тернопіль. Головними його артеріями у місті були Кам'янецька і Буковинська дороги. Остання виходила за межі валів на Микулинецьке передмістя. На місці старовинної Кам'янецької дороги утворилися з часом Львівська, Ринок і Руська. У теперішню Руську увійшли давні вулиці Львівська, Ринок, Руська і Тарновського (первинна назва Смиковецька дорога або Смиковецька).

Від Львівської брами, що стояла неподалік Чеснохрестської церкви, починалася Львівська вулиця, яка сягала ринку. Ринок розташовувався по обидва боки дещо викривленої центральної міської артерії. Саме тут були Старий і Малий ринок. Під час Другої світової війни центральну магістраль випрямили. У повоєнний період працював фактично тільки Старий ринок. Випрямлена частина вулиці у його районі увійшла у Львівську вулицю. А далі починалася, власне, Руська вулиця. Здавна тут селилися заможні українці, яких називали тоді русинами. Були це переважно купці й ремісники, які перебиралися сюди із ринку.

Наприкінці XIX – на початку XX століття це була одна з ділових артерій міста. Тут зосереджувалися різні крамниці, гуртовні, склади, аптеки, майстерні. Підприємці-українці володіли крамницями із м'ясними виробами та продовольчими товарами, залізними виробами, склом тощо. Галантереєю та тканинами торгували в основному купці-євреї. Вулиця стала багатоліною, хоча традиційна присутність тут укра-

їнських купців й ремісників збереглася. Крамниці із м'ясними виробами Партенія Яримовича, Григорія Грищина, Олександра Салевича сусідили із редакцією сіоністського часопису та посередницьким бюро Фрома. Виділялася давня аптека «Під золотою короною», яка навіть видавала річник-календар «Здоров'я». Були на Руській також і український фотосалон «Русалка», книгарня та склад друкованої продукції кооперативи «Будучність». Загальний портрет вулиці доповнювали молочарня, ресторан, шинки, пиварні і кнайпи, кімнати для сніданків. У цих закладах харчування можна було поласувати усякими смаколиками. Найбільш популярною була фарширована риба (риба по-жидівськи) та флячки (рубці). Навіть вивішували спеціальні оголошення, що сьогодні у меню цієї страви. Частували клієнтів запеченими курами із начинкою, відбивними, копченою кров'яною. Подавали пиво, чай, какао і каву. Був достатній вибір й міцних напоїв. Тут можна було зіграти партію у більярд. Численні вивіски крамниць і крамничок, металеві роletи, які тоді називали шильдами, збереглися тут навіть у тяжкий повоєнний час, хоча будівлі на Руській зазнали значних руйнувань.

Життя старовинної вулиці доповнювали храми. В давні часи тут стояв дерев'яний храм, до якого прилягали міські вали, а поряд височіла Кам'янецька брама. Муровану, оборонного типу споруду збудували у 1602–1608 роках. Є згадки, що будівництво доручили «доброму муляру» Леонтію, а допомагала коштами і ділом уся міська громада. Сучасний вигляд храму остаточно сформувався після реконструкції 1936–1937 років. Стару кам'яну дзвіницю зруйнували і тільки у 1996 році за проектом архітектора Ігоря Малиміна спорудили знову. Саме у цьому храмі зберігається Тернопільська

чудотворна ікона Божої Матері. Здавна цю церкву називали ще Середньою, бо о стоїть вона у центрі, у середині міста. Тепер храм належить до Тернопільської єпархії УАПЦ.

Здавна Середня церква мала більш широке подвір'я і була обнесена муром. При церкві був старовинний міський цвинтар. Про нього і тепер нагадують окремі збережені надгробки. Під час реконструкції 1958-го, коли облаштували бульвар, який тягнувся аж від ставу, муровану огорожу знесли, вулиця сягнула храму. Коли почали прокладати тролейбусну лінію, бульвар довелося ліквідувати.

На початку Руської, там, де тепер стоїть центральний універмаг, височів ще один храм – парафіяльний костюл Пресвятої Діви Марії Неустанної Помочі. Спорудили його у 1908 році за проектом львівського архітектора Тадеуша Мар'яна Тальовського. У величному храмі, вежа якого височіла над містом, були прекрасні вітражі – роботи відомого художника Яна Фелікса Вигживальського. Його роботи й досі прикрашають різні споруди у Львові. На жаль, у 1954-му святиню знесли, підірвавши її. Згодом тут збудували центральний універмаг.

Повернімося до початку сучасної Руської. Ця частина називалася Львівською. Тут колись була Львівська брама. Саме через неї проходив давній торговий тракт, який сприяв розвитку торгівлі та ремесла у Тернополі.

На пагорбі над ставом височить, нагадуючи про історію міста, мурована церква Воздвиження Чесного Хреста, або Надставна. Перші історичні відомості про цю церкву є вже у грамоті 1570 року князя Костянтина Острозького. Народні перекази пов'язують історію святині ще із періодом князювання Данила Галицького. Первісний вигляд зберегла тільки середня частина храму. Передню вежу, що була колись од-

ночасно й дзвіницею, добудували в 1627 році. В інвентарі міста 1672 року записано: «...з каміння мурована церква над ставом, недалеко від Львівської брами». Спочатку цією церквою опікувався шевський цех. Саме із Надставної церкви починається історія Тернопільської чудотворної ікони Матері Божої. Сюди її передав швець Маркевич, в домі якого вона об'явилася.

Церква зазнала руйнувань під час Першої і Другої світових воєн. Сучасного вигляду вона набула після реставрації п'ятдесятих років. Здавна при цій старовинній ренесансного стилю церкві була мурована дзвіниця, яку знищили у 1950-х під час активної боротьби з релігією. Тоді ж знищили іконостас і розписи, а те, що залишилося від іконостаса – розікрали, коли храм перетворили на склад і коли він стояв пустою.

Серед будівель цієї частини Руської вирізняються приміщення середньої школи № 6 та морфологічного корпусу медичного університету. Пам'ятна таблиця на морфологічному корпусі нагадує про жахливі злочини фашистів – масовий розстріл євреїв-тернополян на початку липня 1941-го і вшановує їхню пам'ять.

Звернемося тепер до історії верхньої частини сучасної вулиці Руської (від перетину із бульваром Т. Шевченка до залізничного моста). Здавна тут починалося старовинне Смиковецьке передмістя, а дорогу, що вела на східну околицю, знали як Смиковецьку. Із розвитком і розбудовою Тернополя вона перетворилася у міську вулицю і почала називатися Смиковецькою. Згодом цю, одну із центральних вулиць назвали іменем Яна Тарновського – першого власника міста, якого вважають його засновником.

Давня вулиця Тарновського пересікала тодішній Тернопіль у східному напрямку. У тій частині вулиці, що увійшла тепер у Руську, у гарних кам'яницях офіси партій та адвокатсь-

кі канцелярії сусідили із крамницями, пекарнями, перукарнями, ресторанами. Тут були офіси двох тогочасних українських партій – УНДО (Українське національно-демократичне об'єднання) та УСРП (Українська соціалістично-радикальна партія). Тривалий час місцеву організацію УНДО очолював адвокат С. Баран. УНДО мало великий вплив на «Просвіту» та кооперативні організації. Симпатиками УНДО була більшість греко-католицьких священників. УСРП була другою щодо чисельності та впливів тогочасною українською партією. Серед відомих діячів цієї партії в Тернополі були адвокат

Дмитро Ладика, Володимир Лисий, Лука Онуферко.

У майстернях на цій вулиці виготовляли меблі та обладнання для крамниць, установ аптек, виконували столярні роботи у церквах і костьолах. Власниками кам'яниць, які й досі милують око архітектурою й оздобленням, були відомі у місті люди – будівничий Андрій Фалендиш, знаний лікар-дантист Якуб Гольд. Мав тут свій ресторан й українець Іван Дмитровський. У вирі війни ця частина вулиці була менш пошкоджена. Тепер вона відновлена і нагадує про шарм старого Тернополя.

тернопіль. вулиця руська. 1900-ті

любомира боицун

тернопіль. церква воздвиження чесного хреста

Губотурсі
војсци

вулиця
грушевського

Теперішня вулиця Михайла Грушевського має давню історію. Остаточно вона сформувалася вже після зруйнування міських валів. Починалася вулиця від річки Рудки (взята в бетон під нинішньою вулицею Соломії Крушельницької) і сягала престижної Панської вулиці (бульвар Шевченка). Первісно цю міську артерію називали Святоіванівською на честь святого Івана, бо на початку вулиці була однойменна капличка, зруйнована у вирі Першої світової війни. На старовинних листівках можна побачити первісний вигляд вулиці з капличкою. Тоді тут переважали невеликі партерові будинки й вілли. Зліва на пагорбі, званому Кам'яною горою, височів Єзуїтський колегіум. Тепер у цьому районі стоїть адміністративний будинок.

У буремні 1918–1919 роки вулицю називали іменем Симона Петлюри. Тоді до неї приєднали ще й сусідню, що веде до вокзалу і носить тепер ім'я В'ячеслава Чорновола.

Уже в другій половині XIX століття на вулиці почали будувати багатоповерхівки. Серед них й банківське приміщення. Колись тут був Австро-Угорський Державний банк, після 17 вересня 1939-го тут містилося відділення Держбанку СРСР, а тепер – відділення Національного банку України.

Серед будівель старовинної вулиці варто згадати ще одну, яка уціліла до наших днів. З 1986-го тут розмістилася середня школа № 4. Спорудили цей будинок для Другої польської гімназії, питання про відкриття якої постало у 1905–1906 навчальному році. Перша тернопільська гімназія вже не вміщала всіх охочих навчатися. У 1898 році на її базі відкрили, як філію, Українську державну гімназію, яка згодом стала самостійним навчальним закладом. А з 1 лютого 1906 року започаткована, знову як

філія, нова, Друга польська гімназія. Постала нагальна потреба у нових шкільних приміщеннях. У 1906 році магістрат закупив земельну ділянку між вулицями Косцюшки (давньою Камінною) і Святоіванівською. Державна скарбниця заплатила за неї 98 тисяч корон. Та безпосередньо до будівництва приступили аж у 1908-му, коли з Відня надійшли плани обох будівель. Друга польська гімназія виходила фасадом на Святоіванівську. Українська будувалася у її запліччі і виходила на вулицю Косцюшки. Дехто вважав, що мало бути навпаки, оскільки патроном Української вважали святого Івана Євангеліста. Але так чи інакше, а вже 11 листопада 1911 року відбулося освячення обох шкільних будівель. Молодь спочатку рушила до Української гімназії на Косцюшка, а потім усі дружно перейшли на Святоіванівську. Обряд здійснювали, відповідно, священники В. Громницький і Б. Твардовський – тодішні тернопільські греко-католицький і римо-католицький парохі. Велика гімнастична зала була спільною для обох гімназій. З 1935 року Другій польській гімназії присвоїли ім'я Ю. Словацького, погруддя якого встановили у шкільному фойє ще у 1911 році. Працювала Друга польська гімназія аж до вересня 1939-го, коли гімназії були перетворені у десятирічки.

У період Першої світової війни у шкільній будівлі розміщалися військові частини, а з вересня 1916-го і аж до відступу російських військ у 1917-му тут діяв Севастопольський госпіталь Червоного Хреста.

З цією шкільною будівлею пов'язані також сторінки історії діяльності уряду ЗУНР. У ніч з 21 на 22 листопада 1918-го під натиском противника уряд і військо Західноукраїнської Народної Республіки змушені були покинути Львів. Урядові установи переїхали у Тернопіль

і працювали у приміщеннях Другої польської та Української гімназій. Про це сьогодні нагадує скромна пам'ятна дошка на уцілілій гімназійній будівлі. Останні урядові установи покинули Тернопіль 2 січня 1919-го, хоча почали переїжджати до Станиславова ще наприкінці грудня.

У час Другої світової війни гімназія зазнала руйнувань, але її відремонтували і розмістили тут обласний виконавчий комітет – тодішній орган совєтської влади. Він працював тут аж до здачі у 1982-му в експлуатацію нового адміністративного будинку, який ще величають тернопільським «Білим домом».

Потім на деякий час приміщення використовували для позашкільної роботи із молоддю як Палац піонерів. Згодом тут розмістилася середня школа № 4, яка розпочинала свою історію як елітна школа з російською мовою навчання. Тепер тут працюють як класи із російською, так і з українською мовою навчання.

Але повернімося до історії найменувань цієї вулиці. У 1924-му, у період міжвоєнної Польщі, її назвали іменем Станіслава Конарського, який увійшов у польську історію як культурно-освітній діяч, публіцист і реформатор шкільної освіти. Заснована ним у 1740 році Шляхетська колегія стала взірцем для осучаснення тодішньої освіти. У навчальній програмі колегіуму були математика, природничі науки, економіка, права, європейські мови, що стало поштовхом до подальшого освітнього прогресу. С. Конарський належав до чернечого ордену піярів, який мав безпосередню причетність до розвитку шкільництва у Польщі. Тому й вулицю, де функціонувала Друга польська гімназія, назвали його іменем. С. Конарський був ще й ініціатором публікацій у 1733–1739 роках шеститомного збірника польських законів.

У повоєнний час, у 1948-му, вулицю назвали Київською. На ній наприкінці серпня 1956-го здали в експлуатацію нове приміщення третьої десятирічки, яка перейшла сюди зі старої шкільної будівлі на Б. Хмельницького. Виросла нова школа на місці зруйнованого вщент під час війни будинку польського ремісничого товариства «Гвізда» («Зірка»).

Так почалася нова сторінка в історії третьої школи. У новій школі були просторі рекреаційна і актові зали. Актову залу прикрашали фрески, які увійшли у шеститомну «Історію українського мистецтва». Але, на жаль, їх примудрилися замалювати і знищити.

Із 1961-го Київську перейменували на вулицю Тараса Шевченка і вела вона до однойменного парку. Насадити його на березі відновленого усією громадою у 1952–1953 роках Тернопільського ставу. Правда, парк добряче «підкоротили» під час будівництва «Білого дому». Але тернополяни дружно піднялися на захист свого дітища. Тоді ж було знято гіпсовий пам'ятник Тарасу Шевченку в парку і споруджено новий бронзовий у скверику біля театру.

У час національного відродження кінця 80-х – початку 90-х виникла ідея повернути ім'я Тараса Шевченка бульвару, оскільки тут були пам'ятник і театр його імені та й у час змагань за українську державність він вже носив це ім'я.

У 1991 році вулицю, на якій височить тернопільський владний будинок, назвали іменем одного із зодчих української державности – голови Центральної Ради Михайла Грушевського. Видатний учений, політик і публіцист, надовго викреслений із української історії, тоді знову повертався із небуття до нас. Повернувся він як будівничий Української держави, автор багатомної «Історії України-Руси», «Розвідок і матеріалів до історії України-Руси» та бага-

тьох інших фундаментальних праць з історії України. Тривалий період у житті М. Грушевського пов'язаний із Галичиною. Він як професор історії працював у Львівському університеті. Великою є його заслуга у розвитку й реорганізації Наукового товариства імені Т. Шевченка. Разом із І. Франком М. Грушевський заснував у Львові «Літературно-науковий вісник», який згуртував навколо себе українські літературні сили. У Львові академік Грушевський створив наукову школу істориків, до якої належали С. Томашівський, О. Терлецький, М. Кордуба, І. Крип'якевич, В. Герасимчук І. Джиджора та інші. У бурхливий час національно-патріотичного піднесення вдячні тернополяни увічнили

пам'ять про видатного українця у назві старовинної міської вулиці.

У 30-х роках минулого століття на вулиці містився відділ еміграційного синдикату, що видав організацією західноукраїнського населення у Бразилію, Уругвай, Канаду, США та інші країни.

30 грудня 1930 року на розі вулиць Конарського і Міцкевича відкрився новітній готель «Полонія» із рестораном та каварнею. Цією будівлею залікували останню рану Першої світової війни. Але Друга світова завдала нових – готель зруйнували, знищили інші будинки. Відбудований наріжний будинок нагадує обриси давнього готелю, – тепер тут відкрився новий банк.

тернопіль, перехрестя вулиць святоїанівської та міцкевича, 1900-ті

любомира боицун

тернопіль. парафіяльний костюм

старий
і малий
ринок

любомирський
бойсун

Вулиця Старий Ринок – нагадування про становлення та історію міста. Ринок, неподалік замку, був майже ровесником Тернополя і формувався в межах оборонних валів. З часом він розрісся і перетворився на сплетіння вуличок та провулків, де вирувала торгівля. Назви свідчили, що виробляли місцеві ремісники і чим торгували. Були на давньому міському торжищі вулички Боднарська (в Галичині казали саме «боднар», а не «бондар»), Залізна, Шклярна, Суконна, Крамова, потім з'явилися провулки Великий, Малий, Ламаний. Узагалі ринок, який виходив аж за межі теперішньої Руської на другий бік, поділили на дві частини: Старий Ринок і Малий Ринок.

Старий Ринок виник саме тут тому, що найбільший торговельний рух панував в основному навколо замку, який ми звично називаємо Старим, не задумуючись над тим, що його почали так називати, аж коли спорудили так званий Новий замок. Правда, Новому не довелося пережити Другу світову. Він був зруйнований майже ущент під час квітневих боїв 1944-го і на початку шістдесятих приблизно на його місці збудували готель «Тернопіль».

Що ж до історичної ремісничої аури навколо тернопільського укріплення, то тут здавна селилися ремісники. Саме умілі ремісники були необхідні для забезпечення життєздатності і оборонної міцності замку. Саме тут почала розвиватися і міцніти торгівля. У давні часи найбільший торговельний рух панував у районі від Львівської брами (неподалік Надставної церкви) до Шевської башти. Цю частину старомістя заселяли в основному представники шевського, ткацького, кравецького та інших цехів. З північного боку ринку мешкали також ремісники, а потім ще й купці. Цю ремісничо-купе-

цьку частину старомістя заселяли в основному українці. Або – як тоді називали – русини. Так згодом неподалік старовинного торжища з'явилася вулиця Руська. Принагідно зауважимо, що сучасна однойменна вулиця не зовсім відповідає історичній.

З часом у цьому старовинному кварталі все відчутнішим став вплив євреїв, особливо серед купецтва. Хоча спочатку їм не дозволяли селитися в ринку і не допускали у цехи, з часом заможніші вихідці з ринку переселялися на вулиці Багату та Руську, де мешкала тогочасна міська еліта.

У центрі старої ринкової площі тривалий час стояла ратуша. У ній містився орган міського самоуправління – магістрат. А навколо розбігалися торговельні ряди і крамниці з усякою всячиною. Щодо міського магістрату, то він перемістився згодом із ринку на Торговицю (сучасний майдан Волі), а звідти у 1871-му – у приміщення Старої пошти на розі тодішньої Панської і Колійової (Залізничної). На місці зруйнованого під час Другої світової війни магістрату згодом розбили гарний скверик, що розпочинається на розі бульвару Т. Шевченка і вулиці В. Чорновола

Повернімося на Старий Ринок. Тут була одна із найстаріших аптек. Відома на початку ХХ століття як аптека Фрейденталю, а у повоєнний час як аптека Бекесевича – відомого у Тернополі фармацевта, магістра Бекесевича, якого всі шанобливо величали «пане магістер». Після ліквідації старого торгового майдану у процесі реконструкції 60-х років аптеку № 1 перенесли у новобудову (тепер це аптека на початку сучасної вулиці Руської). Сюди ж було перенесено й старовинне аптечне обладнання, яке, на жаль, не збереглося. Сам будинок, у дещо зміненому вигляді, зберігся й досі. Тепер тут діє

обласний фізкультурний диспансер. Це єдина будівля, яка залишилася від ринкових споруд.

Обов'язковим атрибутом ринку була також корчма і заїжджий двір, де могли зупинятися приїжджі разом із возами. Для цього була обладнана спеціальна возівня, яка була обов'язковою для усіх готелів, навіть найдешевших. У районі ринку таких дешевих пристанищ було чимало, і не всі вони мали добру славу і гарний вигляд. Тому з часом багато з них ліквідували. Ще одним важливим об'єктом ринкового майдану була старовинна криниця із резервуаром для води на випадок пожежі. Існує версія, що саме до цієї криниці сходилися всі підземні ходи, які утворювали п'ятипроменеву зірку. Тут була своєрідна вентиляційна шахта. Про це свідчили повідомлення у місцевій пресі 20–30-х років минулого століття. Повідомляли, що фрагменти ходів знаходили навіть на глибині 14 метрів. Провали на вулицях в районі ринку траплялися у XIX – на початку XX століття, їх вважали результатом наявних у цьому районі підземель.

У південній частині ринку містилися склади найзаможніших купців. Це був центр великої оптової торгівлі. Серед них виділялися старовинні суконниці – склади для сукон і тканин. Коли Тернопіль отримав «право складу», вони відіграли важливу роль у розвитку торгівлі. Стара поштівка зберегла вигляд цієї своєрідної споруди з галереями. Згодом у цих передсіннях торгували різними галантерейними товарами. Довго побутовала назва «під номерами», що означало ряд крамничок з усяким галантерейним дріб'язком і тканинами. Тут можна було купити все, як-то кажуть, – дешево і сердито.

Тернопіль здавна славився гуртовнями. Вже у 1841 році у місті були гуртовні меду, патоки. Здавна була відома медоситня, яка виробляла

смачні медові трунки. Вишник, малинівка, тернівка та інші наливки конкурували з дорогими винами. Основними предметами торгівлі були віск, шкіра, лій, прядиво, пір'я, щетина й напої. Згодом на ринку з'явилася велика гуртовня пива від місцевої броварні «Провалиха».

Звичним явищем на ринку були перекупки, або як їх називали у Галичині, – сидухи. Сидушили, часто перепродуючи куплені у Великих Гаях фрукти чи городину, щоб заробити якусь копійчину на прожиток. Купляли також гречку, сушили у печах і мололи на жорнах крупу на продаж. З 1872-го на ринку з'явився павільйон, де торгували содовою водою. Раніше її продавали тільки в аптеках.

Колишній Малий ринок після війни практично перестав існувати. У так-сяк підремонттованих крамницях, дерев'яних кіосках, павільйонах, на рундучках знову вирувала торгівля. Торгували, чим могли. Були тут сільськогосподарські продукти, дефіцитний ситець, гончарні вироби. Найбільш ходовими товарами були дріжджі, синька та усілякі спеції, тому що цього не було на прилавках крамниць. Торгували всім цим спекулянти. За дефіцитним товаром їздили, зазвичай, до Львова. Грозою усіх спекулянтів був огрядний суворий міліціонер, всім відомий на ринку Біловус. Тільки-но він з'являвся, як спрацьовував «ринковий» телеграф і усі розбігалися.

Згадується і така колоритна ринкова постать, як Несуся. І влітку, і взимку, уся в чорному, вона ходила ринковими рядами, щось бурмотіла – чи то просила, чи то вимагала. Одні вважали її не сповна розуму, інші – що тільки прикидається. Але так чи інакше тим, хто не догодив Несусі, добряче перепало на горіхи. Ще одним ринковим персонажем повосенних літ також була дурна Стефка. Так її усі називали.

Ніхто не знав, чи її перелякали під час війни, чи такою народилася. Мешкала вона поряд із ринком на вулиці, що тепер називається Над Ставом. Ходила вона між рядами і відверто вимагала: «Дай». Коли ж відмовляли, то рвучко поверталася і, піднімаючи спідницю, «робила фото на згадку». Тому її навіть і побоювалися. Потім вона десь пропала. Виявляється, що знайшлися люди, які в обмін на житло забрали її в село й доглянули. Померла вона зовсім недавно.

Ще однією прикметою ринку тих літ були воєнні інваліди у візочках. Понівечені війною, часто захмелілі, вони також спекулювали. Міліція, як правило, їх не зачіпала. Були тут і майстри наперстка, шастали спритні кишенькові злодії, у лабета яких потрапляли легковірні. Був також папуга, який витягав білетики на щастя, і традиційна катеринка.

У 60-х роках минулого століття, коли відбудовували центральну частину міста, ринок ліквідували і забудували.

тернопіль. старий ринок. 1900-ті

любомира
боицун

тернопільська церква різдва христового

люботурські
воїни

ВУЛИЦЯ
КНЯЗЯ
ОСТРОЗЬКОГО

Давній торговий тракт, що пролягав через Тернопіль, багато в чому спричинився до його розвитку. Буковинська дорога, яка виходила за межі валів на Микулинецьке передмістя, починалася відразу за Кам'янецькою в'їзною брамою, яка стояла неподалік того місця, де пізніше спорудили кам'яний храм Різдва Христового. З часом Микулинецьке передмістя стало повноправною частиною міста, а Буковинську дорогу все частіше почали називати Микулинецькою. Сягала вона аж до міської рогатки. І досі перехрестя сучасних вулиць Острозького, Микулинецької, Гайової, За монастирем і Живова називають рогаткою. На рогатці збирали мито за в'їзд у місто, так зване «копиткове», та інші оплати, які йшли у міську скарбницю. Саме тут, на роздоріжжі, головну дорогу впоперек перекривали загорожею — довгим брусом, що опирався на зроблених навхрест стояках. Цю перешкоду і називали рогаткою, а відтак і місце, де вона стояла. Це була Микулинецька рогатка. Були у місті ще й інші рогатки на роздоріжжях при в'їзді у місто. Але як своєрідний топонім назва Рогатка збереглася саме тут, у кінці вулиці Князя Острозького.

Наприкінці XIX століття міщани звернулися із проханням назвати давню Микулинецьку дорогу, яка вже сприймалася як міська вулиця, іменем Князя Острозького. А Микулинецькою почали називати вулицю за межами давньої рогатки. Так ця вулиця називається й досі, хоча тепер вона набагато довша.

Але повернімося до історії вулиці Князя Острозького, яку в советські часи перетворили у вулицю Островського. Правда, ніхто достовірно не міг сказати, якого саме: Миколи чи Олександра.

Чому міщани просили назвати вулицю іменем такої видатної постаті в українській історії та культурі, як князь Костянтин Острозький?

Відповідь криється в історії, яка пов'язана зі старовинним будинком, що й досі стоїть на цій вулиці. Це так зване «Заведеніє» (заклад), або Фундація імені князя Острозького. Сьогодні цю назву ви можете прочитати на фасаді теперішнього шкірвендиспансеру. Напис, який нагадує про історію, на давній будівлі відновили під час ремонту кінця 1980-х, а напередодні святкування 465-річчя Тернополя повернувся на своє місце й хрест, що височів на будинку.

Історія Фундації пов'язана з тим часом, коли власником Тернополя після смерті дружини Софії Тарновської став Костянтин Костянтинович Острозький. У вересні 1570 року він видав грамоту, в якій говорилося, що при церкві Різдва Христового має бути шпиталь для бідних, на утримання якого князь записує поля, що тягнулися «вздовж піль польського шпиталю аж до села Білої», і «коло піль березовицьких по тербовлянський гостинець». Із цієї грамоти починається історія Фундації князя К. Острозького. Завдяки цій грамоті виникло братство, яке, окрім церковних справ, займалося ще й шкільництвом і опікувалося згаданим шпиталем, що був неподалік Середньої церкви. Однак із часом ці традиції занепали.

У 1883 році утворили Фундацію з такою назвою: «Заведеніє фундації Костянтина князя Острозького в Тернополі». У справі становлення цієї благодійної інституції важливу роль відіграв адвокат Володимир Лучаківський — потім бургомістр Тернополя. Тоді ж виникла потреба будівництва будинку для утримання хворих і старих міщан. Будівництвом притулку на Микулинецькій опікувався спеціальний комітет, до якого увійшли вже згадуваний В. Лу-

чаківський, купець В. Стахевич, судовий офіціал Л. Юськевич, міщани І. Решетука, А. Сатурський, В. Чумак, М. Брикович, Т. Рудий та брати Кордуби. Сприяв будівництву й директор народної школи Т. Сеник. 12 травня 1886 року, до 360-річчя від дня народження князя К. Острозького, урочисто відкрили «Заведеніє», яке стало найбільшим і найбагатшим українським благодійним закладом. На той час це була гарна двоповерхова кам'яниця із великим городом і садом. Тут була також домашня каплиця з різьбленим вітварем Пречистої Діви Марії.

22 старцями, які тоді утримувалися у притулку, опікувалися сестри-служебниці Непорочної Діви Марії. Жили вони в приміщенні Фундації, доглядали підопічних, провадили господарство й кухню. Сестри опікувалися також й українською захоронкою, яка містилася поруч. Захоронка – це установа для виховання дітей у віці від 3 до 7 років, на кшталт сучасного дитячого садка. Захоронки бували постійними й сезонними. Займалися сестри й сиротинцем, відомим ще під назвою «Сирітський захист». Деякий час сиротинець діяв на вулиці о. Степана Качали, а потім у приміщенні Фундації. Утримувався цей заклад здебільшого за рахунок пожертвувань городян та землевласників із навколишніх сіл. З цією метою гроші збирали просто на вулицях міста. Такі акції називалися вуличними збірками або просто – збірками. Проводило їх «Товариство охорони дітей та опіки над молоддю» (скорочено ТОМ) переважно у дні свят та відпусту у Монастирській церкві.

У 1935 році розпочався збір коштів на будівництво «Сирітського захисту» і захоронки. А вже у 1938 році у новобудові почав діяти сиротинець і захоронка, якими опікувалися монахині. Будинок на Острозького, 56 увійшов

в історію міста як захоронка. Після «визволення» 1939-го захоронку закрили. В окупаційний період монахині знову опікувалися захоронкою та міським шпиталем. У післявоєнний час монахинь розігнали, а тут розмістився суд. Тому й сумно жартували, що із захоронки видно Сибір. Тепер у цьому приміщенні діє апеляційний суд.

На цій вулиці зберігся також ще один будинок захоронки – польської. Його спорудили і освятили у 1904-му. Осиротілими дітьми також опікувалися сестри-служебниці латинського обряду. Дівчат тут навчали ткати килими, плести, шити шкіряні рукавички і білизну. Підтримували цей заклад польські благодійні організації.

У 1903 році на вулиці Острозького спорудили приміщення «Міщанського братства» – товариства, яке ставило перед собою завдання організовувати міщан-українців, сприяти національному культурному життю, «дбати, – як було записано у статуті, – про моральну і матеріальну допомогу своїм членам». Важливою метою міщанського об'єднання було й сприяння вихованню молоді в українських традиціях. Зводили будинок воістину методом народної будівлі. Міщани жертвували матеріали й гроші, допомагали робочою силою. Восени 1903 року урочисто освятили новобудову. На святі були присутні й представники польської громадськості. З будинком «Братства», де була простора театральна зала, пов'язані важливі сторінки життя міста. Сьогодні про них нагадують меморіальні дошки на обласній філармонії.

З вулицею Князя Острозького пов'язана й історія Успенської церкви, або, як її ще називали – Монастирської. Найяскравішою сторінкою в історії цієї церкви як монастирської була діяльність отців-редемптористів. Спочатку на

давньому Микулинецькому передмісті була дерев'яна Успенська церква. У 1836-му тут збудували новий мурований храм, а в 1837-му – дзвіницю. Згадку про неї ми знаходимо у газеті «Зоря Галицька» за 1852 р. (У Тернополі тепер є три церкви, а саме: Чесного Хреста на Львівській Над Ставом, Хресто-Рождественська у самому місті і Монастирська, або Успенська, на Микулинецькому передмісті.) У 1932 році збудували ще й гарну муровану капличку замість давньої дерев'яної. З цією церквою пов'язана традиція празника Успення Пречистої Диви Марії і відпусту, який збирав численних прочан.

Советська влада спочатку знищила капличку, монастир і старовинний цвинтар при церкві, а восени 1962-го по-варварськи підірвали і сам храм. Навіть після зруйнування Монастирської церкви місто і надалі визнавало своїм празником день Успення Пречистої Диви Марії. Тепер на цей день припадає ще й День народження нашого міста. На Рогатці знову височить відбудована Успенська церква і дзвіниця. Правда, ці сучасні споруди дещо відрізняються від первісних (архітектор Михайло Кичко).

На давньому Микулинецькому передмісті було ще одне старовинне кладовище – єврейське. У роки Другої світової воно зазнало руйнувань і було місцем масових розстрілів євреїв. У післявоєнний час тут піднялася одна із перших багатоповерхових новобудов Тернополя – будинок № 39 у характерному стилі того часу, відомому як «сталінський класицизм».

Не можна не згадати ще одну цікаву будівлю на початку вулиці – парафіяльне управління. З ним була пов'язана не тільки церковна діяльність, а й діяльність багатьох українських товариств. У цьому будинку з колонами (стояв у районі сучасних будівель Агропрому) у повоєнний час довго працювала автоінспекція.

Сьогодні на старовинній вулиці давні будівлі сусідять з новими. Але й досі тут зберігся подих історії, що нагадує про давню Буковинську дорогу й Микулинецьке передмістя.

Monaster.
 Як ся їзало? Сердце моє.
 Являє для всіх Микули

Ternopol. 20/10/90

любомира
боицун

тернопіль. церква різдва христового

люботурсь
вулиці
широка
торговиця
й оболоня

Вулиця Широка збігала униз від Микулинецької (пізніше й тепер вулиці Князя К. Острозького), сягаючи аж Торговиці, де торгували худобою. Її оточували здебільшого партерові будинки, з яких деякі збереглися й досі. Ще однією прикметною ознакою цієї вулиці наприкінці XIX – початку XX століття були механічні майстерні Антона Ольшанського. У них обслуговували й ремонтували перші авто, а відтак й автобуси. Будівлі майстерень, що праворуч перед «Збручем», тепер на поверх вищі і використовуються й досі. На початку XX століття на вулиці Широкій з'явилися багатоповерхівки. І досі на наріжному будинку нинішньої вулиці Митрополита Андрея Шептицького можна побачити викладену цеглою дату – 1911 р. Щоправда, тепер її дещо заступила модерна новобудова, яка впритул підійшла аж до околиці. Характер вулиці тепер визначають й пізніші новобудови 1960–1980 років.

На давньому Оболоні сьогодні розмістилися міжміська автобусна станція та ринковий комплекс. Він поглинув пам'ятку промислової архітектури початку XX сторіччя – міську різницю (бойню), збудовану на вулиці Оболоня. Цікавий той факт, що будували бойню на цій болотистій місцині, забиваючи спеціальні дубові палі і заливаючи їх цементом. Як бачимо, ця технологія витримала випробування часом.

Навпроти ринку, у районі, де тепер видавництво «Збруч», була Торговиця, де ще в повоєнних 40–50-х торгували усякою живністю. Тут можна було купити й продати корову чи теля, придбати поросля. У базарний день, а це було традиційно в середу, тут було людно і гамірно. Ярмаркувати з'їжджалися возами, якими була запруджена й вулиця, яка так тоді і називалася – Торговиця. Згодом ярмарковим днем

стала неділя і торги перемістилися на Загребелля (в район, де тепер новий корпус Тернопільського національного економічного університету). На загал тут почали торгувати усякою всячиною, тому це місце звично називали «барахолкою».

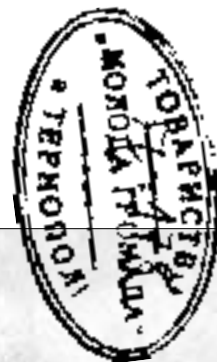
У 1953-му Торговицю перейменували на вулицю Чайковського, а замість Оболоня з'явилася вулиця Пушкіна. У 1960-му із давніх Торговиці й Оболоня утворилася нова вулиця імені Анатолія Живова, героя Другої світової війни

У 1950-х у низинному районі Торговиці й Оболоня з'явилися павільйони сільськогосподарської виставки. Тут експонувалися дивовижі тих літ – інкубатор і модна рослина тихок-сагиз, із соку якої мали виготовляти гуму. Правда, з часом мода на виставки занепадала, а в павільйонах почали торгувати усяким різним. Невдовзі павільйони, збудовані нашвидкуруч на мокровині, почали руйнуватися, і їх знесли. Найдовше існувала точка приблизно у кінці сучасного парку «Топільче», де торгували гасом – «стратегічною» сировиною для екзотики повоєнних літ – керовані ламп. Повне відновлення і розширення електрифікації міста відбулося на початку 1950-х.

Повернімося до вихідної точки нашої мандрівки – вулиці Широкої. Вона доходила тоді лише до вулиць Оболоня і Торговиця, а далі вже була дорога до Петрикова. У 1920-х ця вулиця була названа на честь одного із найстаріших боярських родів Галицької землі, які дали цілу плеяду видатних церковних діячів як греко-католицького, так і латинського обряду – Шептицьких. Серед них єпископ Варлаам Шептицький (1647–1715 рр.), засновник Унівської друкарні, єпископ Львівський Атанасій Шептицький (1686–1746 рр.), єпископ Перемишльсь-

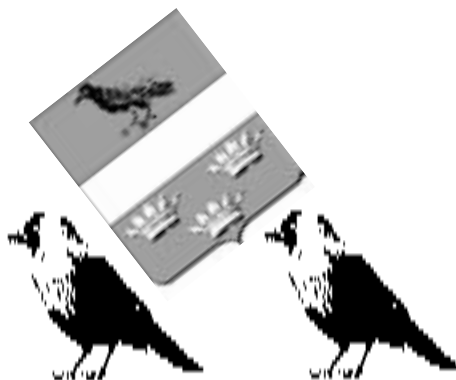
кий Атанасій Шептицький (1762–1779 рр.), єпископ Львівський і Київський митрополит Лев Шептицький (1717–1779 рр.), митрополит Української Греко-Католицької Церкви Андрей Шептицький (1865–1944 рр.). Із сполонізованої гілки роду Шептицьких було ще два римо-католицькі єпископи – єпископ Кам'янецький, а згодом Полоцький Єронім Шептицький та єпископ Полоцький Мартин Шептицький. Отож у 20-х роках минулого століття ця тернопільська вулиця була названа на честь славного роду Шептицьких. Правда, у советські часи, у 1948-му році, вулицю назвали іменем

поета Владіміра Маяковського, яке вона носила аж до початку перейменування на початку 1990-х. Саме тоді цю вулицю названо іменем Митрополита Андрея Шептицького.

тернопіль, площа собеського, 1900-ті

тернопіль, костюм езюїтів. 1900-ті

любомира боицун

тернопіль. церква воздвиження чесного хреста

любимі воїни

колеса
давнього
тернополя

Про перегони на «хідниках» та велосипедні ескорти

«Колесо» – так називали в Тернополі перші велосипеди, а перших велосипедистів – наколісниками. Називали новинку технічного прогресу ще й «вельоципедом» та «ровером» (від найменування фірми, що випускала «колеса»), але прижилися ці назви дещо пізніше. Дуже скоро ровер став популярним транспортним засобом. У травні 1904 року міська рада змушена була прийняти правила їзди на велосипедах у межах міста, бо давно назріла потреба вирішення цієї проблеми. «Колесо низьке» здобуло права як спортивний снаряд ще раніше. Вже 12 вересня 1894 року у Тернополі сталася справжня, як на той час, спортивна сенсація, влаштована місцевими любителями спорту, – на дорозі, що вела до Великих Бірок, відбулися перші велосипедні змагання.

Правила їзди стали ще необхіднішими, коли до колеса додався мотор. На вулицях Тернополя з'явилися мотоцикли. Власники їх, в основному австрійські офіцери, дозволяли собі їздити навіть тротуарами (тоді їх називали хідниками). А іноді навіть влаштовували просто на вулицях перегони із гужовим транспортом – фіакрами, дрожками. Доходило навіть до того, що мотоциклісти-улані гасали на швидкості тінистими алеями міського парку, наводячи жах на тих, хто прогулювався. Ця проблема тоді гостро обговорювалася і на шпальтах місцевої преси.

Про велосипеди є згадка й у статуті українського пожежно-спортивного товариства «Сокіл» наприкінці XIX століття. «...Уладжуються також справи пожежної сторони, стріляння по цілі, їзди на конях й на колесах (вель-

оципедах)». Велосипедисти виконували також роль почесного супроводу. Так, під час приїзду Івана Франка до Тернополя у 1898 році (тоді він балотувався до парламенту) до Пронятини і на зворотній дорозі його супроводжував ескорт велосипедистів.

«Прошу пана до омнібуса!»

У 1912 році в Тернополі з'явилися омнібуси – багатомісні карети, запряжені кіньми, які курсували за визначеними маршрутами. Перша лінія пролягала від залізничного вокзалу до Надставної церкви через центр Тернополя. Друга поєднувала Заруддя й Микулинецьку дорогу (до Успенської церкви). Тернопільська преса повідомляла, що новація викликала жваве зацікавлення громадськості, люди почали із задоволенням користуватися новим видом транспорту. У тому ж таки році у місті з'явилися парокінні дрожки на гумових колесах. Вишуканий екіпаж і баскі коні вигідно вирізняли новинку, хоч тарифи були дещо вищими, їздили новомодні дрожки під номером «53», їхня своєрідна стоянка розташовувалася на вулиці Міцкевича (тепер бульвар Шевченка).

Згадувані омнібуси згодом почали їздити до Великих Гаїв, які тоді належали до міста, де мав зелений парк, заснований Володимиром Лучаківським, його так і називали – Лучаківка, Володимірка, або ще – Парк здоров'я.

Наприкінці 20-х років минулого століття із привокзального майдану або, як тоді казали, від двірця курсували однокінні та парокінні (запряжені двома кіньми) дрожки, а також легкі карети – фіакри. Згодом конкуренцію їм почало складати таксі. Ціни на проїзд кінним транспортом були такі: у межах міста без багажу – один злотий, з багажем – два. Поїздка ж

у таксі у межах міста вартувала 1 злотий 50 грошів, за містом же ціна встановлювалася за домовленістю, залежно від стану доріг, і коливалася від 50 грошів до 2 злотих за кілометр. Але повернімося ще раз до роверів і мотоциклів. При другій тернопільській гімназії діяла велосипедна секція. Велосипедами, як засобами для туристичних прогулянок, зацікавилися пластуни і охоче відвідували велосипедний гурток при українській державній гімназії, а згодом при гімназії товариства «Рідна школа». При польському військово-спортивному клубі «Креси» діяла велосипедно-мотоциклетна секція. Згодом така утворилася і при польському спортивному клубі «Легіон». За статистикою, мотоциклів на Тернопільщині (хоча найбільше їх було саме в обласному центрі) нарахувалося: у 1932-му – 52, у 1933-му – 72, у 1935-му – 83, у 1937-му – 99, а в 1938-му – вже аж 152.

Цілком закономірно, що мотоциклом у 30-х роках зацікавився саме військовий спортивний клуб, адже цей вид транспорту вже був взятий на озброєння армії.

Спорт на трасах

У центрі Тернополя, на вулиці Міцкевича, був магазин, де можна було придбати різні запасні частини та велосипеди. Згодом почали проводитися й змагання велосипедистів. Так, 28 червня 1932 року відбулися змагання на кубок тернопільської газети «Głos Polski» на трасі Тернопіль–Теребовля–Тернопіль. Кубок здобув теребовлянський клуб, а особисту перемогу – львів'янин Адам Добрянський (змагання були відкритими) з часом 2 години 32 хвилини 53 секунди. Редакція також відзначила десятку кращих тернопільських роверистів.

У 1933 році відбулися другі кубкові змагання велосипедників на трасі Тернопіль–Зборів–Тернопіль, а кубок переможців здобула команда тернопільського спортивного клубу «Легіон».

Традиції велосипедних змагань продовжувалися у Тернополі і в повоєнні роки. Особливо славилася тернопільська велосипедна школа у 50–60-х роках. Спортивні велосипеди були тоді досить звичним атрибутом вулиць і трас. Влаштовувалися й мотокроси в районі Кутковецької гори (там, де тепер телевежа «TV-4»), які збирали чимало вболівальників. Учасників готував місцевий мотоклуб.

Про авто, що возили тернополян сто років тому

1886 рік увійшов в історію як рік створення автомобіля. Дуже швидко він з'явився і на тернопільських вулицях.

Вже у 90-х роках XIX століття серійний випуск авто з бензиновими двигунами розгортається у багатьох країнах, у тому числі в Австро-Угорщині, до складу якої входила Тернопільщина (австро-угорською маркою стала «Татра», одне з перших авто, в якому було встановлено гальма не тільки на задніх, а й на передніх колесах).

Перші автомобілі виглядали досить цікаво. Повністю відкриті кузови без тенту й вітрового скла, але з дверцятами, мали назву «торпедо». Відкриті кузови зі знімним тентом називали «фаєтонами». Якщо кузов мав два ряди сидінь, то такі авто називали «дубль-фаєтонами». З'явилися вже й «лімузини». Правда, повністю закритий салон був у них спочатку лише для пасажирів, а водій сидів спереду на лавці і його захищав тільки легкий навіс над головою (пізніше – вітрове скло). Своєрідним гібридом відкрито-

го і закритого кузова став ландо, задня стінка якого у верхній половині була м'якою, тож відкидалася назад і складалася гармошкою.

У вересні 1923 року міський магістрат купує за 40 мільйонів тодішніх польських марок у місцевої фірми «Поділля» Станіслава Ольшанського вантажний автомобіль «Лаурін ет Климент». Власна вага вантажівки становила 3945 кг, вантажопідйомність – 5 тонн, і її було зареєстровано у відділі безпеки руху державної команди поліції за номером ТК-9008. З документу про технічний огляд цього авто від 8 квітня 1925 року дізнаємося про технічні характеристики вантажівки. Це була модель 1900 року, чотирициліндрова, система запалювання

– магнето-електрична, система передачі – ланцюгова, гальмування – ніжне і ручне, довжина – 6,9 м, ширина – 2,08, висота – 1,7 м.

Згодом у міському господарстві з'явилися й інші автомобілі – особливий санітарний «Фіат», вантажний, на 3,5 тонни «Паккард», 2,5-тонний «Фіат» з помпою для гасіння пожеж, напіввантажний одотонний «Фіат», 2,5-тонний «Урусус» польського виробництва, вантажівка «Вормаг» і легковий «Форд».

Декілька службових машин було і у розпорядженні воєводського управління (тодішнього органу влади на Тернопільщині). Це були в основному семимісні «Бьюїки» та п'ятимісні «Форд» та «Шевроле». Легкові службові авто

тернопіль, воєводство, 1930-ті

– п'яти-, чотиримісні «Шевроле», а також відповідні «Форд» і «Додж» мала держкоманда поліції. Легківкою «Фіат» користувалося командування 54-го піхотного полку, що перебував у Тернополі. Півторатонний напіввантажний «Фіат» був у розпорядженні тернопільської добровільної пожежної охорони. Дирекція громадських робіт у Тернополі (до її відання входили й питання стану доріг) володіла службовим «Бенц-Гадденау».

Власниками перших легковиків різних марок стали й заможні тернополяни, в основному представники інтелігенції та багаті землевласники із навколишніх сіл.

До речі, у 20–30-х авто мали в основному представники інтелігенції, серед яких, зокрема, й Володимир Ленкевич – бургомістр Тернополя у 1930–1934 роках, відомий лікар-українець Богдан Свистун та Лев Цегельський. Останній – викладач української державної гімназії, після її закриття у 1930 році і позбавлення праці підробляв водієм у українській кооперації.

Найпоширенішими марками тридцятих років були «Форди», «Фіати», «Шевроле», «Сітроени», «Татри», «Бьюїки», рідше – «Крайслери» і «Студебеккери». Вже у 20-х роках приватні автомобілі почали використовувати як таксі. З'явилися перші автобуси. Перша стоянка автобусів, що курсували Тернопільським воєводством, була неподалік Парафіяльного костюлу (тепер на цьому місці центральний універмаг). Бензозаправка ж розташовувалася в районі сучасного Театрального майдану, а ще одну згодом відкрили на розі вулиці Князя Острозького. У 1927 році на території Тернопільщини діяли такі автобусні лінії: Тернопіль–Микунці, Тернопіль–Скалат і Тернопіль–Львів. Обслуговували ці лінії приватні автобуси, які

належали окремим підприємцям або ж їхнім об'єднанням.

Отримати уявлення про тодішній розвиток автотранспорту допомагає статистика. Якщо у 1926 році на території Тернопільського воєводства було 44 легківки, 11 вантажівок і 2 автобуси, то уже в 1930 році легкових машин стало 240 (з них – 30 таксі), вантажних – 43, автобусів – 48.

Технічну допомогу автомобілям і автобусам надавали механічні майстерні Ольшанського на вулицях Шептицького і Росся на Загребелі. А на вулиці Міцкевича (сучасний бульвар Т. Шевченка) діяли водійські курси, які готували водіїв для всіх видів транспорту. Цікаво, що аби отримати права водія, окрім теоретичних знань і практичних навиків їзди, а також довідок про стан здоров'я і місця проживання, необхідно було представити так зване «свідоцтво моральності» – як правило, воно видавалося місцевою парафією і було своєрідною характеристикою. До речі, із проєкзаменованих у 1931 році 208 кандидатів шоферські права отримали тільки 140. Питання про штрафи та позбавлення права водіння транспортним засобом розглядалося тільки у судовому порядку.

Із розвитком автотранспорту створюються автомобільні курси, які пропагують можливості механізованого способу пересування. Цьому сприяла й організація автопробігів. У 1928 році Варшавський автомобільний клуб організував автопробіг, траса якого проходила через Тернопіль і в якому взяло участь 30 машин. Напередодні організатори акції звернулися до місцевих органів влади з проханням забезпечити належний порядок на дорогах, оскільки, як застерігалось, швидкість буде значною. Особлива увага зверталася на кінний

транспорт, оскільки перелякані коні могли спричинитися до зіткнень та аварій.

Про цей пробіг тернопільська газета «Głos Polski» повідомляла так: «19 червня через Тернопіль у напрямку Микулинець проїхало 30 авто, які брали участь в автомобільному пробігу. Проїзд відбувся без пригод, оскільки порядок на дорозі підтримували скаутівські загони та поліція». Другий пробіг, траса якого пролягала через Тернопіль, був організований Волинським автомобільним клубом наприкінці травня 1930 року. Участь у ньому брали спортивні та туристичні авто як з відкритими, так із закритими кузовами. Учасники повинні були

мати міжнародну спортивну ліцензію, видану одним із клубів, а автомобілі поділялися на класи відповідно до об'єму циліндра.

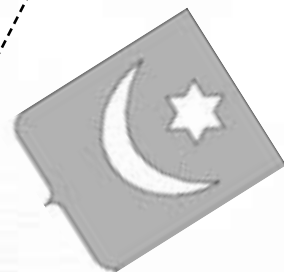

тернопіль. вулиця агенора голуховського. 1900-ті

любомира боицун

тернопіль. парафіяльний костюль

lybomyrca bojsun

з історії
міської
каси
ощадності

Наріжний камінь під спорудження нової будівлі Міської каси ощадности було урочисто закладено в 1895 році. Саме тоді каса відзначала своє 25-ліття. Ідея створення міської скарбнички виникла дещо раніше, але стала реальністю аж тоді, коли в 1869 році міська громада продала ґрунт під будівництво залізниці. Виручені 14 тисяч гульденів послужили основою для створення Міської каси ощадности. За ці кошти придбали цінні папери Іпотечного банку. До речі, Тернопільська філія цього банку була створена у 1869 році. Так виник міський громадський фонд, на базі якого 2 січня 1870 року закладено Міську ощадкасу із відповідним статутом, затвердженим Галицьким намісництвом у Львові. Щоправда, дебати з приводу створення цієї потрібної місту інституції (в інших галицьких містах такі каси вже існували) тривали майже півроку. Ініціатором ідеї створення ощадкаси був тогочасний бургомістр Володимир Мандль, серед заслуг якого було також створення міського саду, який тепер ми знаємо як Старий парк. До складу першого правління Міської ощадкаси увійшли добре знані у місті люди, активні члени різних громадських організацій: Юзеф Блюмфельд, Францішек Чилік, Кипріян Латинник, Анджей Моравітц, Валентин Стахевич, Антоній Бергер, Леон Козмінський, Альфред Квятковський, Генрик Макс, Францішек Мерль, Мойзеш Парнас, Людвік Пунчерт та Раймунд Шмідт.

Штатних працівників тоді було тільки два: Теофіл Сас-Топольницький та Олександр Мільський. Спочатку каса містилася в приміщенні магістрату. Справи у міській скарбниці йшли добре, хоча не обходилося без крадіжок. Так, у листопаді 1891-го розглядалася карна справа службовців каси Антона і Теодора Рудих з при-

воду крадіжки 24 800 ринських. Але попри такі прикрі випадки ця фінансова інституція займалася благодійністю, а в рік свого 25-літнього ювілею (1895 рік) на тодішній площі Собеського (майдан Волі) каса придбала ділянку під будівництво власної кам'яниці. З цього приводу одна зі львівських газет писала: «За 25 років існування каса ощадности в Тернополі так добре розвивалася, що змогла закупити землю на площі Собеського і приступила в минулому році до побудови власної кам'яниці, коштом 70 тисяч золотих ринських. Це кам'яниця гарної архітектури були би справжньою оздобою міста, коли б не була частково зміщена в глибину відносно інших кам'яниць».

Сьогодні таке розташування дало можливість для зеленого оздоблення центрального входу, який веде у міський відділ РАЦСу, що розмістився на першому поверсі, у колишній залі ощадкаси. Будівля, хоча дещо осучаснена новітніми матеріалами, все-таки нагадує про особливості архітектури кінця XIX сторіччя. Коли ми заходимо в приміщення ощадбанку на другому поверсі, то внизу бачимо плитку, яка ще місцями збереглася у старих міських будівлях.

А на сходовому майданчику збереглося гарне кольорове панно із тогочасної цементної плитки. Збереглися ковані елементи оздоблення перил. Аналогічні ковані вироби тернопільських умільців-ремісників можна побачити в уцілілих давніх кам'яницях та в мереживі давніх кованих балконів. Коване оздоблення сходової клітки, що веде на третій, добудований у 1962 році, поверх, виконано в подібному стилі. На щастя, будівля не зазнала великих ушкоджень під час воєн. У добудованому третьому поверсі тривалий час діяла обласна організація товариства «Знання», тепер тут

банківська установа. Про первісний вигляд цієї історичної будівлі, яка й досі служить місту, дають уявлення старі світлини.

Міська каса ощадности була добре відома своєю доброчинністю. Вона надавала фінансову допомогу різним громадським організаціям, захоронкам (дитячим дошкільним установам, які часто опікувалися дітьми-сиротами), школам, бурсам (гуртожиткам для учнів середніх шкіл з інших міст), притулках для людей похилого віку тощо. Так, із доходу за ювілейний 1905 рік у сумі 35 955,9 корон на доброчинність було витрачено 19 760,31 корон. Найбільш вагомою була допомога для будинку літніх і не-

виліковно хворих. Як і в перші роки, до правління входили відомі у місті люди, а допомогу надавали організаціям, які об'єднували представників різних національностей і віросповідань.

Про успішну діяльність Ощадкаси до Першої світової війни свідчить той факт, що стан вкладів у 1914 році доходив до 700 000 корон, а іпотечні кредити становили 5 000 000 корон. По суті, весь будівельний рух в місті опирався на цю установу. А в час Першої світової війни, коли міська казна була розграбована, Каса ощадности виплатила понад 7 000 000 корон службовцям, учителям, родинам відставних

тернопіль. площа соборського. 1900-ті

військовослужбовців та воєнним інвалідам. Тоді це була єдина точка опори для населення.

У часи міжвоєнної Польщі ця фінансова установа діяла як міська комунальна ощадкаса. Але щодо вкладників, то стався певний розподіл за національностями: поляки в основному користувалися Комунальною ощадкасою, українці – Українським кооперативним банком (про Українбанк ми вже згадували), а євреї – Єврейською кредитною касою.

Будівля ж, споруджена у 1896 році на кошти Каси ощадности, й нині нагадує про цікаві сторінки в літописі Тернополя та служить банківській справі. А в давній залі урочисто оформляють сімейні стосунки молодята.

тернопіль. каса ощадности. 1900-ті

любомира боицун

тернопіль, парафіяльний костюл

любомира
бојсун

шевченка, 1
будинок TSL

Комплекс будівель на бульварі Шевченка, 1 (до 1939 року відносили до вулиці о. С. Качали) пов'язаний із діяльністю польської культурно-освітньої організації «Towarystwo Szkoły Ludowej», скорочено TSL. Тому тернополяни звично говорили: «Дім Те Ес Ель». Завданням цієї інституції було поширення і вкорінення польської освіти й культури на західноукраїнських теренах. Осередок «Товариства народної школи» (TSL) створено в 1893 році, і він активно приступив до втілення своєї мети. Одним із основних завдань Товариство вбачало у спорудженні Народного будинку Товариства.

Історія розпочалася з купівлі у 1906 році земельної ділянки розміром 1783 кв. м з будинками за 55 тисяч корон. На будівництво збирали щедрі пожертви як у Тернополі, так і в навколишній місцевості. 6 листопада 1907 року було освячено наріжний камінь новобудови. У першу чергу споруджували бурсу (гуртожиток) для селянських дітей. Вже 1 вересня 1908-го тут розмістилися понад 100 учнів-поляків із середніх шкіл міста. У 1909 році почали будівництво нового приміщення, поєднаного з бурсою. Комплекс TSL розширювався. Будівельну комісію, як і саме Товариство, очолював викладач гімназії Станіслав Сроковський (до речі, насправді Станіслав Сороківський, якого українці й місцева газета «Подільський голос» звинувачували у ренегатстві). Плануванням будинку і кошторисом займався інженер Атон Мрочковський, а безпосередньо будівництвом керував Вільгельм Шехтер – відомий у місті будівничий. Мулярські роботи виконував Францішек Пужак, теслярські – Владислав Фронський, каменярські – Павло Браніцький, столярні – Юзеф Лобер і Сигаль, бляхарні – Невшюлер, водогоном займався Самуель Голігер. Цеглу возили зі

Скалата із цегельні Розвадовського, цементну плитку доставляли з фабрики цементних виробів Маргуліса на Загребеллі (м-р «Дружба»). Обладнанням криниці займався тернопільський підприємець і активний член Товариства Станіслав Асенько. Лекційну залу і музей розписав тернополянин Кароль Політинський. На світлинах у буклеті, присвяченому діяльності Товариства, можна побачити його роботу, яка, на жаль, не збереглася. Електричним обладнанням займалося міське електропідприємство.

Друга частина будівлі польського товариства займала площу 387,84 кв. м. Вже 18 березня 1911 року місцева газета «Głos polski» повідомляє про здачу в експлуатацію обширної лекційної зали в новому будинку і переїзд у новобудову канцелярії Товариства. 7 травня того ж року відбулося урочисте освячення будівлі.

У просторій гарній кам'яниці з оригінальними лоджіями (вигляд того, що вціліло, тепер плачевний) почала діяти бібліотека Товариства, де налічувалося понад п'ять тисяч томів. Це був помітний осередок культури в місті.

У квітні 1913 року відбулася важлива подія у житті міста – відкриття у новій освітній споруді Подільського музею, який потім став регіональним. Експонати для музею, які відображали історію життя й побут Поділля, почали збирати ще з 1906 року. З цієї нагоди у тернопільській друкарні Леона Вербіцького вийшов путівник, який знайомив з експозицією й основними відділами музею у чотирьох невеликих залах – етнографічному, історико-нумізматичному, природничому й археологічному. У музеї було зібрано 332 писанки – з території від Бугу до Прута. Зберігалася тут і велика цінна колекція монет – 1328 штук. У час Першої світової війни багаті музейні фонди зазнали

значних втрат, хоча сам будинок уцілів. Тут містився російський військовий шпиталь.

З 1925 року учитель Б. Гурський розпочинає роботу над відновленням експозиції музею. Завдяки його праці і з допомогою Подільського краєзнавчо-туристичного товариства регіональний музей відновив свою роботу. Але згодом, у зв'язку зі значним розширенням і збільшенням експонатів, музей переїхав у Новий замок, що стояв південніше Старого (знищений під час боїв за Тернопіль 1944-го).

Експозиція регіонального музею і ще однієї музейної збірки «Рідної школи», ініціатором якої був викладач української гімназії Яким Ярема, лягли в основу створеного наприкінці 1939 року обласного краєзнавчого музею, що розташувався у будинку №2 на вулиці Качали (тогочасна адреса будинку TSL).

Фонд книгозбірні Товариства передали новоствореній обласній бібліотеці. На жаль, у її фондах не залишилося й сліду від нього. Щоправда, дешифрація вціліла у фондах бібліотек музею та архіву. Але це лише крихти від багатой і цінної книгозбірні.

З цим будинком пов'язано чимало сторінок з історії шкільництва Тернопілля.

У червні 1925 року Товариство стало власником приватної жіночої учительської семінарії, яка у 1926–27 роках перейшла у крило TSL-всього будинку, де раніше була селянська бурса. На п'яти курсах цього закладу навчалися 193 учениці, з яких 43 були українками. Місячна плата за навчання становила 35 злотих. Програма навчання охоплювала як загальноосвітні, так і спеціальні предмети. У 1929–30 навчальному році тут відкрили ще й школу вправ, яка готувала кадри для семінарії.

У 1932 році було зроблено спробу створення державної жіночої учительської семінарії, яка

не відбулася у зв'язку з реформою середньої школи у Польщі. А 1935–36 навчальний рік став останнім в історії цієї семінарії.

З наступного навчального року тут працювала лише приватна жіноча гімназія Товариства, історія якої розпочалась у 1933–1934 навчальному році. Діяла вона паралельно із семінарією. Обидва заклади очолювала Софія Турецька. Діяльність гімназії припинилася в 1939 році.

З цим будинком пов'язана доля ще одного тернопільського навчального закладу. У 1936–37 році тут розпочала діяльність коєдукаційна (змішана, для хлопців і дівчат) купецька гімназія Товариства.

Утворилася вона в результаті реформи існуючої коєдукаційної торговельної школи Товариства. Витоки цієї школи сягають дворічних торговельних курсів, відкритих польським освітнім Товариством ще у 1908 році. У 1937–38 навчальному році в купецькій гімназії навчалося 259 учнів, з них 125 дівчат. У наступному тут було вже 268 вихованців, з них 159 римо-католиків, 27 греко-католиків, 82 мойсеєвого віросповідання. У 1939-му діяльність закладу, що набирал обертів, припинилася. Щоправда, згодом тут відкрили торговельний технікум, діяльність якого обірвала війна.

тернопіль. магістрат, готель «подільський». 1900-ті

любомира
боицун

тернопіль. церква різдва христового

люботурсь
на перехресті
СТОЛІТЬ
(будинок
«українбанку»)

Старовинна кам'яниця на бульварі Тараса Шевченка, 3 і досі привертає увагу. У її біографії переплелися сторінки історії кооперативного руху та культурного життя міста. Кам'яниця споруджена у 1906 році «Повітовим товариством кредитовим», яке увійшло в історію як «Український банк» («Українбанк»).

У березні 1904 року Надзірна рада товариства прийняла рішення про будівництво власної оселі. Для цього закупили за 24 тисячі корон земельну ділянку на колишній вулиці Міцкевича, яку ще довго називали Панською. Будівництвом займався спеціально створений комітет, очолений місцевим парохом о. Володимиром Громницьким. Енергійний ініціативний священник був промоутером багатьох добрих справ і активним членом українських товариств. Будували кам'яницю понад два роки. А вже 1 листопада 1906 року кредитне товариство перейшло у власну будівлю.

Кредитне товариство було одним із тих паростків організації господарського життя серед українців Галичини, які з'явилися в кінці XIX сторіччя завдяки цілеспрямованим зусиллям культурно-освітніх товариств. Піонером у створенні осередків господарської діяльності стало найдавніше громадське об'єднання «Промсвіта».

У його статуті з'явилися пункти про організацію господарської та кредитної діяльності (читальні, крамниці, позичкові каси тощо). Згодом почали створюватися самостійні кооперативні господарські, споживчі та кредитні установи, такі як «Народна торгівля» (1883), «Дністер» (1892), «Крайовий союз кредитовий» (1898). Центральні установи цих інституцій діяли у Львові. Діяльність цих організацій спричинилася до пожвавлення національного

й культурно-господарського життя українців та проявів господарської ініціативи у галицьких містах і селах.

Тернопіль не був винятком у кредитній діяльності. Так, у 1899 році тут створюється перше на Поділлі «Повітове товариство кредитове» як прояв самоорганізації в розвитку кредитної діяльності у середовищі свідомої української громадськості міста. Ініціатором його створення були священники Володимир Громницький та Григорій Чубатий, адвокати Станіслав Чикалюк, Сидір Голубович, Остап Постригач, судові радники Алоїзій Добрянський, Антін Негребецький, Роман Сосновський та інші. 17 травня того ж року відбулося засідання надзірної ради, на якому розглядали організаційно-господарські питання. Тоді й прийняли рішення про ведення всього діловодства українською мовою. За весь час існування установа мала чітко національний характер.

Основними вкладниками кооперативного банку була українська інтелігенція, а його послугами користувалися переважно українські селяни, міщани та громадські організації. Селяни отримували до 80 відсотків кредитів у легкій для сплати формі, що дало змогу закупити тисячі моргів землі. Значні суми товариство виділяло на культурно-освітні й добродійні потреби. Так, у 1903 році 2 тисячі корон виділили на спорудження будинку «Міщанського братства», 8 тисяч – на розбудову товариства «Руська бесіда». З чистого прибутку надавали кошти для «Рідної школи», «Селянської бурси», «Студентського союзу» тощо. Тільки за перше десятиріччя число членів товариства зросло з 199 до 9396 осіб, значно збільшився капітал.

Перша світова війна перервала діяльність товариства. Але о. В. Громницькому вдалося

зберегти готівку та цінні папери і повернути значну частину вкладів вкладникам. Саме ж приміщення «Українбанку» з 1914 до 1923 року використовували для військових потреб. Банк повернувся у власну домівку аж у 1927-му, хоча весь час не припиняв своєї діяльності. 20 грудня 1922-го було затверджено новий статут товариства, в якому особливо наголошувалося на просвітницькій діяльності, як в економічній, так і в освітній сферах. «Українбанк» сприяв проведенню різних курсів, публічних лекцій, організації бібліотек і читалень.

Окремі кімнати банківського приміщення були передані для діяльності українських громадських організацій. Тут містилася канцелярія одного з активних членів банку Степана Барана – захисника прав українців. Широко розголосу набув процес над відомим українським письменником і громадським діячем Андрієм Чайковським, якого звинувачували в антидержавній діяльності. Причиною послужило видання в Тернополі у 1929 році другої частини роману «Сагайдачний» – «До слави». Оборонцем на судовому процесі виступав С. Баран. Знайшлося в кам'яниці місце для єдиної на той час на Поділлі української газети «Подільський голос», яку також видавав С. Баран. У програмній статті видавець наголошував, що основні завдання часопису: «Оборона економічних інтересів працюючих верств, у першу чергу селянських, пропаганда кооперативної думки, а передусім боротьба з безправством».

З банківською будівлею пов'язана багаторічна й багатогранна діяльність товариства «Українська бесіда» (розпочиналося як «Руська бесіда»). Серед організаторів цього об'єднання у грудні 1883 року були Олександр Барвінський, Лев Рудницький, Петро Левицький, Андрій Чичкевич, Володимир Зарицький, Іван

Лошнів, Роман Бачинський – викладачі гімназії та учительської семінарії. Тернополяни звично називали товариство просто – «Бесіда». «Бесіда» користалася із просторої банківської зали для різних урочин, забав, концертів, танцювальних вечорів. Влаштовували тут вечорниці, чайні, маланчині та андріївські вечори майже всі українські організації. Працював і драматичний гурток товариства. Це був центр українського світського життя. На забавах грали популярні тоді джазбенди, а іноді звучала й салонна музика. У 1933-му тут урочисто відзначали 50-річчя діяльності товариства.

У 1929 році в «Українській бесіді» гостював після виступу в «Міщанському братстві» (тепер обласна філармонія) Богдан Лепкий. У 30-х роках зав'язалися тісні контакти між «Бесідою» й гімназійною молоддю. Відбувалися урочини, присвячені Тарасові Шевченкові, Маркіяну Шашкевичу, Миколі Лисенку, Станіславу Дністрянському та іншим видатним діячам української культури. Ініціатором цих заходів часто було товариство «Молода громада».

У біографію цієї кам'яниці також вписав свій рядок постійний учасник шевченківських урочин та різних українських імпрез «Тернопільський Боян». Товариство, яке плекало українську музику і мистецтво співу, було створене у 1900 році. Серед завдань, які воно ставило перед собою, була й організація хорів та музичних видань. Хор товариства славився далеко за межами міста. Хористи виконували твори української та зарубіжної класики й народні пісні. Про рівень виконавської майстерності свідчив той факт, що співали навіть складні арії з опер Р. Вагнера. Товариство організовувало також виступи таких відомих виконавців як Соломія Крушельницька, Богдан Бережницький, Михайло Дуда та інші. 24 травня 1930 року

відбувся великий ювілейний концерт із нагоди 30-річчя «Бояна». До речі, у 1939-му на базі «Бояна» було створено Тернопільську обласну капелу.

Із гостинності банківської оселі користала створена в 1928-му філія «Музичного товариства ім. М. Лисенка». Тут працювало педагогічне товариство «Учительська громада», «Взаємна поміч українського учительства», «Жіночий інститут ім. княгині Ярославни» та «Товариство охорони воєнних могил». У цій будівлі розпочинав свою діяльність «Союз українських

купців і промисловців». Деякий час, до придбання власних будинків, тут діяло й товариство «Просвіта».

Цей осередок українського життя початку минулого сторіччя нагадує й нині про важливі сторінки у життєписі міста та паростки національної господарської ініціативи, які, на жаль, почали нищити вже у 1939-му.

Зруйнований під час війни будинок відремонтували у 1949-му. У ньому розмістилися компартійні органи. Тепер будинок займає обласне фінансове управління.

тернопіль. руский банк. 1900-ті

любомира боицун

тернопіль. велика синагога. 1930-ті

любомирська
вулиця
перля бойсун

Історія Тернополя складалася так, що значне місце в його житті займала єврейська громада. Тож при найменуванні вулиць наприкінці XIX – на початку XX століття були вшановані й чільні єврейські представники – серед них батько і син Йосеф і Мехель Перлі. Вулиця, що носила ім'я Перля, була неподалік сучасного майдану Волі (давньої Торговиці) і Старого ринку. У цій найстарішій ділянці міста, середмісті, що утворилася ще в межах замкових валів, здавна селилися купці, крамарі і ремісники. Прилеглисть до торгових майданів визначала національний склад і характер занять мешканців. Здавна неподалік Старого ринку осіли євреї. Ще в інвентарі 1672 року в цьому районі згадується вулиця Жидівська. Цікаву характеристику п'ятої ділянки міста знаходимо у документах XIX століття. У 437 будинках тут мешкало 8776 осіб. 80 відсотків серед них становили євреї і тільки по 10 відсотків – українці і поляки. Щодо професій, то 75 відсотків мешканців були купцями і крамарями, а 15 відсотків – ремісниками, і 10 – робітниками. Серед ремісників переважали шевці, кравці, слюсарі, пекарі, столярі. Робітниче середовище було представлено носильниками-вантажниками, яких називали тругарами, та поденними робітниками.

Нове архітектурне обличчя середмістя ви-малювалося в основному після Першої світової війни, але історичний характер забудови все-таки зберігся. Вулички тут були короткими й перетиналися, а кам'яниці з'єднувалися у суцільні ряди, які місцями розмежовувалися в'їзними брамами. Саме тут була й вулиця Перля, яка простяглася зі сходу на захід паралельно сучасному майдану Волі і сягала Старого ринку (в районі сучасної Замкової).

Розпочиналася вулиця Перля оригінальною архітектурною спорудою, зведеною із каменю у 1813 році – новою синагогою. Нова синагога була відома ще під назвою темпль – будинок молитви ім. Й. Перля. Так вона іменується і на давніх картах міста. Тут зберігалися старовинні священні книги євреїв Тори, функціонувала багата бібліотека, основу книгозбірні – 800 цінних книг – становив дар її засновника. Виділялася синагога й оригінальним оздобленням, що добре видно на старій поштівці. Крім синагоги, на вулиці було ще декілька приміщень для молитви.

У перших поверхах розміщалися різноманітні крамниці й майстерні, були тут також книгарня й склад, аптека з оптикою і навіть кредитно-купецький банк. При окружній аптеці Юліуша Францоza була також лабораторія, в якій робили різні діагностичні аналізи. При ній був також склад ліків та мінеральних вод і ванн, а також склад реактивів для фотографій, ветеринарних та засобів побутової хемії. У цій аптеці надавали знижки для учнів – мешканців бурс (учнівських гуртожитків). Стояв на цій вулиці й будинок фундації ізраїлітських сиріт ім. Лазаря Флейшмана.

Світлина початку минулого століття вдало відображає характер вулиці Перля – своєрідного центру бізнесового і культурного життя тернопільських євреїв.

Зникла ця вулиця у час післявоєнної відбудови і реконструкції центральної частини міста. У час Другої світової війни вона зазнала руйнувань: окрасу вулиці – синагогу – пограбували і знищили під час боїв 1944 року. Жертвами Голокосту стали і мешканці вулиці.

Щодо постаті Йосефа Перля (1773–1839), то саме цей відомий культурний діяч, засновник одноіменної фундації, був будівничим синагоги.

Як людина передових поглядів і послідовник німецького філософа М. Мендельсона, він орієнтувався на прилучення євреїв до європейської культури.

Народився Й. Перль у Тернополі, у родині багатого купця Тодроса Перля. З дитинства він виявив великі здібності до навчання, зокрема до вивчення Талмуду. Вихований в ортодоксальному дусі, він поступився бажанню батька і рано оженився. Будучи купцем, він подорожував Європою і пізнав новітні віяння у середовищі євреїв. Окрім фахових справ, він продовжив навчання, познайомився із прихильниками вчення Мендельсона, спрямованого на розширення культурних та освітніх обріїв євреїв, вивчив німецьку, французьку і латинську мови.

Як прихильник просвітительства, Й. Перль заснував у 1812 році у Тернополі першу єврейську друкарню, яка потім стає власністю Н. Пшелеса. У ній друкувалася релігійна література, а також календарі на 1813, 1814, 1815 роки, які укладав Перль. У цих календарях містилися астрономічні відомості, переліки свят всіх віровизнань, а також морально-етичні розповіді єврейською мовою. Й. Перль також автор ґрунтовних праць із релігійно-етичних питань, автор ґраматики єврейської мови для учнів своєї школи, завзятий бібліофіл.

Просвітитель став також ініціатором поширення ремесла серед галицького єврейства. Тому й прагнув заснувати ремісничу школу. Його метою було виховання освіченого ремісника й купця європейського зразка. Цією справою він опікувався все життя. Перед смертю він записав 4000 флоринів на користь єврейського шпиталю. А дохід від 6000 флоринів він заповів на навчання єврейських ремісників. Так утворилася фундація ім. Й. Перля, яка опікувалася навчанням молоді ремісничим професіям.

Ще однією важливою справою життя Й. Перля було заснування у 1813 році чотирикласної приватної школи, яку потім назвали іменем Й. Перля. Містилася вона у будинку поряд із синагогою, збудованому також на кошти просвітителя. Розпочинала школа своє існування у будинку Перля, який був тоді і учителем, і директором. Навчалася у ній лише 16 учнів. Згодом Й. Перль збудував для школи одноповерховий будинок, який перетворився з часом у двоповерховий. Навчалися у цій школі діти від 7 до 15 років. У 1815 році австрійська влада затвердила статут школи. А у 1820-му фундатор передав споруду єврейській громаді з умовою, що вона буде використовуватися тільки за призначенням. Сам він залишався керівником школи аж до смерті у 1839 році.

Розпочату батьком справу продовжив син Мехель Перль – міський аптекар. До речі, він став першим серед євреїв Австрії аптекарем: до цього ліцензії на ведення аптек євреям не видавалися. Успішно склавши у 1840 році у Львові педагогічні іспити, М. Перль очолив школу, засновану батьком. Цей навчальний заклад, який, крім традиційних релігійних, давав також ґрунтовні знання із загальноосвітніх предметів, розвивався, збільшувалася кількість учнів і вчителів. Так, у 1869-му році тут навчалася 656, а 1873-му – вже 700 учнів. Обов'язки керівника школи М. Перль також виконував до смерті у 1885 році.

А школа і далі служила єврейській громаді – кагалові. Правда, у 1927 році внаслідок суперечок вона була перепідпорядкована Львівській фундації. У такому підпорядкуванні школа проіснувала аж до подій 1939-го. Правда, у довоєнні роки у Тернополі діяла єврейська школа, якої не стало вже у післявоєнний час.

Справа Перля знайшла своїх послідовників. Такі школи утворювалися не тільки в інших містах Галичини, а й у Східній Україні. Нерідко ними керували випускники школи Й. Перля. Зокрема, один із перших учнів – Стерн, очолив таку школу в Одесі.

Із 82 років свого життя шістдесят років М. Перль віддав справі освіти. Його подвижницьку працю оцінив австрійський уряд, нагородивши Хрестом заслуги. Будучи бездітним, весь статок М. Перль записав убогим.

Ось такі сторінки вписали в історію Тернополя батько і син Перлі. Зникла із карти міста вулиця Перля і повернулася під час перейменувань 1990-х, але вже в іншому місці. Іменем Й. Перля назвали колишній провулок Островського.

тернопіль, вулиця перля. 1900-ті

любомира боицун

тернопіль, парафіяльний костюм

Любомирська бойсун

вулиця
кардинала
йосифа
сліпого

Старі кам'яниці, що збереглися на сучасній вулиці кардинала Йосифа Сліпого, з'явилися тут у другій половині XIX – початку XX століття. Вже на початку XX століття почалася активна розбудова Старомістя, яке прилягало до ринку і Замку. Здавна у цій ділянці міста, як і в самому Старому Ринку, тіснилися вулички, назви яких були пов'язані з ремісничими професіями тих, хто тут осів – Кравецька, Шевська, Бляхарська, Котлярна, Шклярна тощо.

Розвиток Тернополя – відкриття гімназії і згодом залізничного сполучення – привело до новітньої розбудови міста. Новобудови європейського стибу змінюють обличчя давніх вуличок, і назви їх також поступово зникають. Замість забутої Бляхарської з'явилася нова вулиця Перля. А в районі давньої Кравецької на плані міста (місцева газета «Głos Polski» повідомляла про це вже 16 травня), виданому друком у 1908-му році накладом тернопільського книгаря Альфреда Брюггера, вже значиться вулиця Тадеуша Рейтана (1742–1780 рр.) – посла сейму Речі Посполитої, який активно протестував проти затвердження на конфедераційному сеймі у Варшаві 19 квітня 1773 року умов першого поділу Польщі. У мистецтві Т. Рейтан увінчаний художником Яном Матейком.

Варто зазначити, що виходу у світ плану міста передувала довготривала клопітка робота із картографування міста. У 1904 році на засіданні ради вирішили питання про впорядкування назв вулиць, встановлення табличок із найменуваннями та номерами будинків. Історія цієї проблеми тягнулася ще із 1899-го року, працювала навіть спеціальна комісія. Обговорення цих питань викликало бурхливі дебати. Українці вважали себе покривдженими, оскільки небагато вулиць було названо іменами ви-

датних українських діячів. Крім того, вони домагалися, щоб написи на табличках були українською мовою. Але ця ініціатива на засіданні міської ради, на жаль, не була підтримана.

Цікаво, що в червні 1908-го у книгарні А. Брюггера з'явилися листівки, випущені за його кошти, з такими видами: Домініканський костюл, внутрішній вигляд костюлу о. домініканців, залізничний вокзал і загальний вигляд міста.

Отож з іменем культової в історії Польщі особи ця міська вулиця проіснувала аж до великих советських перейменувань у місті 1948-го. Тоді вулицю назвали іменем советської партизанки Зої Космодем'янської.

У час перейменувань вулиць 1990-го року вулиця була названа іменем Верховного архієпископа Львівського і Митрополита Галицького кардинала УГКЦ Йосифа Сліпого. Анотаційна дошка на наріжному будинку нагадує, що сповідник віри, блаженніший Йосиф Сліпий народився у селі Заздрість Тербовлянського району і закінчив Тернопільську державну українську гімназію у 1911 році. Символічно, що вулиця веде до Катедральної греко-католицької церкви. У 2004 році до 110-річчя від дня народження Йосифа Сліпого, перед Катедральним собором УГКЦ, за участю Первосвященнішого кардинала Любомира Гузара відкрито і освячено пам'ятник Йосифу Сліпому (скульптор Р. Вільгушинський, архітектор А. Водоп'ян).

Будинок, на якому встановлена анотаційна дошка, відбудований на початку 1950-х на місці давнього готелю «Пунчерта» (наприкінці 1930-х – «Флісса»), який довгий час був ще й осередком культурного життя міста: тут відбувалися різні зібрання та концерти.

Про історію цієї вулиці нагадують дві меморіальні дошки на будинку № 3, де мешкав

публіцист і громадський діяч адвокат Северин Данилович, який у 1896–1907 роках працював у Тернополі. С. Данилович – один із лідерів Української радикальної партії (Русько-української радикальної партії), створеної у 1890-му році, один із авторів її програмних документів. Ідейними натхненниками її були Іван Франко та Михайло Павлик. Тому цілком закономірно, що під час приїздів у Тернопіль того часу Іван Франко зупинявся у свого ідейного побратима.

До речі, у цьому будинку С. Даниловича були також Михайло Грушевський, Лесь Мартович і Василь Стефаник.

Василь Стефаник був завжди бажаним гостем у родині Даниловичів як людина, прихильна до ідей радикальної партії, і як родич: дружини Северина Даниловича і Василя Стефаника були рідними сестрами, дочками відомого культурно-освітнього діяча на Снятинщині Івано-Франківської області. Правда, Стефаникова дружина дуже рано, у 1914 році, пішла із життя. Але родинні зв'язки не поривалися. Цікаві спогади про Василя Стефаника залишили дочки С. Даниловича. «Василь Стефаник близько дружив з моїми, часто листувався з ними. Листи його часто були напівхудожніми творами. Він, зокрема, шанував мою матір, яка, цінячи талант письменника, завжди робила все можливе для заспокоювання його роздратованої душі у тяжкі дні горя, яких він так багато пережив».

Та ж дочка Софія згадує, що під час гостин письменника господаря дому Ганна Гаморак-Данилович, лагідна і розсудлива жінка, створювала спокійну атмосферу для праці й відпочинку письменника. Саме у Тернополі В. Стефаник написав новелу «Палій», яку присвятив Сафатові Шмігеру, відомому діячеві радикальної партії зі Збаражчини, в якого він також бу-

вав. Саме під час таких відвідин і народилася жартівлива пісенька:

*Радикали фурдигали,
Дай вам, Боже, щастя!
А ви, хруні, підлі люди,
Нехай же вам трясця!*

Радикалів названо фурдигалами, тобто тими, хто не боїться фурдиги – негоди. Хрунями називали тих, хто зраджував селянські й українські інтереси і продався, особливо під час виборів. До речі, у Тернопільському повіті у весь період існування партії діяв сильний осередок радикальної партії. Серед чільних діячів були Іванна Блажкевич, Павло Думка, Дмитро Ладика, Олекса Олійник, Володимир Лисий, Лука Онуферко, Іллярій та Степан Бриковичі. Тому закономірно, що у 1909 році у Тернополі відбувся з'їзд Радикальної партії, на якому був й Василь Стефаник, який у 1908–1918 роках був послом австрійського парламенту. Перебуваючи у Тернополі, Василь Стефаник також побував у свого університетського товариша міського лікаря Володимира Вітошинського, а той, у свою чергу, у Даниловичів. Теплими словами згадує Василь Стефаник Ганну і Северина Даниловичів у біографічній новелі «Серце». А поет Микола Вороний, з яким Стефаник познайомився в Одесі, повідомляє, що свого листа він до нього направив у Тернопіль Даниловичам. У час перейменувань 1990-го року була пропозиція назвати цю вулицю іменем Северина Даниловича.

Сьогодні на цій вулиці збереглися ще й інші старі будинки, але, на жаль, реконструкція змінює їх первісний вигляд, втрачаються цікаві елементи оздоблення, характерні для тих часів. А взагалі ця вулиця – цікавий штрих у портреті старого Тернополя.

любомира
боицун

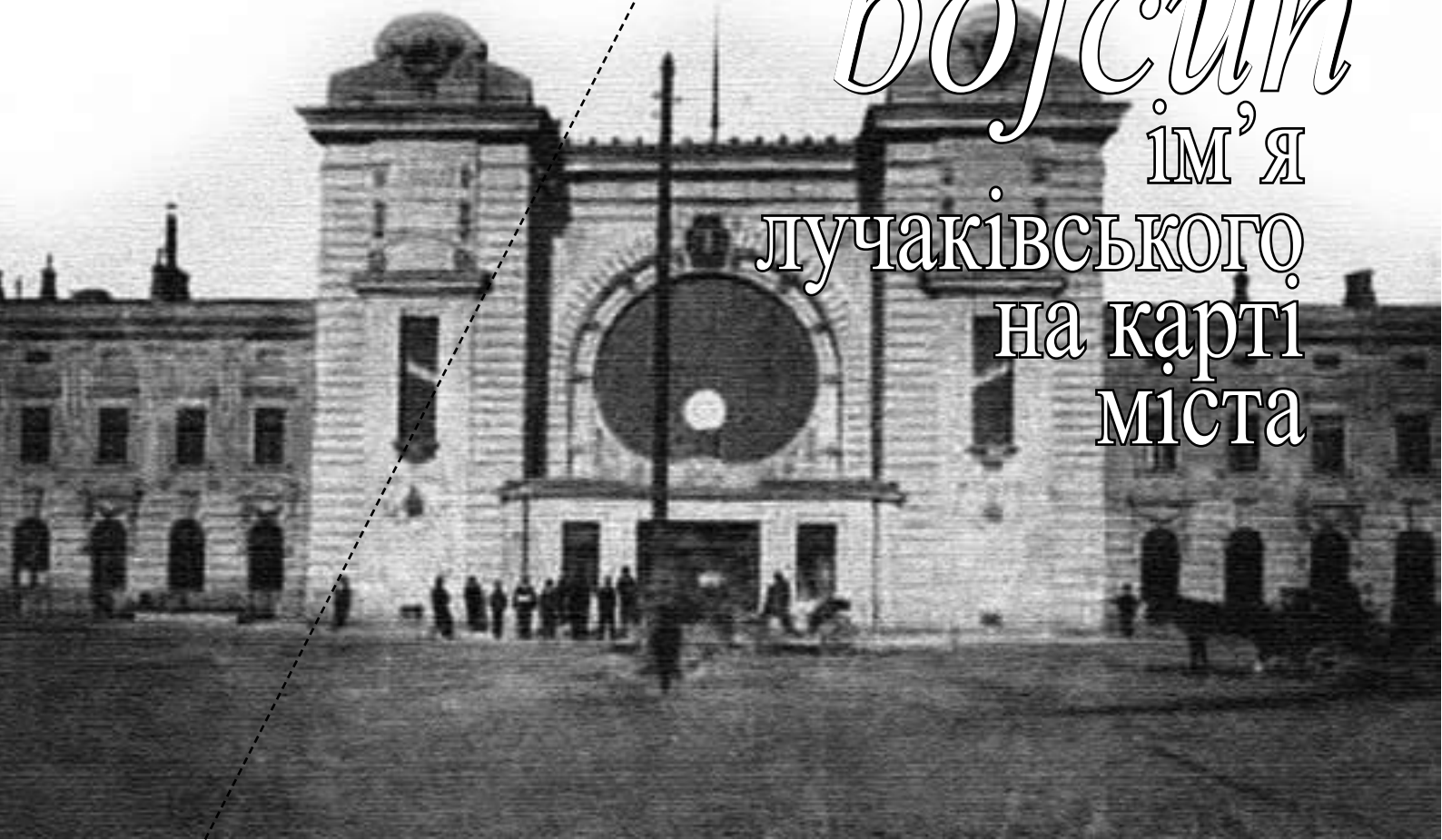

тернопіль. вокзал

Губотурсі
војсци

ім'я

лучаківського
на карті
міста

На початку минулого століття назви п'яти тернопільських вулиць нагадували про заслуги перед громадою міських керманичів: Володимира Мандля, Леона Козьмінського, Фелікса Погорецького, Володимира Лучаківського та Людвіка Пунчерта (називасмо у хронологічному порядку).

Правда, усі вони зникли з лиця міста у советські часи. І тільки у період національного відродження і перейменувань 1990-х постало питання про повернення на карту міста імені бургомістра, письменника, перекладача і громадського діяча Володимира Лучаківського. Його іменем назвали вулицю у мікрорайоні «Дружба».

Якими діяннями увійшов Володимир Лучаківський як міський очільник, громадський і культурний діяч в історію Тернополя?

Лучаківський обійняв посаду бургомістра у той час, коли збігали останні роки XIX сторіччя, позначеного розвитком технічного прогресу, культури й освіти, пробудженням національної самосвідомості народів і зародженням партій як політичної сили.

Усі ці віяння не минули Тернополя – на той час повітового і окружного міста, де мешкали, як і в інших містах Галичини, українці, поляки та євреї. Звичайно, у такому конгломераті націй виникали конфлікти інтересів – національних, релігійних і навіть бізнесових. Це яскраво проявлялося і в політичному житті, особливо під час виборів міського самоврядування. Але все ж таки нагальні щоденні потреби життя міста вимагали об'єднання і тверезих рішень та вибору. Від цього залежало фінансування і функціонування усіх сфер міського буття. Тож обирали все-таки тих, хто міг забезпечити життєдіяльність міста і співпрацю. Тому професіоналізм

доктора В. Лучаківського, як багатолітнього радного і віце-бургомістра, фахівця, громадського діяча і людини, організаторські здібності та багатогранність інтересів схиляли чашу терезів у його бік під час виборів бургомістра 4 березня 1896 року. Це була постать компромісна і об'єднавча у громадському житті міста, що й дало плідні наслідки у вирішенні багатьох проблем.

У подальшому Володимира Лучаківського обирали мером, навіть незважаючи на інтриги з боку староства, служив він громаді аж до смерті – до весни 1903 року.

Бургомістрові й магістратові необхідно було вирішувати важливі проблеми життєдіяльності міста. Серед них було будівництво електричних і запровадження електричного освітлення міста, розбудова каналізаційної мережі, благоустрій площ і вулиць. Вже тоді витала у повітрі ідея будівництва в околицях Тернополя цукроварні, бо вже тоді у навколишніх селах вирощували чимало цукрових буряків. У 1901 році делегація тернополян поїхала у Відень добиватися фінансування для розбудови залізничного вокзалу та колії, а також дозволу на спорудження цукроварні. Однак питання будівництва цукроварні вирішилося аж у 30-х роках минулого століття. Інші питання все-таки поступово вирішувалися і мали позитивний вплив на розвиток міста. Розбудова залізниці у напрямку на Галич і Збараж оживила економіку міста, поживалися торгівля, особливо збіжжям, будівничий рух, з'явилися нові підприємства і крамниці. Тернопіль все більше набирал рис європейського міста, це відчувалося і в архітектурі.

Але були й складні проблеми – безробіття й енергетичні ресурси. Тому зробили спробу вбити зразу двох зайців – розпочали видобувати

торф на міських оболонях як дешеве паливо, що залягало на глибині всього 3–5 метрів.

Зауважимо, що до видобутку торфу в районі сучасного парку «Топільче» вдалися у складні роки після Другої світової війни. Тоді торф і очерет з надсеретянських заплав були основним паливом.

У круговерті міських проблем бургомістр, рада й магістрат не упускали основних. Вже у липні 1897 року уклали контракт із віденською фірмою на будівництво електрівні, електрифікацію та освітлення міста. Вже у 1898 році електрівня була збудована (служила місту аж до кінця 1950 років). Крок за кроком здійснювалася електрифікація міста, і 15 лютого 1901 року комісія «Товариства електричного освітлення у Відні» здала об'єкт міській владі. На вулицях Тернополя засяяло електричне світло, увійшло воно й у приміщення, насамперед у магістрат, у приміщення товариства «Сокул» (тепер реконструйований «Палац Кіно») та модерний на той час готель «Подільський» (повоєнна «Україна»). За Лучаківського почала здійснюватися телефонізація Тернополя. У держархіві збереглося листування з цього приводу із віденською фірмою.

Саме за його каденції розроблено детальний план каналізації міста, який послідовно втілювався у життя. І досі на вулицях можна побачити на каналізаційних люках покритишки зі старовинними написами. Подбали й про впорядкування давньої Торговиці (майдан Волі), створивши гарний сквер та перетворивши старовинне торжище в ошатний майдан й окрасу міста.

Як бургомістр Лучаківський використовує усякі можливості для поповнення міської скарбниці, тому підписано вигідний контракт на оренду пропінатійних прав (право продажу ал-

когольних напоїв на певній території) зі Львівським акціонерним товариством броварів.

Портрет діяльного міського очільника був би неповним, якби ми не згадали про його заслуги на освітянській ниві. Володимир Лучаківський виступає на шкільній комісії сейму з ініціативою відкрити у Тернополі українську гімназію, обґрунтовуючи необхідність відкриття такого навчального закладу. Попри спротив частини пропольськи налаштованих достойників пропозиція бургомістра-українця перемагає. 15 жовтня 1898 року розпочинається історія української державної гімназії. Причетний Лучаківський і міська громада до будівництва нового приміщення Вищої реальної школи (тепер Українська гімназія, znana також як СШ № 1). Нову шкільну будівлю спорудили на землі, що належала міській громаді і в основному за міські кошти. Будівництво розпочалося у червні 1900-го і завершилося перед початком нового 1901–1902 навчального року. На відкритті цієї новобудови від імені громади промовляв бургомістр. Він висловив сподівання, що учні гідно оцінять старання громади і віддячать успіхами у навчанні та внеском у розвиток рідного міста і краю.

Бургомістр, який сам був діяльним учасником «Товариства друзів музики» і навіть співав разом із Соломією Крушельницькою на ювілейному концерті товариства, сприяв культурному розвитку міста. Так, було споруджено літній театр у міському парку та «Міщанське братство» з гарною театральною залом, що пожвавило культурне життя Тернополя. За каденції Лучаківського, нарешті, завершено міський довгобуд – шпиталь (лікарня швидкої допомоги), добудовано єзуїтський костьол (на жаль, фактично знищений перебудовою під швейну фабрику).

Було у Лучаківського ще одне дітище – парк здоров'я у Великих Гаях, завершений вже після його смерті.

Розповідь про багатогранну постать крайового адвоката, громадського діяча, письменника й перекладача, етнографа не була б повною, якби не згадали про заслуги у діяльності товариства «Руська бесіда» та «Просвіта». Саме він був засновником аматорського театру при товаристві «Руська бесіда», для якого писав і перекладав п'єси. Завдяки старанням Амалії та Володимира Лучаківських згадане товариство стає центром культурного життя української громади міста. Успіх вечорів у «Бесіді» був таким, що на них потрапляли далеко не всі бажуючі. Бували на вечорах у «Бесіді» навіть австрійські офіцери полку, що стояв у Тернополі.

Як яскравий представник тієї частини народців, що порвали з русофільством, Лучаківський уже з перших літ своєї діяльності адвоката брав активну участь у політичному житті та культурно-освітній роботі, оскільки вбачав у ній шлях до пробудження національної самосвідомості українців. Його ім'я – серед засновників багатьох українських культурно-освітніх інституцій Тернополя. Саме він очолював створену у 1876 році тернопільську філію «Просвіти». В. Лучаківський та О. Барвінський – промотори поживлення політичного та культурного життя українців у нашому місті. Вони започаткували шевченківські вечори, які стають традиційними. Велика заслуга В. Лучаківського у створенні й успішній діяльності «Руської бурси» – гуртожитку для учнів та гімназистів (тепер у приміщенні бурси – «Укрсоцбанк»). Як юрист він допоміг відстояти права на фундацію князя Острозького, що дало можливість спорудити на вулиці князя Острозького заклад опіки для збіднілих, старих міщан згаданої

фундації «Заведеніє» (нині облвендиспансер). Залишився чималий літературний доробок В. Лучаківського, який заслуговує уваги видавців. Він переклав з німецької «Карний закон» та «Карну процедуру», зібрав матеріали для словника правничої термінології. Лучаківський цікавився етнографією, публікував етнографічні розвідки у «Щорічнику Тернопільського наукового гуртка», секретарем якого він був.

Ось про таку талановиту й багатогранну особистість, що залишила помітний слід в історії нашого міста, нагадує пам'ятна дошка на вулиці Володимира Лучаківського.

любомира
боицун

тернопіль. церква воздвиження чесного хреста

Григорукі
бојсун

вулиця
львівська

Історія появи назви вулиці та її розташування насправді сягає давнини. Одна із чотирьох оборонних веж Тернополя називалася Львівською. Поблизу височіла однойменна брама, якою в'їжджали або виїжджали із міста у львівському напрямку. Через Львівську браму (район Надставної церкви) на заході та через Кам'янецьку (Середня церква) проходив основний тракт, що сприяв розвитку торгівлі і ремесла у нашому місті. Львівська брама – історичний в'їзд у Тернопіль. Тож не дивно, що в процесі розбудови міста та формування вулиць ту, що утворилася у цьому районі, називали Львівською. Тягнулася вона від роздоріжжя біля Чеснохрестської церкви і сягала ринкової площі, яка розташовувалась обабіч давньої Кам'янецької дороги, на місці якої утворилися вулиця Львівська, Ринок та Руська (до перетину із теперішнім бульваром Тараса Шевченка).

Львівська вулиця як історичний в'їзд у місто сусідила ще з одним важливим об'єктом – Ринком. Сусідство із торжищем вимагало численних заїжджих дворів із возівнями та конюшнями, а згодом дешевих готелів і, звичайно, кажучи по-сучасному, забігайлівок, де можна було перекусити і чарку пропустити. Будинки на вулиці були на загал одноповерхові, непоказні, зрідка – двоповерхові. Були тут і усякі невеличкі майстерні.

Згодом Львівська вулиця сягнула аж моста на Загребеллі, де була давня рогатка між Тернополем і тоді селом Загребелля, яке, фактично, було передмістям. Його іноді ще називали Львівським передмістям і у 1925-му офіційно вийшла за межі греблі, на Загребелля, повертаючи на Львівську дорогу, яку традиційно

називали українським словом – «гостинець», тобто шлях, яким прибувають гості.

Вже у 1930-х вулиця вийшла за поворот і розбудовувалася у львівському напрямку, деякі будівлі звели аж перед поворотом на Кутківці. Хоча це навіть у 1950-х роках вважалося майже за містом. Стояли тут в основному одноповерхівки, оточені садами й городами. Був тут паровий млин (вище від перетину із вулицею Михалеви́ча), але він не уцілів у вирі воєн.

Вулиця Львівська зазнала великих руйнувань як у час Першої, так і у час Другої світових воєн. Давня частина – від церкви до Ринку – перетворилася у суцільні руїни, які зяяли вирвами, бовваніли обгорілими остовами.

У 1950-х руїни менш-більш розчистили і почали її забудову. Серед будівель тих літ вирізняється морфологічний корпус Медичного університету та середня школа № 6 імені Назарія Яремчука. У 1960-му ця школа із тодішньої вулиці Леніна перейшла із старого шкільного приміщення у нове. А звільнене зайняв, а потім розбудував Тернопільський державний технічний університет, який розпочинав свою діяльність як загальнотехнічний факультет Львівської політехніки.

А тепер повернімося на греблю. Став спущено, буяють зарості очерету, а там, де луг, випасають корови, садять городину. І тільки на руслі Серету і на спеціальному каналі господарює Рибтрест, хоча все це його територія. З протилежного боку глибокі чотирикутні ями: тут видобувають торф. У Тернополі тоді діяло торфопідприємство. Торф, як і очерет, використовували тоді для опалення.

До торфорозробок, що розкинулися по обидва боки річки (русло тепер змінено), підходять у низині хатки — це є продовження Львівської. Єдиний більший будинок, що уцілів, – тепер

корпус музичного училища на вході у парк «Топільче».

У 1952-му розпочинається відновлення й облаштування ставу, впорядкування пляжів і навколишньої території. Виникає потреба очищення і поглиблення з допомогою спеціальної техніки. Частину землі, добуту під час цих робіт, намили на місце колишніх торфорозробок. Друга частина намулу залила заплавний луг на Чумацькій, де у 1980-х виріс готель «Галичина». А на торфовищі облаштували парк «Топільче», в якому є дерев'яний макет млина, який нагадує про давні млини на греблі. У повоєнний час про них неподалік моста нагадував шлюз давнього млина. У цьому мілководному рукаві дуже любила плюскотатися малеча. У процесі реконструкції він зник.

Змінювалася сама гребля і міст. Спочатку на ньому був дерев'яний настил, який час від часу змінювали, дозволяючи рухатися тільки одним боком. Росли на греблі й старі розложисті липи. З відновленням ставу міст почав міняти свій вигляд. Першої суттєвої реконструкції гребля і міст зазнали у кінці 1950-х. Тоді дамбу розширили, поклали нову бруківку, а на початку 1960-х від моста і аж до церкви Різдва Христового облаштували бульвар і алею з лавочками. Коли ж почали тролейбусний рух, греблю знову реконструювали, розширили й укріпили міст.

У той час змін зникають і хати, що тулилися у низині біля торфорозробок. У 1958-му давню частину Львівської, як і Руську та ліквідований ринок, приєднують до вулиці Леніна. Утворюється одна центральна магістраль.

Вулиця Львівська фактично розпочинається від греблі. Знищена, як усе Загребелля (тут ще 16 травня 1944-го точився жорстокий бій), вулиця була позбавлена життя. Ще наприкінці

1940-х – на початку 1950-х тут переважали руїни. Правда, дехто намагався влаштувати хоч якесь помешкання у цих руїнах. На початку вулиці, ліворуч, зберігся напівзруйнований двоповерховий будинок, а праворуч – досить гарна будівля кінця XIX століття із мурованим парканом і кованою брамою. Уціліло ще декілька будинків на повороті і за ним. А так в основному руїни, городи, садки. Правда, уціліла стара загребельська початкова школа (район приблизно праворуч перед гуртожитком економічного університету), у повоєнний час тут діяла Тернопільська початкова школа № 5. Вже наприкінці 1940-х – на початку 1950-х вулиця швидко почала міняти обличчя. Оскільки на довоєнному Загребеллі мешкали колись переважно поляки, то сюди заселили переселенців із Польщі. Вулиця ожила. А на роздоріжжі, де стояв танк, з'явилася модна у той час гіпсова колгоспниця зі снопом у руках.

На зламі 1950–1960-х Загребелля і вулиця Львівська починають активно розбудовуватися. У ті роки на Львівській споруджують нову школу-інтернат, де і розпочалася у 1966 р. історія Тернопільського національного економічного університету.

У ті ж роки частину Львівської від дамби до майдану перейменовано на вулицю Перемоги. Так вона називалася аж до перейменувань початку 1990-х. Тоді її назвали іменем гетьмана Івана Мазепи. Нині Львівська-Перемоги-Мазепи міняє обличчя. Тепер Львівська розпочинається будівлями Тернопільського національного економічного університету – третього за часом створення вищого навчального закладу Тернополя.

Заходом Тов. укр. купців ремісн. і промисл. „ЗОРЯ“ в Тернополі

— — відбудеться — —

в понеділок, дня 8. І. 1934. р. в новій домівці

дів. н. оулія.

ПЕРШИЙ ЧАЙНИЙ ВЕЧІР

З ТАНЦЯМИ І РІЖНИМИ НЕСПОДІВАНКАМИ

на який запрошує Вашу Всечесність з Родиною

КОМІТЕТ.

— — ПОЧАТОК О ГОДИНІ 8-ІЙ ВЕЧЕРОМ. — —

Сальонова оркестра. — — Буфет у власному заряді.

Окремі гардероби для Пань і Панів

— — ВСТУП ВІД ОСОБИ 70 — —

любомира боицун

тернопіль. вокзал

Григорукі војсци

ВУЛИЦЯ
ЛИСТОПАДОВА

У старій частині міста є вулиця, первісна назва якої – Костельна. Вона тягнеться попри Катедральний собор УГКЦ (давній Домініканський костел, що будувався у 1749–1779 роках) і сягає сучасної вулиці М. Грушевського (давньої Святоїванівської, а відтак Конарської, Київської, Шевченка). Тепер ця вулиця називається Листопадова, на честь Листопадового чину 1918-го, від якого починається історія Західно-Української Народної Республіки.

Цій вулиці судилося носити імена, пов'язані з історичними подіями різних держав, бо називалася вона у часи міжвоєнної Польщі – вулицею 29 Листопада, а у советські часи – Жовтневою.

29 листопада в історії Польщі – це початок польського повстання 1830–1831 років, яке розпочалося у Варшаві, було спрямоване проти російського царату і метою якого було об'єднання польських земель. Адже внаслідок третього поділу Речі Посполитої польська держава перестала існувати 15 липня 1795 року. Територія Польського королівства була розподілена між Росією, Австрією і Прусією – державами, які у 1815-му році створили Священний союз, який став захисником імперських режимів на території Європи. Щодо назви Жовтнева, то роль і місце в історії Жовтневого перевороту 1917-го ви ще пам'ятаєте. Тож на цьому зупинятися не будемо.

Коли у Тернополі під час виборів у місцеві органи влади перемогли демократичні сили, то в 1989–1990 роках розпочалося перейменування, спрямоване на відновлення історичної справедливості та ліквідацію символів тоталітарного режиму.

Власне тоді з'явилася важлива для нас назва Листопадова на честь проголошення Західно-Української Народної Республіки. Саме на Лис-

топадовій розташована Тернопільська міська рада, де замайорів урочисто освячений 29 квітня 1990 року жовто-блакитний прапор.

На щастя, війни не завдали великої шкоди цій вулиці: основні будівлі збереглися й досі. Немає тільки наріжної будівлі між майданом Волі і Листопадовою – Полковничих палат – тут виросла вже нова післявоєнна будівля.

Одна з історичних будівель (будинок № 3), що збереглася на Листопадовій, є приміщенням філії Акціонерного іпотечного банку у м. Тернополі. Банк надавав дешеві кредити під заставу нерухомого майна, зокрема землі, що призвело до активної розбудови міста та навколишніх сіл. Стара поштівка із зображенням Іпотечного банку вдало відображає колорит цієї вулиці і духу часу.

Цікава історія будинку, де тепер розмістилася прокуратура Тернопільської області. Вона пов'язана із сестрами-йосифітками (йозефінками). Це були французькі сестри ордену Святого Йозефа, які прибули до Тернополя у 1904 році. У місті вони зайнялися шкільництвом для дівчат, заснувавши свій навчальний заклад із пансіоном. Навчання у цьому закладі розпочалося вже у 1905 році. Складався пансіон із трьох нижчих і трьох вищих класів і став зародком ліцею, відкритого у 1908 році, яким керував директор Першої гімназії Маврикій Мацішевський. Ліцей був середньою школою і давав право вступу до університету на правах надзвичайної слухачки із складанням державного іспиту на право учительовання у жіночих ліцеях. Це був елітарний заклад для доньок міської верхівки та власників навколишніх маєтків. Окрім предметів, передбачених шкільною програмою, тут вивчали англійську, французьку й німецьку мови та правила етикету. 4 травня 1910 року відбувся перший випуск ліцеїсток.

У 1910–1911 навчальному році ліцей почав поступово перетворюватися у реальну жіночу гімназію. У лютому 1911-го року сестри отримали дозвіл на відкриття гімназії. І вже напередодні війни, у 1913–1914 навчальному році, реальна гімназія мала 4 класи, а в ліцеї залишилися тільки 5 і 6 класи.

Щодо приміщення, то спочатку навчальний заклад французьких монахинь містився у просторій кам'яниці на розі вулиць Міцкевича і Словацького. А з 1912 року перейшов у ново-збудоване приміщення на вулиці 29 Листопада, забезпечене паровим опаленням і водогоним. Окрім класних кімнат, учениці користувалися тут просторими залами для конференцій, відпочинку та спортивних занять. Окремий поверх займали спальні для вихованок.

Із вибухом Першої світової війни ліцей припинив свою діяльність, монахині виїхали з Тернополя. Потім сестри продали це приміщення державі, і з 1921 року тут розташувалося воеводське управління – адміністративний орган, що відав усіма сферами діяльності Тернопільського воеводства у складі міжвоєнної Польщі (поняття «воеводство» відповідає існуючому поняттю «область»). До речі, діяльність цієї структури державного управління періоду міжвоєнної Польщі на території тогочасної Тернопільщини відображає великий за обсягом фонд цієї установи, що зберігається у держархіві Тернопільської області.

Поряд із обласною прокуратурою зберігся ще один старий будинок (Листопадова, 2), пов'язаний із важливими сторінками історії міста. Саме у піддашші цього будинку, як згадує у своїх споминах О. Барвінський, збиралися члени таємного учнівського об'єднання «Громада». Цікаву працю про діяльність учнівських і студентських «Громад», зокрема

Тернопільської, написала доцент Тернопільського національного економічного університету О. Збожна. З Тернопільської «Громади» вийшли брати Барвінські – Олександр, Володимир та Осип, Іван та Андрій Горбачевські, Іван Пулюй, Євген Олесницький, Володислав Федорович, Михайло Чачковський, Володимир Ганкевич, Іван Лошнів та інші відомі громадські діячі, учені. Згадуючи про «Громаду», Є. Олесницький пише: «Між усіма східно-галицькими гімназіями була під цим оглядом, хто знає, чи не перша, тернопільська гімназія і тернопільська «Громада». Це була справжня українська твердиня, ще була сильна, свідомою організація молоді, яка вже в найкращих літах лучила її в свідомий ідейний гурт».

Інші будинки, що уціліли на Листопадовій, нагадують про архітектуру міста ХІХ – початку ХХ століття.

Прикметною ознакою наріжного будинку Листопадової і М. Грушевського є оригінальна пам'ятна дошка із барельєфом тернополянина, художника і реставратора Діонізія Шолдри (1925–1995). У цьому будинку митець мешкав у 1944–1945 роках. Доля носила його світами, де він здобув визнання як художник і реставратор, але він прагнув повернутись у рідне місто. Повернувшись, у 1993-му році, Шолдра очолив реставраційний відділ Тернопільського обласного художнього музею. Тут митець відреставрував десятки робіт, серед яких роботи Ю. Меґофера, В. Маковського, І. Репіна, численні ікони.

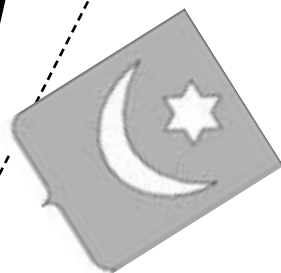

тернопіль, вулиця костельна, 1900-ті

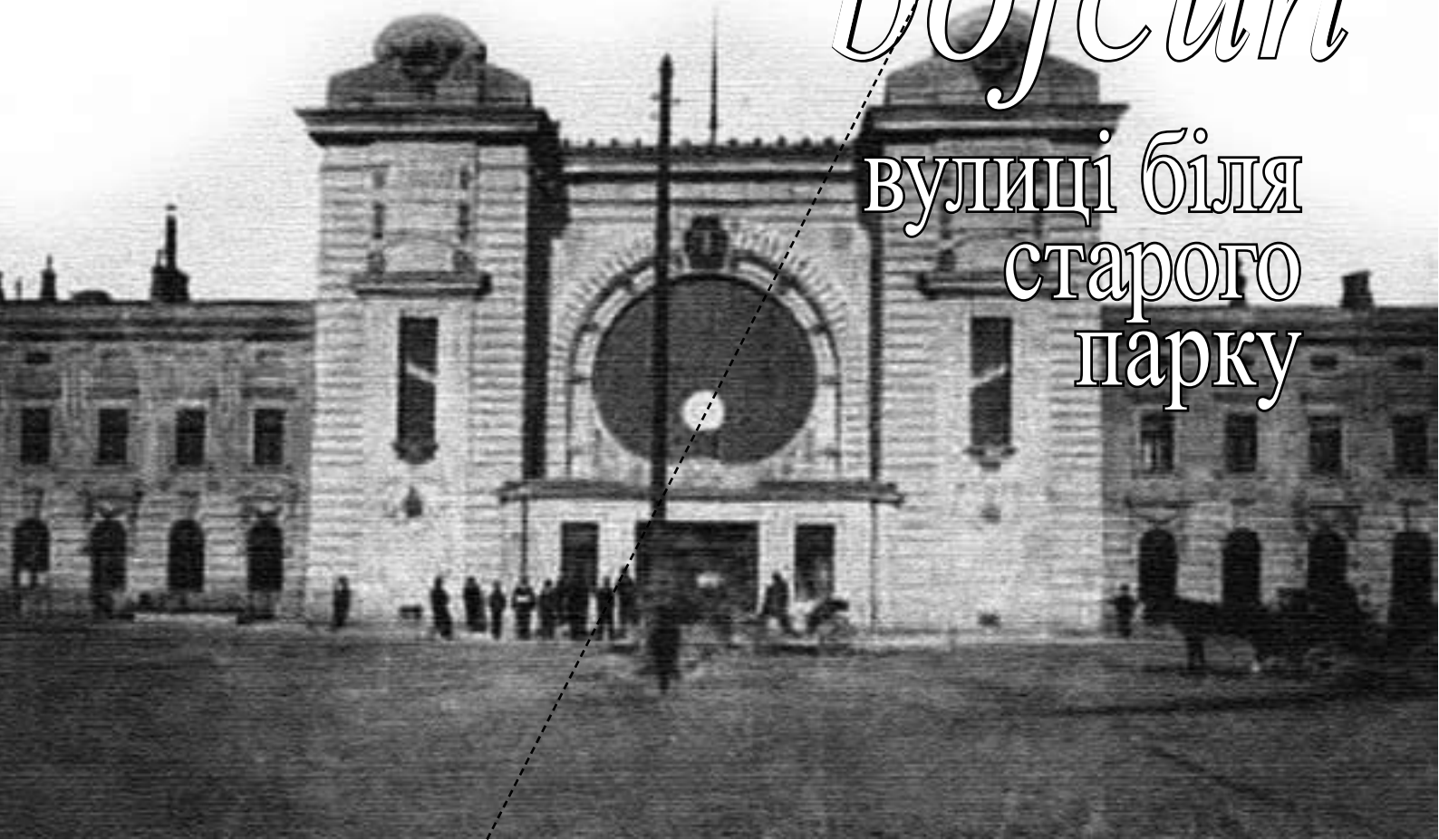
любомира
боицун

тернопіль, вокзал

люботурсь
бойсун

вулиці біля
старого
парку

Вже на початку минулого століття у місті були вулиці, що носили імена бургомістрів, слід яких залишився в історії Тернополя. На жаль, з бігом часу, змін влад та ідеологій ці імена зникли з карти міста, а вулиці збереглися і мають інші назви. Отож, розповімо про дві вулиці, одна з яких пролягає паралельно до залізничної колії, а друга від віадуку веде до парку, який тепер всі звично називають Старим, хоча, коли закладали, то всі називали – Новим або Міським садом.

Вулиця, що тягнеться попри колію, остаточно сформувалася після закінчення будівництва залізничної лінії, яка з'єднала наше місто зі світом. Оскільки її протяжність була значною, то назвали «новеньку» Довгою. Правда, за близькість до Міського парку її ще інколи називали Парковою (польською – Огрудowej). Та вулиця, що безпосередньо вела до парку й утворилася від перетину колією давньої Горбатой, почала називатися Горбатою Вищою, а відтак – Агенора Вищою, а з кінця XIX століття названа іменем бургомістра (1855–1868) Володимира Мандля.

Вихованець місцевої гімназії (народився у Тернополі 1817 року), німець за походженням, Володимир Мандль усією душею любив рідне місто. Свою кар'єру він розпочав як поштмейстер. Мав також господарські навички, бо був вдалим орендарем маєтків у селах Драганівка і Біла. Брав участь у подіях «весни народів» 1848 року як посол до парламенту у Відні. За часів урядування, у 1859 році, було відкрито Нижчу реальну школу, яка згодом стала Вищою, а відтак гімназією із математично-природничим ухилом. На утримання цього закладу Мандль виділив 4400 золотих ринських та дрова і солому для опалення. Він став ініціатором будівництва нового міського шпиталю (міська

лікарня швидкої допомоги). У цьому його активно підтримував власник Вікна Іван Федорович. Саме Мандль у 1861 році заснував на тодішній малозаселеній міській околиці парк, чим спричинився до розбудови навколопаркової дільниці міста. Незважаючи на фінансову скруту, він запросив для облаштування міського саду відомого львівського садівника Бауера. Завдяки йому парк став справжнім витвором мистецтва. Бургомістр прагнув прикрасити місто і створити гарне місце для відпочинку мешканців. Облаштування міського саду, де грав оркестр і діяв літній театр, продовжили й бургомістри-наступники. Помер В. Мандль 5 травня 1886 року. А в 1897 у парку, за який на голову бургомістра сипалися звинувачення у марнотратстві, встановили бюст його засновника роботи львівського скульптора Томаша Дикаса. А вулицю, що вела до дітища бургомістра, називали його іменем.

У советські часи вулицю спочатку називали Парковою, а потім Ігначова – учасника боїв за визволення Тернополя у 1944-му. Під час перейменувань 1990-х вулиці повернено назву Паркова. А може, все-таки варто відновити на карті міста ім'я засновника зеленої міської оази?

На затишній Парковій й досі збереглися гарні будинки, які свідчать про стиль міської забудови цієї дільниці Тернополя у кінці XIX століття.

Нині навколо парку вирує будівництво, а в ньому самому з'явилася невеличка дерев'яна церква.

Повернімося на давню вулицю Довгу, яка з 1909-го була названа іменем бургомістра Людвіка Пунчерта (1835–1915), який обійняв цю посаду у 1903 році після смерті В. Лучаківського. До цього він обирався радним та віце-бургомістром. У місті Л. Пунчерта знали як власника готелю, що стояв на розі сучасних вулиць кардинала Й. Сліпого і Сагайдачного (у цьому го-

телі в листопаді-грудні 1918 р. проживали Президент УНРади ЗУНР Євген Петрушевич і Голова Ради Державних Секретарів ЗУНР Кость Левицький), і великого любителя бджолярства. Це його відзначили срібною нагородою за зразкове утримання пасіки і мед у рамках під час крайової бджільничо-городницької виставки 1884 року, яка відбувалася у міському парку. У лютому на засіданні ради відзначили 38-річну працю Л. Пунчерта на благо міста, визнавши його почесним громадянином Тернополя. Обійнявши міське господарство, новий міський очільник зіткнувся з новими й старими проблемами: пошук фінансів, розбудова каналізації та водогону, подолання безробіття, розвиток шкільництва, а розвиток технічного прогресу вимагав прийняття правил руху на вулицях. Знову в нагоді стали доходи від продажу вже згадуваного права пропінації – своєрідної ліцензії на торгівлю алкогольними напоями. Дохід від таких оборудок йшов у міську казну.

У 1904 році на вулицях з'явилися таблички із назвами, а згодом імена отримали й школи. А 26 травня 1904 року рада ухвалила довгоочікувані правила руху у межах міста. Це приструнило австрійських офіцерів, які дозволяли собі гасати на велосипедах, а потім, перед війною, і на мотоциклах тротуарами та в парку. На порядок денний стало питання про мощення головних міських вулиць бруківкою та про будівництво парафіяльного костюлу. Спорудили й освятили цей величний храм у 1908 році (зруйнований, на цьому місці тепер універмаг). Кошти на будівництво нового костюлу надходили із міського бюджету, а також від спеціального податку (конкурентії), який сплачували на це будівництво городяни. До речі, від себе Л. Пунчерт подарував для храму мармурові фігури розп'ятого Ісуса Христа та Діви Марії.

Уже на першому засіданні у 1905 році стояло питання про санацію (оздоровлення) міських фінансів. Цей план фінансувався за рахунок кредиту на суму 2 139 300 корон, наданого Празьким банком. Кредит використали на будівництво нової бойні на Оболоні (чепурний, облицьований плиткою будинок і досі зберігся на території ринку) та викупу електрівні у німецького електричного товариства і передачі її у комунальну власність. І досі давня міська електрівня служить місту, тепер уже як котельня.

Міський голова і рада дбали про розвиток освіти: у вересні 1907-го у нове приміщення неподалік залізничного моста на тодішній вулиці Тарновського перейшла жіноча школа ім. А. Міцкевича. Будівля довго слугувала місту як школа – у повоєнні роки – № 6. Після переходу на початку 1960-х шостої школи у новобудову на теперішній Руській тут почав діяти філіал Львівського політехнічного інституту (нині Тернопільський національний технічний університет імені І. Пулюя). Саме розбудова цього університету поглинула стару шкільну будівлю.

Отакі основні штрихи діяльності Л. Пунчерта як бургомістра. У травні 1909 р. його каденція закінчилася, і міська рада, прощаючись із ним, вирішила назвати його іменем вулицю, що прилягала до залізничного полотна.

Наприкінці XIX – на початку XX століття вулиці на колишній міській околиці починають активно забудовуватися. Особливо помітним у розбудові вулиці Пунчерта став кінець 1920-х – початок 1930-х. Тут виростають добротні вілли заможних городян, позначені модерновими тенденціями в архітектурі, які збереглися й досі. Ще однією прикметною ознакою цієї вулиці стало спорудження будівлі, що знаменувала новий етап розвитку української кооперації у нашому місті – фабрики «Калина» кооперати-

ви «Будучність». Фабрика «Калина» виготовляла цигаркові гільзи (тутки), а також папір для куріння. Окрім цього, кооператива «Будучність» мала крамницю із різним товаром. Працювали на фабриці в основному дівчата, тільки машини обслуговували чоловіки. Славилась фабрика своїм хором та активною участю у різних громадських та добродійних заходах. У післявоєнні роки приміщення та обладнання «Калини» було використане для створення обласної друкарні. Тепер колишня кооперативна фабрика – основа ТОВ «Поліграфіст» ЛТД. Що

ж до подальшої історії цієї вулиці, то назва її декілька разів змінювалася. У 1948-му вулицю назвали іменем Михайла Громова – генерал-полковника авіації, учасника рекордних безпосадочних польотів, командувача повітряною армією під час Другої світової війни. А у 1958-му – нове перейменування: вулицю назвали іменем Валер'яна Куйбишева. Під час перейменувань у 1990-х вулиці було повернено старовинну назву Довга. Тепер це вулиця Вояків дивізії «Галичина» – складної і трагічної української сторінки в історії Другої світової війни.

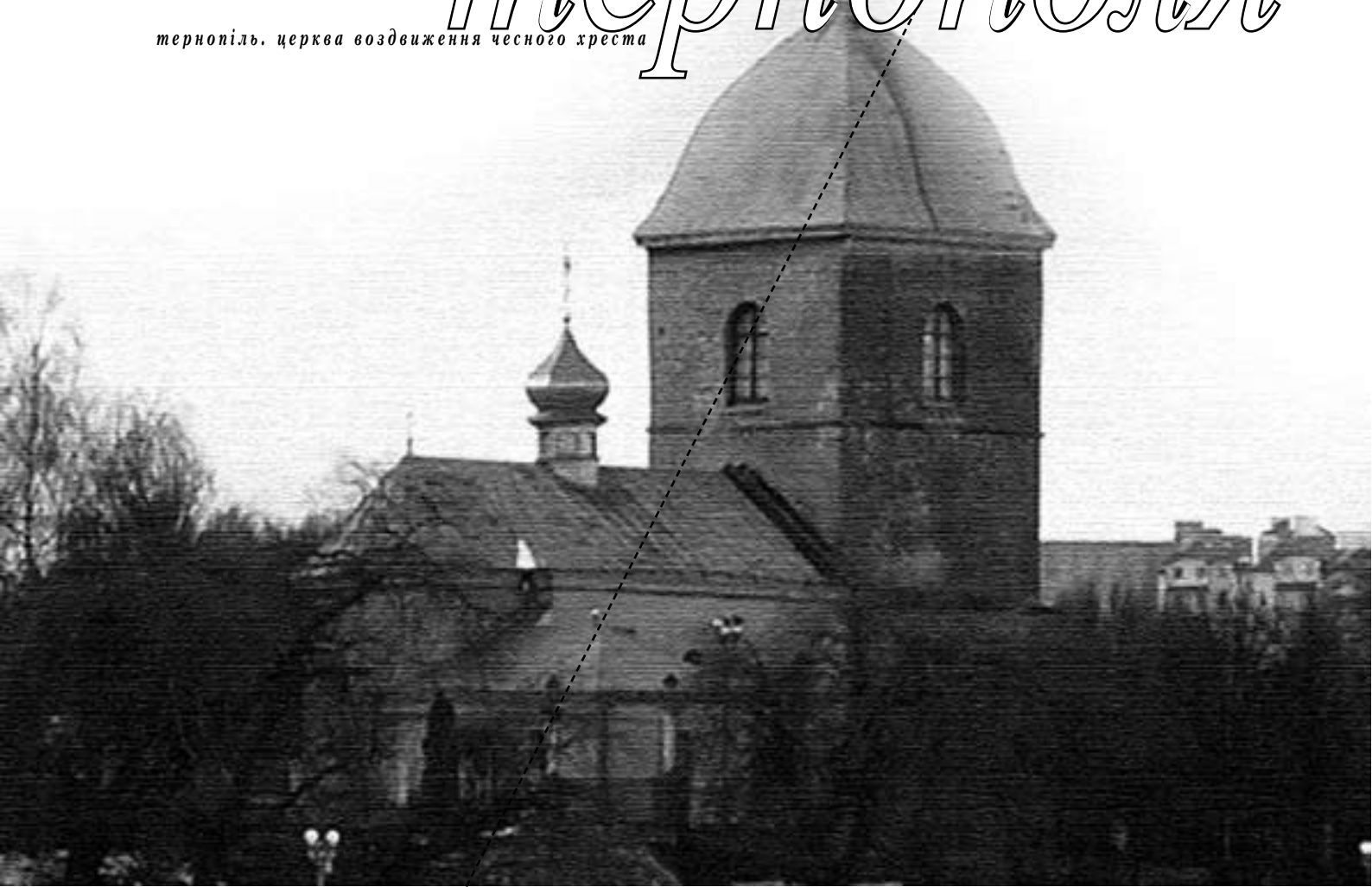

тарнопіль. міський парк. 1900-ті

ОКОЛИЦІ Тернополя

тернопіль. церква воздвиження чесного хреста

Тернопіль може послужити добрим вихідним пунктом для цікавої мандрівки околицями міста.

На північній межі Тернополя лежить село *Біла*, де розташований музей великої української співачки Соломії Крушельницької. Ще за життя вона була визнана найвидатнішою співачкою світу. Серед її численних нагород та відзнак, зокрема, звання «Вагнерівська примадонна» XX століття. Співати з нею на одній сцені вважали за честь Енріко Карузо, Тіто Руффо, Федір Шаляпін. Італійський композитор Джакомо Пуччіні подарував співачці свій портрет з написом «Найпрекраснішій і найчарівнішій Батерфляй». Успіх С. Крушельницької на оперних сценах світу був успіхом і визнанням української музики й мистецтва.

Народилася майбутня оперна зірка у селі Білявинці на Бучаччині. Незабаром родина переїхала до Білої, де Соломія провела роки свого дитинства і юности.

Початкову музично-вокальну освіту майбутня оперна діва здобула в музичній школі товариства «Приятелі музики» в Тернополі. Тут вона зблизилася з музичним гуртком гімназистів, членом якого був також Денис Січинський – згодом відомий композитор, перший в Галичині музикант-професіонал.

У 1883 році на Шевченківському концерті у Тернополі відбувся перший прилюдний виступ Соломії, яка співала в хорі товариства «Руська бесіда». На одному з концертів цього хору 2 серпня 1885 року був присутній Іван Франко, який разом із українськими, болгарськими і студентами з підросійської Східної України та майбутнім композитором О. Нижанківським, художником і поетом Корнилом Устияновичем мандрував тоді краєм. На концерті

був також письменник Павло Думка, селянський діяч і майбутній поет, родом із сусіднього села Купчинці.

У Тернополі С. Крушельницька вперше познайомилася і з театром. Тут час від часу виступав львівський театр товариства «Руська бесіда», у репертуарі якого були опери С. Гулака-Артемовського та М. Лисенка. Вона мала можливість спостерігати за грою драматичних акторів К. Клішевської, Ф. Лопатинської, А. Осиповичевої, М. Ольшанського, С. Яновича, А. Мужик-Стечинського.

На цвинтарі у Білій варто оглянути надгробок на могилі батьків С. Крушельницької, який вона привезла із Італії у 1904 р. Це колона з постаттю жінки із лірою і театральною маскою у руці.

На західному передмісті Тернополя, що зветься *Загребелля*, до Другої світової війни був маєток Кросновських, який належав їм від XV до другої половини XIX ст. Поблизу переправи через Серет стояв дерев'яний замочок, який на початку XVIII ст. замінили на мурований. У першій половині XIX ст. Марцін Вінцент Кросновський збудував у Загребеллі красивий класицистичний палац в оточенні розлогого парку. Успадкований по жіночій лінії маєток у 1869 р. опинився у руках Орловських, згодом перейшов до Радзивілів, а у 1890 його купили Чарковські-Голєєвські з-під Борщова. Після Першої світової війни Віктор Чарковський-Голєєвський віддав частину земель і палац під сільськогосподарську школу. Під час боїв за місто у 1944 році маєток був повністю знищений. Зараз на його місці виріс мікрорайон Тернополя під назвою Дружба.

У тій же частині Тернополя розташований Регіональний ландшафтний парк «Загребелля», утворений у 1994 р. на території площею 630 га.

Він включає лісовий масив, який перетинає траса на Львів, а його східна частина є міським парком. Його найбільш мальовничою місциною є пласке узвишшя над стрімкими берегами Тернопільського ставу. Звідти можна помилуватися старою частиною міста по той бік водойми.

На південно-західній межі Тернополя лежить село *Петриків*, відоме з 1458 р., із костюлом святих Петра і Павла, збудованим у 1936 р. Це невеличкий неоготичний храм із червоної цегли, увінчаний маленькою дзвіницею. В селі є ще церква Св. Іллі, зведена в 1761 р.

Над річкою Рудою, за 7 км на південний захід від центру Тернополя розташоване село *Драганівка*, у якому до Другої світової війни більшість мешканців становили поляки і дотепер чверть селян є вірними римо-католицької церкви. Вони відвідують місцевий костюл Матері Божої Сніжної, збудований 1858 р. На подвір'ї костюлу стоїть оточена культом фігура Богородиці, що походить ще із первісного оздоблення храму. У 1945 р. її вивезли до Польщі, а 1992 р. повернули до Драганівки.

Біля траси на Бережани, за 13 км від Тернополя лежить чимале село *Великий Ходачків*. У селі стоїть православна церква Покрови Пресвятої Богородиці, збудована у 1886 р. У Великому Ходачкові похований український письменник *Тимофій Бордуляк*. Він народився у селі Бордуляки Бродівського повіту на Львівщині у селянській родині. Вчився у Львівській українській гімназії і на богословському факультеті Львівського університету, після закінчення якого був священиком і учителем у різних селах Західної України, зокрема на Підгаєччині. Від 1863 до 1936 р. Тимофій Бордуляк був греко-католицьким священиком у Великому Ходачкові.

Літературну працю Тимофій Бордуляк розпочав у 1887 р., надрукувавши в журналі «Зоря» вірш «Русалка». Також перекладав українською мовою твори Тургенєва, Достоевського тощо. Згодом виступив з власними новелами й оповіданнями. У 1899 р. у Львові вийшла збірка оповідань письменника «Ближні». В 1903 р. у Києві видано книжку «Оповідання з галицького життя», в якій передруковано більшість творів першої збірки. Після того письменник опублікував у періодичних виданнях ще сім творів («Жура», «Передновок», «Прохор Чиж» та ін.) Творчість Бордуляка високо цінували І. Франко, П. Грабовський, О. Маковей.

Над річкою Гніздечною, попри залізничну колію на Ланівці, за 4 км на північний схід від Тернополя лежать *Шляхтинці*. У цьому селі на увагу заслуговує церква Св. Трійці, збудована у 1675 р. з велетенських каменів, що формують стіни понад метр товщиною. У храмі зберігається Євангеліє XVII ст.

У Шляхтинцях колись був і маєток, який у XVIII ст. належав Потоцьким, а наприкінці того ж століття перейшов до Беньковських. У XIX ст. садиба і землі переходили з рук в руки – від Завадських і Дунін-Борковських до Володислава Федоровича у XX ст. Останньою власницею була його донька, Іванна-Кароліна, українська письменниця, яка творила під псевдонімом *Дарія Віконська* (батько походив із села Вікно поблизу Гримайлова).

Дарія Віконська (1893–1945) – самобутня українська письменниця, знавчиня літератури і мистецтва, що, на жаль, мало znana сучасним читачам. Вона, будучи першою в Україні дослідницею творчості Джеймса Джойса, заклала основи українського джойсознавства. Дарія Віконська багато публікувалася у західноукраїнських періодичних виданнях 20–40-х рр.

XX ст. та окремих краківських виданнях 40-х рр. XX ст. Літературознавчі статті Дарії Віконської стосувалися творчости Волта Вітмена та Оскара Вайлда, вона є авторкою рецензії на повість Богдана Лепкого «Мазепа» та концептуальної статті «Про європейськість нашої літератури». В село до письменниці приїжджав відомий поет Євген Маланюк.

Шляхтинці є малою батьківщиною знаних представників роду Барвінських, котрі проявили себе в духовному, культурно-просвітному і громадсько-політичному житті Галичини. Це священник Григорій Барвінський (1802–1880) і його сини – Володимир (1850–1883), Іван (1833–1900), Іполит (1831–1885), Олександр (1847–1926) та Осип (1844–1889). Найбільш знайомими є Володимир та Олександр Барвінські, котрі відіграли видатну роль в українському політичному русі. В селі зберігають пам'ять про родину Барвінських.

На берегах тієї ж Гніздечної, за 3 км униз від Шляхтинців, розташоване село *Байківці*, у якому варто оглянути дві святині: церкву Св. Параскеви з 1900 р. і костьол, збудований у 1937 р.

Перша згадка про Байківці трапляється у джерелах 1546 р., коли ці землі були власністю Давидовських. З XVIII ст. власниками маєтку були Чолганські, Сіраковські, Ястжембські, Яніцкі. На початку XIX ст. чергові власники – Шелесні – збудували садибу у класицистичному стилі, яка простояла до Другої світової війни. У другій половині XIX ст. маєток поділили на кілька частин. Частину із садибою назвали Новими Байківцями і на початку XX ст. вона належала Манівським, а у міжвоєнний період її господинею була Ірена Несьоловська.

Уже над іншою річкою – Гнізною, при трасі на Підволочиськ (10 км від Тернополя) розташоване село *Ступки*. Поселення відоме від се-

редини XVI ст. У селі є мурована церква Різдва Богородиці з 1899 р., споруджена із каменю і накрита великим куполом. Зберігся також пам'ятний знак із барельєфами, встановлений на честь скасування панщини у 1848 р. З-поміж природних цікавинок на увагу заслуговує потужне джерело, що б'є у долині Гнізної.

На півночі Ступки сусідять із *Чернелівом Руським*, де є церква Покрови Богородиці з 1912 р. Північна частина села колись називалася Чолганщина. За місцевими переказами, назва походить від імені татарського полководця Чолгана, який саме у тому місці утопився у Гнізній. В околицях села є кілька курганів і могил, у яких розкопано поховання людей незвичайно високого зросту – понад 1,8–2 метри, і знайдено цілу низку інших археологічних артефактів. На одній із могил височить таємнича кам'яна стела із польським написом, видовбаним хрестом і датою «1583». Це одне із найстаріших поховань, збережених на Поділлі.

На північ від Чернеліва Руського лежить село *Жовтневе*, яке колись називалося Чернелів Мазовецький. У селі зберігся костьол Непорочного Зачаття і католицька парафія з 1759 р.

При дорозі на Скалат, за 18 км від Тернополя, розташоване село *Малий Ходачків* з мурованою церквою Св. Михаїла з 1795 р., яку істотно розбудували після Першої світової війни.

Підготувала Ірина Магдич

АВТОРИ ЧИСЛА

Боберський Іван (1873–1947), педагог, громадський діяч. Один з організаторів фізичної культури і сокільсько-січового руху, сприяв становленню Пласту. В 1908–14 рр. – голова Сокола-Батька. Член Головної Української Ради та Бойової управи УСС (від серпня 1914 р.). У 1918–19 рр. – референт письменницького відділу Державного секретаріату військових справ ЗУНР, редактор його «Вісника». В 1920–23 рр. виконував у США доручення уряду ЗУНР в екзилі. Від 1931 р. проживав у Словенії.

Бойцун Любомира, архівіст, краєзнавець. Упорядниця збірки документів з історії Тернопільщини, авторка календаря «Тернопіль історич-

ний» (2000), путівника «Завітайте у Тернопіль» (2003), книги «Тернопіль у плині літ: Історико-краєзнавчі замальовки» (2003), численних публікацій на краєзнавчу тематику. Членкиня Національної спілки краєзнавців України.

Возняк Тарас, культуролог, головний редактор Незалежного культурологічного часопису «Ї».

Гайда Пилип (1892–1989), педагог, гімназійний професор, громадсько-освітній діяч. Навчався у Львівському (1913–14) і Грацькому (1922–26) університетах. В 1917–18 рр. працював у Міністерстві освіти УНР в Києві. В 1919–20 рр. воював в УГА. Викладав в гімназіях у Тернополі (1927–39, 1941–44). В 1944 р емігрував на Захід. Від 1949 р. жив у США. Публікував статті у періодичних виданнях.

Гуцал Петро, історик, краєзнавець, журналіст. Кандидат історичних наук, доцент кафедри журналістики Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Член Національної спілки журналістів України та Національної спілки краєзнавців України.

Лазарович Микола, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету. Заслужений працівник освіти України.

Остап'юк Богдан (1907–1988), фармацевт, журналіст, історик. Студіював у Краківському (1927–29) та Грацькому (1929–31) університетах. До весни 1944 р. жив і працював у Тернополі, активний у громадському житті. Від 1950 р. проживав у США. Видав у 1984 р. книги «Відгомін минулого» і «Давній Тернопіль». Автор статей у періодиці та збірниках. Був співредактором «Тернопільського бюлетеня» і редактором збірника «Шляхами Золотого Поділля».

Стецько Віра, мистецтвознавець, завідувачка відділу науково-просвітницької роботи Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Членкиня Національної спілки журналістів України.

**ЧИСЛА НЕЗАЛЕЖНОГО КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ЧАСОПISY
«І»:**

№1 ДУХОВНІ ОСНОВИ ЄВРОПИ

КВІТЕНЬ 1989

№2 ДУХОВНІ ОСНОВИ ЄВРОПИ

СІЧЕНЬ 1990

№3 ДУХОВНІ ОСНОВИ ЄВРОПИ

ЛЮТИЙ 1990

№4 ДУХОВНІ ОСНОВИ ЄВРОПИ

БЕРЕЗЕНЬ 1990

№5 ДУХОВНІ ОСНОВИ ЄВРОПИ

ГРУДЕНЬ 1992

№6 ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР УКРАЇНИ

ТРАВЕНЬ 1995

№7 POST - РИМ, ВІЗАНТІЯ РОСІЯ

ТРАВЕНЬ 1996

№8 ЮДЕЇ, ЄВРЕЇ, ГЕБРЕЇ

ЖОВТЕНЬ 1996

№9 СЕРЕДНЯ ЄВРОПА. АВСТРІЯ ПІСЛЯ АВСТРІЇ

ГРУДЕНЬ 1997

№10 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. НАПРИКІНЦІ СТОЛІТТЯ

ЛЮТИЙ 1998

№11 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ,

ТРАВЕНЬ 1998

№12 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА-ФРАНЦІЯ-НІМЕЧЧИНА

РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ-2

ЖОВТЕНЬ 1998

№13 НОВА ЄВРОПА. ЄДНІСТЬ У РОЗМАЙТТІ,

ГРУДЕНЬ 1998

№14 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. РОЛЬ ТА МІСЦЕ У

ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІНТЕГРАЦІЇ

ЛЮТИЙ 1999

№15 ЮГОСЛАВІЯ КОСОВО, ЄВРОПА

ГРУДЕНЬ 1999

№16 ПРАВИ ТА ЄВРОПА

ТРАВЕНЬ 2000

№17 ГЕНДЕРНІ СТУДІЇ

БЕРЕЗЕНЬ 2000

№18 УКРАЇНА, РОСІЯ, БІЛОРУСЬ: ТРИ ПРОЕКТИ

ЖОВТЕНЬ 2000

№19 ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ТА УКРАЇНА

ГРУДЕНЬ 2000

№20 УКРАЇНА, ЕС, КОРДОН, 2000 + ?

БЕРЕЗЕНЬ 2001

№21 ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО. УКРАЇНА 2001

СЕРПЕНЬ 2001

№22* 10 РОКІВ «ПРОЕКТУ УКРАЇНА»

БЕРЕЗЕНЬ 2001

№22 10 YEARS OF «PROJEKT UKRAINE»**

ГРУДЕНЬ 2001

№23 ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА УКРАЇНА,

БЕРЕЗЕНЬ 2002

№24 ПОКОЛІННЯ І МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ

ТРАВЕНЬ 2002

№25 НАСИЛЬСТВО, ВЛАДА, ТЕРОР

СЕРПЕНЬ 2002

№26 ТОПОС ПОРАЗКИ

ЖОВТЕНЬ 2002

№27 ГЕНДЕР. ФЕМІНІСТІСТЬ. МАСКУЛІНІСТІСТЬ

СІЧЕНЬ 2003

№28 ВОЛИНЬ 1943, БОРІТЬБА ЗА ЗЕМЛЮ

КВІТЕНЬ 2003

№29 GENIUS LOCI. ЛЬВІВ, LEOPOLIS, LEMBERG, LWOW,

СЕРПЕНЬ 2003

№30 МАНІПУЛЯЦІЯ СВІДОМІСТЮ

БЕРЕЗЕНЬ 2003

№30* МАНІПУЛЯЦІЯ СВІДОМІСТЮ

МОЛОДІЖНИЙ ВИПУСК, ГРУДЕНЬ 2003

№31 РОСІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ,

ЛЮТИЙ 2004

№32 СОЛОДКА СВОБОДА СЛОВА

КВІТЕНЬ 2004

№32* КОРУПЦІЯ МІНУС СВОБОДА

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК, ТРАВЕНЬ 2004

№33 ГЕНДЕР, ЕРОС, ПОРНО

ТРАВЕНЬ 2004

№33* ЕРОТИКА

ЛІТЕРАТУРНИЙ ВИПУСК, ЧЕРВЕНЬ 2004

№34 РЕВОЛЮЦІЯ, ЕВОЛЮЦІЯ, СТАГНАЦІЯ

БЕРЕЗЕНЬ 2004

№35 МОВА НІМЦІВ КРАЇНИ

БЕРЕЗЕНЬ 2005

№36 ГАЛИЧИНА - КРАЇНА МІСТ

БЕРЕЗЕНЬ 2005

№36* ГАЛИЧИНА - КРАЇНА ЛЮДЕЙ

ТРАВЕНЬ 2005

№37 СТРАХ

ЧЕРВЕНЬ 2005

№38 МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ

ЛИПЕНЬ 2005

№39 УКРАЇНА ЯК СУБ'ЄКТ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ГРИ

ЛИСТОПАД 2005

№40 УКРАЇНА - РІК ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ

ГРУДЕНЬ 2005

№41 ПІСЛЯ ЧОРНОБИЛЯ

БЕРЕЗЕНЬ 2006

№42 ГАЛИЦЬКИЙ УСЕ-СВІТ

ЧЕРВЕНЬ 2006

№43 ХРОНІКИ ГАЛИЦЬКОГО МІСТЕЧКА

БЕРЕЗЕНЬ 2006

№44 ЗА-КАРПАТСЬКИЙ УСЕ-СВІТ

БЕРЕЗЕНЬ 2006

№45 У ПОШУКАХ ВТРАЧЕНИХ ЕЛІТ

ГРУДЕНЬ 2006

№46 КУЛЬТ МОЛОДОСТІ

БЕРЕЗЕНЬ 2007

№47 ЛЬВІВСЬК І ЙОГО ЛЬВІВЦІ

СЕРПЕНЬ 2007

№48 ГЕБРЕЙСЬКИЙ УСЕ-СВІТ ГАЛИЧИНИ

СЕРПЕНЬ 2007

№49 ВОЛИНСЬКИЙ УСЕ-СВІТ

ЖОВТЕНЬ 2007

№50 УКРАЇНА - ЕС: ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ

ГРУДЕНЬ 2007

№51 ГЕБРЕЙСЬКИЙ ЛЬВІВ

КВІТЕНЬ 2008

№52 ПОЛЬСЬКИЙ УСЕ-СВІТ ГАЛИЧИНИ

ГРУДЕНЬ 2008

№53 КУЛЬТУРА МАЄ ЗНАЧЕННЯ

ГРУДЕНЬ 2008

№54 ВІЛЬНІ МУЛЯРІ, МАСОНИ

ТРАВЕНЬ 2009

№55 ФРАНКО-СТАНІСЛАВІВ

ЛИПЕНЬ 2009

№56 ЧЕРНІВЦІ-CZERNOVITZ-CERNAUTI-צערנאווויץ

СЕРПЕНЬ 2009

№57 САДИБИ РОДУ ФРЕДРО-ШЕПТИЦЬКИХ

ГРУДЕНЬ 2009

№58 БАГАТОКУЛЬТУРНИЙ ЛЬВІВ

ГРУДЕНЬ 2009

№59 ПАСТКИ СВОБОДИ СЛОВА

ГРУДЕНЬ 2009

№60 УКРАЇНА-ЕС, УКРАЇНА-НАТО

СІЧЕНЬ 2010

№61 УКРАЇНА-ЧОРНЕ МОРЕ, УКРАЇНА-КРИМ

БЕРЕЗЕНЬ 2010

№62 КОЛОМІЯ-KOLOMEA-KOLOMYJA-קאלאמייא

ЛИПЕНЬ 2010

НЕЗАЛЕЖНИЙ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

Число 63

2010

Головний редактор

Тарас Возняк

Художній редактор

Тарас Матіїв

Редакція часопису «І»
не рецензує надіслані матеріяли

Для контакту:

e-mail: info@ji.lviv.ua

В інтернеті:

<http://www.ji-magazine.lviv.ua>

<http://www.ji.lviv.ua>

Віддруковано з готових діапозитивів. СПД Кичма І.В.

м. Львів, вул. Зелена, 162

E-mail: kychma@lviv.farlep.net, тел.: +38 (032) 244-21-41

Підписано до друку 30.07.2010. Друк. офсет. Тираж 1000. Формат 84x90 1/16. Зам.